

139.811

398

26

39811

2685/1929

DUPLICAT

A gyakorlati teológia főbb irányelvei

(TANULMÁNY)

IRTA:

ÜRMÖSI JÓZSEF

unitárius lelkész,
teológiai m. tanár.

Átadva O. Sz. K.-nek
35.568-1940. IV. számú
V. K. M. rend. alapján.

1 9 2 9

GLOBUS KÖNYVNYOMDA, ODORHEIU-SZÉKELYUDVARHELY.

Használt forrásmunkák:

- F. Niebergall: Praktische Theologie. I—II. kötet. Tübingen. 1918—1919.
F. Niebergall: Das Alte Testament im Unterricht. 1923.
F. Niebergall: Jesus im Unterricht. 1920.
D. Dr. Martin Schian: Grundriss der Praktischen Theologie II. kiad. 1928.
D. Dr. Martin Schian: Praktische Predigtlehre. 1923.
Prof. E. Pfenningsdorf: Wie lehren wir Evangelium? Leipzig. 1921.
-

A gyakorlati teológia főbb irányelvei

(TANULMÁNY)

IRTA:

ÜRMÖSI JÓZSEF

unitárius lelkész,
teológiai m. tanár.

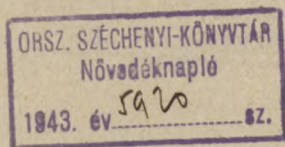

1929

GLOBUS KÖNYVNYOMDA, ODORHEIU-SZÉKELYUDVARHELY.

139811

ELŐSZÓ.

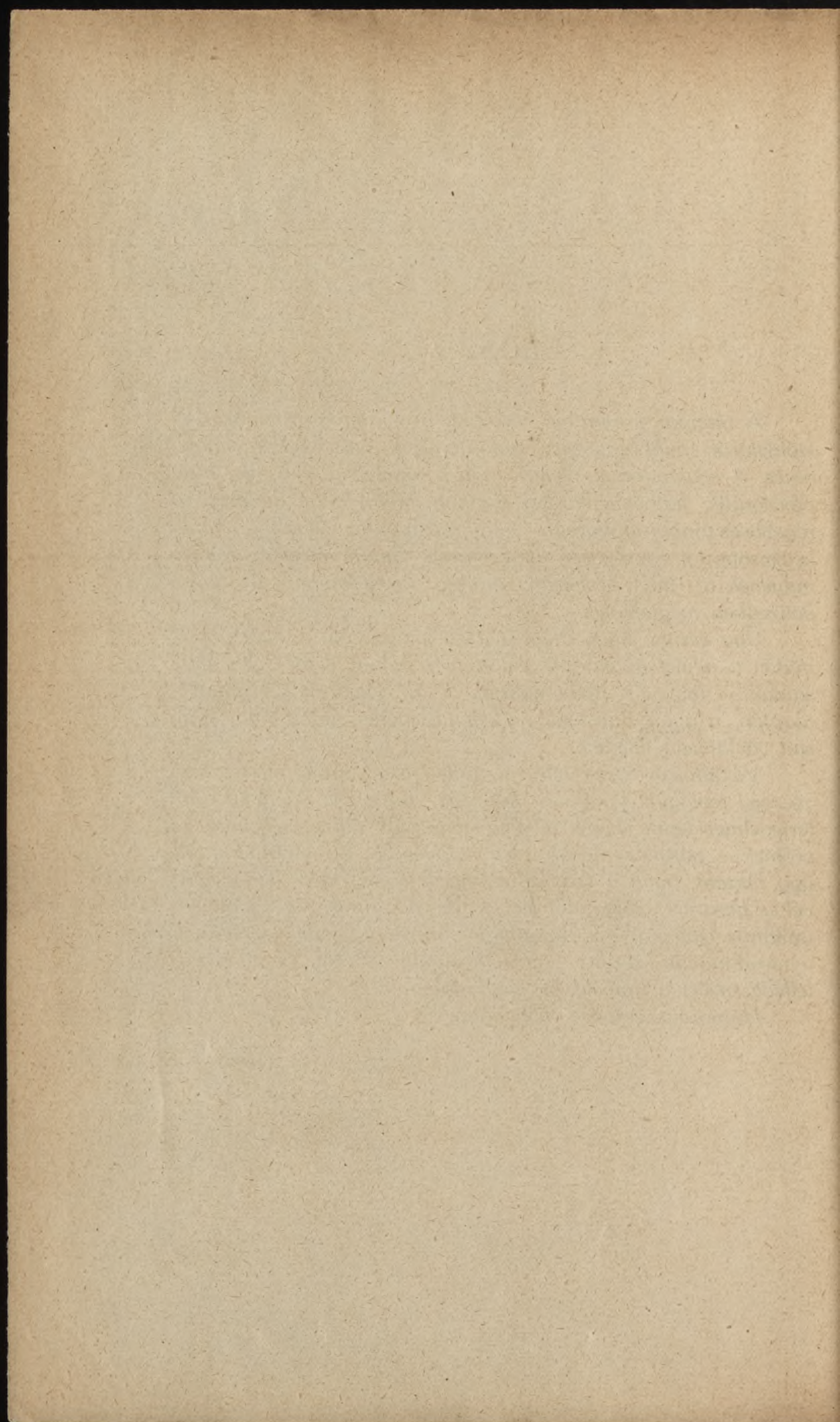
A magyar protestáns teológiai irodalomban a gyakorlati teológiáról, mint egységes tudományról, összefoglaló munka nincs. A szaktudomány egyes ágai: homiletika, liturgika, kura pásztorális, káthéketika fel vannak külön-külön dolgozva a régebbi és újabb időkben. De hiányzanak az egész tudomány-szakcsoportot egységesen összefoglaló olyan munkák, mint a milyenek a német protestáns egyházi irodalomban az utolsó évtizedben megjelentek.

Úgy érzem, hogy nem végzek hiábavaló munkát akkor, midőn a német gyakorlati teológiai irodalom kiváló jeles tudósainak — főleg Fr. Niebergallnak és M. Schiannak — munkái alapján, a gyakorlati teológia jelentőségének újabb főbb vonásait vázlatosan kifejtem.

Vázlatosan azért, mert a múltba visszanyúló bő részletezés egy teológiai tankönyv keretébe tartoznék, mely annyira terjedelmes lenne, hogy megjelentetése és elhelyezése anyagi erőmet — pártolás mérvét véve figyelembe — felülmúlná. De úgy hiszem, hogy a szaktudomány ezen vázlatos ismertetésével is hasznos szolgálatot teszek az általános, de különösen unitárius teológiai irodalmunknak, hol ezen szaktárgy területe a megállapítás szerint: „terra incognita”. Hátha az új terület felfedezésével a művelés is megindulna.

Homoródszentpál, 1929 május hó.

AZ IRÓ.

BEVEZETÉS.

1. **A gyakorlati teológia jelentősége és feladata.** A gyakorlati teológiát a múltban történeti alapelvek szerint dolgozták fel. A történeti időkor mellé csatlakozott a lélektani időkor, melyben mi élünk. Ezért a gyakorlati teológiát lélektani alapelvek szerint is kell, hogy tárgyaljuk. A történeti megalapozást azért nem nélkülözhetjük, mert a múlt értékes eredményei kapcsán állapíthatjuk meg a jövő feladatait. De csak a történeti múltba nem merülhetünk el; súlyt helyezünk a mai élet egyes nyilvános jelenségeinek, a legújabb kor problémáinak kifejtésére és rajzolására, amennyiben ezek az egyházi élet szempontjából, a vallásos életre befolyással vannak. Ezért a múlt rendszerét csak úgy tekinthetjük, mint egy öltönyt, melyben a tárgy megjelenik.

A feladat is ma egészen másképp van meghatározva, más a célkitűzés, mint a múltban; mert míg akkor a gyakorlati teológia fejtegetése úgyszólván csak a papi teendőkről szólt, addig ma a főfeladat „a gyülekezet nevelése”, mivel ez az egyház ős sejtje, eredete s ezért ennek minél tökéletesebben való kialakítása lehet a főcél. Ezt a nevelést nem lehet hivatalos intézkedésekkel és intézményekkel (rendeletek, szabályok) elvégezni, hanem a gyülekezet tagjaiért való kitartó, türelmes munkával. Miután *egyházi nevelői* munkáról van szó, ez nem jelentheti valamely iskolás módszer vagy tanrendszer követését, hanem csakis istenországának tiszta evangéliumi alapon való felépítését, tehát a jézusi elv-parancs teljesítését: „Legyetek tökéletesek...” Ezen elv megvalósítása: „A világ világosságának” követését kívánja. Ezen nevelői munka véghezvivői papok-lelkészek lehetnek. Ennélfogva, mint a gyülekezet jövőendő ve-

zetői, elő kell, hogy készüljenek feladatuk teljesítésére. Ez a készület *tudományos megalapozottságot* kíván, de ehhez még sok mindennek kell hozzájárulnia abból a szempontból, hogy a lelkész fogalma megfeleljen a hozzáfűzött és várt kívánalomnak. Az igazi lelkészt a szív és kedély, az arravalóság és rátermettség teszi és az a befolyás, melyet hivatali működése idején saját élettapasztalatai reá gyakorolnak. De ezek mellett sem nélkülözhető a tudományos fejlődés. Bármekkora képességet és biztos gyakorlottságot ér el egy pap a gyakorlati életben; bármennyire meg tud felelni az élet által megkívánt kötelességeknek, ha nem akar kimerülni és meddővé válni, csak vissza kell, hogy térjen a tudomány forrásaihoz, amelyből újból és újból merítve, tud csak megfelelni szép és nemes hivatásának.

De a tudomány nem jelent és jelenthet valamely tant vagy tantételt, hanem a lélek, az elme szabad kutatásainak, megismerésének vágyát, de melyeket mégis az élet által megkívánt, követelt általános fogalmaknak megfelelően, történeli vagy szisztematikus módszerrel, tudományos rendszerbe foglaltak össze. Az ilyen tudományos rendszerek megismerése feltétlenül szükséges, de szolgai módon való elfogadása száraz didaktikai módszerré fokozná le s külső technikává, cselekménnyé tompítaná az egész lelkészi munkásságot, holott ideális magaslatozok elérésére kell, hogy törekedjünk, azon szellemi és érzelmi javak felébresztése által, melyek az emberi lelkekben szunnyadoznak. Sem a prédikációban, sem a liturgiában nem maradhatunk meg a régi módszer mellett, ha látjuk, hogy azok megunttá váltak és a lelkek mást, valami jobbat, kielégítőbbet kívánnak. Ezt észre lehet venni azon jelenségekből is, melyek néma hallgatásban vagy az istentiszteletről való elmaradásban nyilvánulnak, mert ezek is arra figyelmeztetnek, hogy a lelkek valami jobbat, kielégítőbbet várnak.

2. Történeli áttekintés. Gyakorlati tudomány. Schian megállapítása szerint, a gyakorlati teológia Schleiermacher óta tudomány; azelőtt csak az egyes egyházi teendőkről irtak. Kivételt képez Andreas Hyperius, († 1564.) ki az egyes egyházi teendőkről addig el különálló munkákat egységesen összefoglalta. Így tulajdonképpen az első rendszeres gyakorlati teológiai mun-

kát Andreas Hyperius írta. Schleiermacher idejéig el, csak a pap végzett egyházi teendőket, ezért nem csoda, hogy a gyakorlati teológia fejtegetései a papi ténykedésekre vonatkozó utasításokkal foglalkoztak. Még Schleiermachernél is a papi tevékenységre vonatkozó utasítások az irányadók. Schian szerint minden olyan beállítás, mely a gyakorlati teológiában csak a lelkészi hivatal teendőire van tekintettel, megszükitése, összeszorítása a gyakorlati teológiának, mely nem engedhető meg s ezért arra kell törekednünk, hogy az összes egyházi-vallásos teendők, bárki végezze is azokat, a gyakorlati teológia anyaga körébe tartozzanak.

Niebergall szerint is Schleiermacher adja meg e tudományszak helyét és tudományos jellegét annak kimondása által, hogy „minden teológia gyakorlati“, mivel mindenik az *egyházvezetés* céljait kell, hogy szolgálja. A gyakorlati teológia a többi tudományoktól veszi az anyagot és tanításaiban alkalmazza. De ennek a felfogásnak és ilyen módon való meghatározásnak az lett a következménye, hogy Kähler és társai kétségbe vonták a gyakorlati teológia önállóságát s csak alkalmazott teológiának ismerték el.

Nitzsch K. adta meg e tudományszak önállóságát azáltal, hogy kimondotta: „a *gyakorlati teológia* feladata az egyház élettevékenységének előadása“. Ebből a tartalma is meghatározható, mert mindaz, a mi az egyház keretében, mint egyházi-vallásos cselekmény végbe megy, a gyakorlati teológia tartalmát képezi. „Rendszeres és történeti“, e két jelző volt a teológiai tudományok ismertető jegye, melyet a gyakorlati teológiának is figyelembe kellett vennie, nehogy teológiai nővérei előtt szégyelnie kelljen magát. Ez a felfogás állandósult az 1890—1900 évekig. Ekkor a németországi ifjú teológusok körében megindult általános reformmozgalom, a gyakorlati teológia fejlődésére átalakító hatással volt.

A gyakorlati teológia feladatát és hivatását illetőleg mindig találkoztak olyanok — főleg a rendszeres és történeti teológiai tudományszak körében — kik lenézték és gunyolták a gyakorlati teológiát: „Gyenge fejűek számára való pótléknak és gyakorlatiatlannak“ nevezték, vagy a „gyakorlati patkolás el-

mélete" gúnyos kifejezést használták. De voltak olyanok is, kik komolyan és tárgyilagosan vették bírálat alá pld. *Rade* és *Bornemann*, kik kritikai bírálatukban „gyakorlatiatlannak” minősítették a gyakorlati teológiát. *Drews Pál* is megerősítette ezt a kritikai felfogást, szerinte is hosszadalmas, felületes, hosszú tekervényes beosztású; mindent rendszeresíteni, mindennek történeti alapot kíván adni azért, hogy tudományosnak látszódjék; a magától értetődő dolgokat hosszadalmasan írja le, az együvé nem tartozókat egy rendszerbe akarja foglalni. *Frühauf* utolsó rendű tudománynak nevezte, melynek semmi történeti alapja sincs és mégis erre akar építeni minden reformot. *Rade* megjegyzése szerint: „Az ember jó pap lehet anélkül, hogy ezzel magát búsítaná”.

De ugyanezek a tudományos képzettségű férfiak, kik a bajt meglátták, az orvosláshoz is hozzákezdtek. Az elvektől és történetiségtől bizonyos fokig elválva, a gyakorlati teológiát az életbe vitték át. E tudományszak művelői a múltban csak eszmékért, elvekért munkáltak, de nem törődtek az emberekkel, kik az egyházat alkotják, szemeiket a múltra irányítva, nem látták meg a jelent. (*Frühauf*.) *Mix* szerint az emberek lelkét kell, hogy megvizsgáljuk éppen úgy, mint ahogy a mag számára megvizsgáljuk a talajt, még pedig az ők helyi és társadalmi viszonylataikban, mert ez a helyzetismeret ad lélektani alapismeretet ahhoz a legfontosabb kérdéshez: miképpen férközhetünk hozzá az emberi lélekhez!

Drews Pál ama kívánságát, hogy az egyházismeret és a vallásos népismeret kapcsoltsák be a gyakorlati teológia körébe, *Niebergall* nemcsak a legmelegebben üdvözölte, de meg is valósította. Követelményül állították fel a vallás-lélektan, vallásos lélekismeret felvételét, mint amelyek a lelkészi gondozásnál s általában a lelkészi teendőknél nélkülözhetetlen tudományágak.

Igy alakult ki e tudományszaknak egészen új- és időszerű felfogása: „A tudomány nem rendszer (system), nem csupán történelem (historia), hanem a valóságnak felfogása és a meglevő anyagnak tapasztalás útján való megismerése”. *Niebergall* is e felfogásnak hive.

3. A **gyülekezet**. Nietzsche Károly volt az, aki a gyakorlati teológia fejlesztésében a legjelentősebb lépéssel ment előre azáltal, hogy a hivatali tevékenység alanyául az egyházat, illetve a *gyülekezetet* tette. Az őskeresztény korban, a középkorban, sőt a reformáció korában is, amit az egyház végzett, mind a hivatalért, a hivatal tekintélyéért történt. E szaktudományban mind csak „pásztori ismeret, pásztorális teológiát” irtak, azon szempontból, hogy a hivatal viselői a teendőik végzésében ezek szerint tudjanak pontosan igazodni. Ez a felfogás állandósult egész az újabb időkig. A régi és az újabb felfogás közötti különbség akkor lett nyilvánvalóvá, midőn *Hyperius* és *Alsted* a lelkész „hivatali felfogásán” túlmenve, az egyház, illetve a gyülekezet tevékenységét kívánták érvényre juttatni; a hivatal vezetőjének csak irányítást és kormányzást szántak. Niebergall szerint ezen gondolatnál kezdődik az egyház „reformált ideálja”, mely a gyülekezet öntevékenységeiben nyer kifejezést. Schleiermacher felfogása is ide sorolható, mert ő is a „Kurze Darstellung” c. munkájában a teológiát két részre osztotta fel u. m. I. egyházszolgálatra és II. egyházkormányzatra, ha az egyházkormányzat az egész egyházra, akkor az egyházszolgálat a gyülekezetre vonatkozik. Elismerésre méltó említést érdemel *Achelis*, ki az egyházat és a gyülekezetet jelölte meg minden tevékenység alanyául és a gyakorlati teológiát úgy határozta meg, hogy az nem egyéb, mint „az egyház öntevékenységéről való tudomány az önépítés céljából”. Az építés fogalma bibliai értelemben „oikodome” kifejezéssel van jelölve s mint ezirányú tevékenység alanyát és tárgyát éppen az egyház indította be.

Niebergall a Nietzsche és *Achelis* által megállapított felfogásnál tovább ment és a gyülekezetet nemcsak tényleges alanyként jelölte meg, melyet a hivatali szervek építenek, hanem az egyházi munka középpontjába állította, mert nem a hivatalért vagy a hivatal gyakorolhatásáért van a gyülekezet, hanem a tényleges munkáért; ezért a gyülekezet minden tagja, kiből csak fel lehet ébreszteni a munkakedvet és lelkesedést, részt kell, hogy vegyen ebben a munkában, mert csak így lehet a kereszténység számára érdemest és értékest alkotni. Természe-

tesen ennél a munkánál kényszernek, erőltetésnek helye nincs, csak az önként vállalkozásnak és megnyerésnek, lelkesítésnek és lelkesededésnek. A munka ilyen irányu kivitelével és végzésével sem a lelkészi hivatal, sem a gyülekezet „tekintélyén” csorba nem eshetik, mert így is és ebben is a lelkész vezető munkája az irányító, épen a gyülekezett vallásos élete szempontjából, csak hogy ezt a munkát többé nem egyedül a lelkész végzi, hanem segítő munkatársakat toboroz magának a gyülekezet tagjaiból.

4. Felosztás és elrendezés. Sem *Schian*, sem *Niebergall* nem követik a felosztásban a tudományszak előbbi munkásainak (pl. *Achelis*) amaz eljárását, hogy főrészek-, alrészekre csoportosítva osszák fel munkájukat, szóval rendszereket alkossanak. *Schian* erre vonatkozólag a következő észrevételt tette: A gyakorlati teológia korábbi munkásai bizonyos rendszer kialakítását tekintették feladatuknak, de az egyház folyton fejlődő munkáját, teendőit rendszerbe összeszorítani nem helyes, mert a rendszerezésnek, amellet, hogy sokszor ellenmondásokra vezetett, az a hátránya is meg volt, hogy életfontosságú munkaágak ki voltak zárva a gyakorlati teológiából. Ezért az ő főlörekvését az képezte, hogy a tényleges egyházi teendőket a maguk terjedelmében úgy tárgyalja, hogy az semmi rendszerezésre vagy olyan elvont osztályozásokra ne vezessen, mely a gyakorlatba átvitelt és a közvetlen hatást akadályozná.

Niebergall azon a véleményen van, hogy a rendszerezés (system), a tudományos színezetű felosztás még nem teszi a gyakorlati teológiát tudománnyá. Ha a tudományos „rendszeres teológia” azzal a kérdéssel foglalkozik: „Mi a kereszténység?”, akkor a gyakorlati teológia ezt a kérdést teszi fel: *Mi az egyház tennivalója?* Erre a kérdésre adandó helyes feleletnek több joga van a teológiában, mint a tudományos álláspont merrev védelmezésének vagy vitatásának; mert a tudomány van az emberekért s nem az emberek a tudományért. A tételeknél és tanoknál mindig fontosabbak a fejlődő és haladó életviszonyok s ezért mindig a fejlődés irányaira kell figyelemmel lennünk s ezeket kritikailag megbírálva, előadnunk. *Niebergall* is a gyülekezeti munka tárgyalásánál azokat a helyzeteket vette

figyelembe, melyek a körülöttük folyó egyházi-vallásos élettel szoros kapcsolatban állanak; miután e téren is olyan irányelv szerinti haladás szükséges, mely a fejlődésnek, az egyházi szolgálatot végző megbizottnak gátat nem vet, ezért a tárgyalás anyagát a következő három pontban jelölte ki:

I. *Az Istentisztelet.*

II. *A vallástanítás.*

III. *A lekipásztori gondozás és a gyülekezeti munka.*

Tanulmányomban a főbb irányelvek megállapításánál, e három főpontot veszem irányítóul, mint amelynek keretében szabad mozgás lehetősége adva van.

I. Az istentisztelet.

1. §. A kultusz.

1. **A kultusz jelentősége.** Minden időkorban voltak emberek, akik egy felsőbb hatalom — az istenség — előtt leborultak, kívánságaikat, hálájukat, s lelkükből előtörő más érzelmeiket szóban, dalban, külső és belső cselekményekben nyilvánították. Ezek képezték a kultusz gyökerét. A kultusz tehát a vallásos fejlődés folyamatában az isteni hatalomhoz való vágyódás az egyéni vagy a családi érdek szempontjából. Wundt W. a kultuszra a *vallás* elnevezést először csak ott alkalmazta, hol ez a magán kultusz a gyülekezet, vagyis az összesség kultuszává alakult. Az erre vonatkozó. átalakulást legközvetlenebbül az izraelita vallásban szemlélhetjük. Lényegesebb szerepet játszó főbb vonások: a szenthely, szent idő, szentgyakorlatok, áldozás, mosakodás, játékok, lelkesültség és a bőjt, mint az erősen felhevült vallásos érzés kifejezései. Tulajdonképen az indulatok azok, amelyek a vallásos életet motiválják és amelyek az erős érzelmek által kifejezésre törekednek. Ezekben a legerősebb, legmélyebb életösztön jut kifejezésre, mely nem megsemmisülni, hanem élni és érvényesülni óhajt, épen azon felső hatalom által, kinek kezében van — hitünk szerint — az élet javai- és bajainak kulcsa. Ezen hatalmas és erős életösztönök megnyilvánulása, ezeknek megfigyelése, sőt a magunk beleélése tudja csak megértetni velünk a kultusz jelentőségét. Mi, protestánsok, nem rendelkezünk megfelelő érzékkel a más vallásokban oly fontos szerepet betöltő kultusz jelentőségére. Ezekre pedig nagy szükségünk

van. Például hozza fel Niebergall *Sven Hedin*: „A Himaláján tul” c. könyvéből a Taschi Lumpo tiszteletére rendezett újévi ünnep leírását, ez a hosszas játékokkal, körmenetekkel, énekekkel végzett szertartás olvasása is elfeledhetetlen benyomást gyakorol az olvasóra. Vagy a husvét-éjjelen egy görög katolikus székesegyházban tudja az ember igazában átélni: mi a kultusz. Midőn hosszas gyász és böjt után a hivek sokaságával telt fényesen világított templomban mind erősebben-erősebben hangzik a khorus éneke s széles és magas ívezetű templomtérén keresztül felhangzik a kiáltás: „Krisztus feltámadott” és az újjongó örömteljes hivek között a Krisztus teste üvegkoporsóban örvendezés és csókolásra széjjelhordoztatik. Ez jelentőségteljes benyomással hat a hivekre. Róm. kath. körmeneteken, zárdai ájtatosságokon stb. mind meggyőződést szerezhethünk a *kultusz* fontosságáról.

A kultusz minden más közösségi cselekményektől különbözik. Egyesületek, falvak, népek ünnepelhetnek dalban, beszédben, más külső ünnepies formában, de ez nem kultusz, mert nincs vonatkozásban Istennel. Erkölcsi társulatok, esztétikai egyesületek, monista és más vallásos irányú filozófiai kluboknak lehetnek tételeik, gondolataik sőt dalaik is, de azért a kultuszhoz nem tudnak eljutni, mivel nincs istenük, a kinek ezen érzéseiket szentelni is tudnák. A kultusz a valóságosan elgondolt istenségre vonatkozó közvetlen vallásos cselekmény és mindig legszorosabb kapcsolatban van a vallással.

Ha tehát a kultusz a vallással szoros kapcsolatban van, akkor ez a keresztény vallásra is vonatkoztatható, mert a miképen más vallásoknak, úgy a keresztény vallásnak is a *kultusz* lényeges alkotórésze; a kultusz az a kapocs, mely összetartja. Az oktatás az értelem- és gondolatvilágra, a gyülekezeti munkára nevelés az akaratra, elhatározásra hat, de ami szívet megindítja s az egész emberre befolyással van: ez a kultusz feladata. A kultusz sokszorosán vissza kell, hogy hasson mindazon munkákra, melyet a gyülekezetben végeznek s azoknak szint, vidámságot adva, a felsőbb régiókba emelje. Olyan kell, hogy legyen, mint a szív a test tagjai számára. A kultuszban kell hogy kiépüljön az, amit vallásos élménynek neveznek; a

hívót Istennel nemcsak kapcsolatba hozni, hanem ezt a közösséget mind bensőségebbé tenni, ez az istentiszteleti kultusz végcélja.

A kultusznak tulajdonképpen két főtényezője van, u. m.: az *egyház* és a *gyülekezet*; de hozzávehetjük a harmadikat is, a *lelkészt*, mert ő az intézője, vezetője a gyülekezeti és egyházi szolgálatnak.

2. Az építés. Minden kultuszcselekmény legfőbb célja, a gyülekezet *építése*, vagyis a gyülekezetet a legmagasabb vallásos élményekre (átérzésekre) rávezetni. Vannak benső megindultsági pillanatok, melyekben a lélek az örökkévalóhoz, vagyis magához Istenhez észrevehetőleg közel érzi: „Mily szent ez a hely! Bizonyára Isten lakozik e helyen”. A gondolkozás, akarat elhallgat; a lélek nyugvó erői felébrednek; mintha földöntúli helyzetbe, tisztultabb belátásra jutna, melyben a földet, a földieket megvetve, benső magasságra emelkedik, csendes, boldogító örömmel telik meg a lélek s valami olyat keres, ami az életnek értelmet és értéket ad. Napokon, heteken át tart ez az élmény, míg az ember egész valóját átjárva, a gondolatot és az elhatározó akaratot megragadva, gazdag termékenységet áraszt. Az ilyen élményeket kultuszcselekményekkel, vallásos befolyással, ápolással kiépíteni, még ha hosszabb időt vesz is igénybe, a kultuszvezető feladata.

Az építés fogalma bibliailag I. Kor. 12. r.-ben az egymás-iránti szeretet tevékenységében határozódik meg. Egyik a mászt építeni fontosabb, mint önmagát.

Végeredményében minden egyházi cselekmény végcélja az, hogy az embert Istennel, mint legfőbb jóval, mély és tartós kapcsolatba hozza. A lekipásztornak, midőn ezt a legfőbb jót, melyben az élet értéke és értelme rejlik, a gyülekezete számára közelségbe hozhatja, szent örömmel telhetik meg lelke.

3. A keresztény kultusz. Niebergall igazat ad *Rendtorff* amaz állításának, hogy sem Jézus, sem Pál apostol nem voltak kultusz szerzők. Az a tény, hogy Jézus és a tanítványok által halála előtti nap estéjén elfogyasztott vacsora, kiinduló pontja lett a *misének*, a későbbi egyházi kialakulásoknak tudható be. Pál apostol, midőn gyülekezeteket alapított, ha gon-

dolt is valamilyen kultuszcselekményre, ő is, mint Jézus, minden törvényes forma hátrahagyása nélkül tette. A tanítványok is a kezdődő egyházban teljesen a szentlélek irányítása alatt állottak, amely minden rendezett kultuszalakulatot kizárt.

Schian szerint Jézus közvetlenül a zsidó kultusz ellen nem küzdött, de a prófétai felfogáshoz csatlakozott, mely az erkölcsiséget, az irgalmasságot előbbvalóvá teszi az áldozatoknál (I. Sam. 15,²² v. ö. Mát. 9,¹³; 12,⁷). János evangéliuma (4,²¹⁻²⁴.) minden kétséget kizárólag Istennek lélekben és igazságban való imádását hirdeti, ami nincs helyhez kötve. Pál apostol a testet kívánta odaállítani Istennek élő szent és kedves áldozatul (Rom. 12,¹). Jakab apostol az isteni szolgálatot az árvák és özvegyek nyomorúságukban való meglátogatásába helyezte (Jak. 1,²⁷).

Ezen felfogások figyelembe vétele mellett a kultusszal való teljes felhagyás és Isten jó tetszésének meghatározott cselekedetekkel történő megnyerése következne. Mivel Istennek semmi kultuszcselekményre sincs szüksége, mert ő csak azt akarja, hogy az ember teljesítse az ő akaratát, akkor aztán Ő a bűnös, gyarló gyermekeit időn és örökkévalóságon keresztül boldogítja.

Vajjon ezen felfogás mellett is szükséges volna-e azért megsemmisítenünk minden keresztény kultuszt, gyülekezeti istentiszteletet? Vajjon csak úgy és ezáltal teljesíthetné kizárólag minden egyes, Isten iránti köteleességét? A kereszténység története azt mutatja, hogy mindig és mindenütt, hol kereszténygyülekezet összecsoportosult, közös ünnepek is kialakultak. Keresztény gyülekezet nélkül el nem gondolható, mert a keresztény vallás nem csupán erkölcsiség és az ebből folyó jócselekedet, hanem a keresztény embernek Istenéhez, gyermeknek a mennyei Atyához való viszonya. Ez a viszony csak csendes, hallgatólagos szerepben nem merülhet ki, mert a közösség — testvériség tudata és érzése ösztönszerűleg kifejezés után törekszik. Amivel a szív telve van, az a szájon át kijut. Mindazt, amit a keresztény ember életére nézve a hit jelent, azt ő hasonló hangulatban, felmagasztosuló, elmélyülő, tisztult boldogító közösségben óhajtja átélni; találóan mondta Schleiermacher: „A kultusz lényegében a közösség vallásos élete“.

Anélkül, hogy az egyes keresztény időkörök kultuszának történeti fejlődését itt követhetném, — mely bő terjedelmével részletes szakelőadás tárgya lehet — csak az újabb, illetve a jelenkor e téren való törekvéseit jelzem néhány gondolatban. A reformációval és óta a protestáns istentisztelet fejlődése nem állt meg, csak bizonyos jellegzetes kialakuláshoz jutott el. Ezt a kialakulást nem tartja Niebergall kielégítőnek. Egyik időkor nyújtja a másoknak az örökséget jól felhasználásra, de az eredményt őszinte szavakkal így lehet kifejezni: Mindenik ahelyett, hogy önállót alkotna, csak a régi falakat javíttatja, vagy a lakóházak omladékait készítteti, hogy másoknak alkalmas legyen, mivel a tulságos kegyelet vagy az arravalóság hiánya miatt nem tudnak újat alkotni. Ezekre az eljárásokra, ezt a kemény példaszót, ítéletet lehet alkalmazni: Az unokák bekövetkezendő fájdalma felett jajgatnak az apák.

Az evangélikus egyház liturgiájában a reformáció idejébeli formákat gyakorolja, mely a szákrámentumokban éri el legjelentősebb részét. Ezekben a liturgiai formákban aztán egy circulus vitiosus van. A régi formákat igyekeznek újjáalakítani, új nézőpontból fogva fel, változtatják; ami elviselhetetlenné lett, mellőzik; ami az új szellem kifejezésére szolgál, újból átdolgozzák, újjáteremtik. De azért az új bort mindig csak ócska tömlőkbe töltik. Pedig a liturgiai formák nem szabad, hogy relikviák vagy megcsontosodott egyházi törvények legyenek, hanem mindig az illető kor vallásos kívánalmainak, szükségleteinek kifejezői kell, hogy legyenek; mert minden időkornak meg van a saját istentiszteleti formája és kifejezés módja. Hogyha ez a törekvés, a megújulni akaró egyházban, annak idején megsemmisítetett, érezzük, — mondja Niebergall — hogy az észszerűségnek megfelelő vér árad még szét ereinkben arra, hogy ennek állandó jogosultságára visszaemlékezhessünk. Mert csak arról van szó, hogy a kultuszban Istennel való társalgásunk megfelelő formáját megtaláljuk.

És ebben a tekintetben, Niebergall felfogása szerint, az evangélikus istentiszteletben még mindig az ige, még pedig a bizonyoságtévő ige az a fontos tényező, mely időközön át a lelkes és a gyülekezet számára előnyt jelent. Ez felel meg a

reformáció szellemének. Ezért a prédikáció elsőrangú helyet kell, hogy elfoglaljon az istentiszteletben: első legyen a prédikáció s ezt kövesse, ehhez alkalmazkodjék a liturgia.

14. **A templom, kultusz és művészet.** A keresztény templomok építészeti fejlődései — mint az építőművészet haladásának tényezői — nagy mértékben befolyásolhatják a vallásos hangulatot, hatalmas befolyást gyakorolhatnak a kedélyre, érzelemre. Midőn az ember belép egy csinos, egyszerű, de kivitelében szép és bensőleg vonzó templomba, csendes meghatódottság vesz erőt, a gondolatok és érzelmek a magasságban lakozó felé törekednek, hogy az örökkévalóval találkozhassanak. Sőt a világ szeretete és érzelmei által elfogott szivekre is hatással tud lenni egy-egy szép, áhitatot keltő templom, elriasztja az anyagi földi gondokat. Egy építészetiileg is vonzó kivitelű templomban a lelkész számára is a hangulat úgyszólván adva van. Niebergall nagyon kedvesen írja le a templom jelentőségét a falusi nép számára. Nem szabad elfelednünk, hogy buzgó gyülekezeti tagjaink egyetlen ünnepi szent helyet ismernek: a templomot. Eltérő építésmódjával érzelmvilágára egy más világ benyomását teszi; magas falazatjával, merészen hajló boltíveivel, ablakaival, belső díszítéseivel a földön megvalósuló menny áhitatát kelti fel. Igyekezni is kell, hogy ezt az áhitatot és tiszteletet a templom külső és belső izléses díszítésével, tisztaságával lehessen bevésni a szivekbe.

Minő díszítések, a művészet minő fajtái foglalhatnak helyet és engedhetők meg a protestáns templomokban. A szobrászat és festészettel szemben a protestáns felfogás még tartózkodóan viseltetik, mivel katolikus vonatkozásokat lát benne. Azonban ez a tartózkodás egyes körökben sok tekintetben enyhült, úgy, hogy vannak, akik a reformáció által a templomból kidobott szobrokat és képeket esztétikai és lélektani szempontból fogva fel, a lelket és szemet gyönyörködtető eszköznek tekintik s nem idegenkednének a templomokban sem tőlük, mert az értelmes, felvilágosult ember biztosítva van amaz esetleges kísértés ellen, hogy az ilyen képeket és szobrokat imádja. De ez a felfogás nem azt teszi, hogy templomainkat muzeumszerűleg telerakjuk képekkel, szobrokkal; egyetlen kép vagy di-

szítés, mely találóan betölti rendeltetését, uralja a templomot, elég s ha ezt időnként, az egyházi ünnepeknek megfelelően, változtatni tudjuk, akkor célunkat, az áhítatkeltés szempontjából elértük.

A látásra, a szemre ható művészetnél magasabban áll a hallás által a lélekre ható zene. Ha az tisztán, mint zene jelenik meg, még a kevésbé zeneértő hallgatóságra is hatással van. Alkalmazkodó hajlékonyságával könnyedén fejez ki minden érzelmet, hangulatot, örömet és fájdalmat, lelkesedést és kétséget. Hangulatkeltő művészet, különösen akkor, ha szép orgonakisérettel vagy karéakkal együtt hangzik fel. Vannak azonban e téren is eltévelyedések, midőn a zene nem a kívánt templomi áhítatos hangulat érzését fejezi ki, hanem valami világi örvendező hangulatot. Ezért vannak sokan ellene a templomi zenének.

Nagy jelentőséget tulajdonít Niebergall a templomi kultusz keretében a költészetnek, vagyis az élőszó művészetének. Olyan fontosnak itéli, mint Pál apostol a nyelveken való szólást és a jövőmondásokat. Ez tudja leghivebben kifejezésre juttatni szép, tetszetős, megnyerő formában a vallás magasabb értékeit; s ha ezeket a szép költeményeket megzenésítik, a művészetnek egy olyan fajtát kapjuk, mely protestáns gyülekezeteink tagjainak a legtöbbet, a legjobbat és a legvonzóbbat adja. Bizonyosság erre a szép szöveggel és dallammal rendelkező egyházak énekeskönyvei.

Miben áll tehát a kultusz és művészet viszonya? Azon mód megtalálásában, hogy a magasabbrendű lelkiértékek és az értékes benső élettartalmak lehető emelkedett formákban tudjanak kifejezésre jutni. Ezért kívánatos, hogy minden kultuszcselekmény — orgona, ének, imádság, íge — szép és felfelelő legyen; viselje magán az őskori klasszikus vallásosság jellegzetes sajátosságait, ahol a lélek mintegy elébe megy a mindenhatónak és igyekszik vele benső közösséget találni. Isten adja nekünk a megtartást, erőt, vigasztalást, kegyelmet; mi pedig feltárjuk előtte a mi összetört, hálás, örömteljes szívünket. Ez a mi életünk alapja és ebben nyer ünnepies szemlélhető drámai formát egész életünk.

Az a bevett gyakorlat, hogy a protestáns templomok csak a vasárnapi, ünnepi istentiszteletekre nyitnak ki, nem helyes. Ez az eljárás azt a látszatot kelti, hogy az egyház is valami olyan intézmény, melynek az az ismertető tulajdonsága, hogy az utolsó Ámen-nel lesülyed a semmiségbe azért, hogy aztán a következő vasárnap az első harangszóra ismét feltámadjon. Arra kell törekednünk, hogy ne csak az istentiszteleti idő alatt, hanem ezenkívül naponta 1—2 órát nyitva legyen a magánosan imádkozni akarók számára.

De ma már nemcsak a szoros értelemben vett áhitat helye a templom, hanem helyet találhat benne minden egyházi kulturális építő mozgalom. Előadások, felolvasások, egyesületek komoly, erkölcsi irányú ünnepei számára, mind megnyitható. Ám azért a főrendeltetése első helyen az istentisztelet s ennek keretében is Isten igéjének hirdetése: a prédikáció.

2. §. A prédikáció.

2. A prédikációtan feladata. A különböző tudományos elnevezés „Homilétika, Keryktika, Halieutika” nem lényeges. Fődolog annak megállapítása, hogy egy ilyen tanra szükség van, részben az ifjuság, vagyis a leendő lelkészek oktatása szempontjából, részben a célok és eszközök megállapítása és kitűzése szempontjából is. Az egész tárgy feladata nem egyéb, mint jó prédikátorok képzése, még pedig a hallgatóság, a gyülekezet szempontjából. Alapos megfigyeléssel és megfontolással könnyen meg lehet állapítani, hogy milyen a jó és milyen a nem jó prédikátor. Sajnos, ez utóbbiakkal gyakrabban találkozhatunk. Megjelenik a szószéken, felolvassa az alapigét egyhanguan vagy páthosszal s akkor kezd beszélni az alapigével való kapcsolatban a tárgyról és a részekről; a kevés önálló gondolatot teletűzdeli bibliai idézetekkel, egyházi énekek egyes versszakáival. Minden úgy van megszerkesztve és előadva, mintha teljesen az élettől távol álló, idegen embereknek szólna; vannak benne helyt nem álló túlzások, valótlan állítások; ismétlésekbe esik, terjengőssé válik, ellaposodik, míg végül a

megváltó Ámen őt is és még el nem aludt hallgatóit is megszabadítja a gyötrelemtől. Milyen más hatást vált ki, midőn egy olyan személy jelenik meg a szószéken, akinek egész megjelenéséről leolvasható, hogy nyugodtsággal, biztossággal tölti be a hallgatóságot s már bevezető szavai megfogják a lelkeket. Az alapíge hallásakor már sejtik, hogy miről beszél. Tiszta, rövid, világos, célkilúezést alkalmaz, néhány helyesen használt hasonlattal, képpel megvilágítja tárgyát, úgy, hogy az állandó éber figyelem mellett mélyen vésődik be a hallgatóság lelkébe. Foglalkoztatja nemcsak az értelmet, hanem az érzelem és képzelet világát is; midőn az akaratot és elhatározást kellő magásra emelte, ügyes és hatásos képpel beszédét befejezi.

Ez a kétféle kép, illetve valóság — Niebergall szerint — a kulisszák mögé vezet. Némely prédikátor a hét szombatján könnyebben vagy nehezebben összeütdött prédikációjával, a nem örömet hallott harangszó hívására, nagy sóhajtozások között áll fel a szószékre; mások alig várják, hogy ismét prédikálhassanak, mert annyi alkalmas és megfelelő gondolat gyűlt össze, amelyet közölhetnek s tudják jól, hogy vannak, akik várják, mivel a szellemi közösség kapcsolata megvan köztük. A mit vasárnap elmondottak, annak, ha kevés is, valami nyoma, hatása van a gyülekezet vallásos életében és ez ismét arra készteti őket, hogy mondanivalójukat az életre irányítsák. Nincs is boldogítóbb érzés a prédikátorra, mint az Isten lelkétől vezérelt benső vallásos érzést — gondolatokat egyszerü, de eleven erővel kivetíteni a gyülekezete tagjaira, kik teljes vágyódással várják.

A prédikációtannak az a célja, hogy az ilyen prédikátorrá való fejlődés lehetőségét elősegítse. Azonban a fejlődés lehetőségének is határai vannak: Sokan hires prédikátorrá lesznek anélkül, hogy a prédikációtannal sokat foglalkoznának, sokan pedig a legodaadóbb tanulmányozás után is lemaradnak, szürke köznapiassá lesznek. A prédikátorság művészet, lehetőség, nem a tudományos készültség tesz azzá. A teológia a lehető legjobbat adja, Istentől is nyer; az élet is tanítja és lélek készsége is sokat tesz. A zseninek mindezekre nincs szüksége, mert ő megtalálja a maga útját, de mivel mindenki, aki prédikátor

akar lenni vagy már prédikátor is, nem zseni, ezért a prédikációlan alapelveit, útmutatásait nincs joga mellőzni. Az ismeretek képességet és lehetőséget nyújtanak a középszerű tehetségeknek; akik szónoki hajlamot éreznek magukban, azok e tudományszakból a célkitűzéseket és utakat, a veszélyeket és a tévedéseket megláthatják. Aki képzett szónok akar lenni, az át kell, hogy gondolja azokat a feladatokat és megoldandó kérdéseket, melyek a prédikátor hivatásával szoros kapcsolatban állanak. Mi volt a prédikáció feladata a múltban, mi a jelenben és mi lesz a jövőben, erről ismeretet szerezni senkinek sem árt. Természetes, hogy ezek az ismeretek nem maradnak meg, elmosódnak, de ha valami gyakorlati nehézség merül fel, egy képzett, a kor haladásával együttartó prédikátor mindig tájékozódik az alapelvek felől.

2. A prédikáció tartalma. Mi képezheti a prédikáció tartalmát? A felelet rövid: az *evangélium*.

„Evangélium!” Ezt lehet szűkebb értelemben is venni. Mi azonban már túl vagyunk azon az időn, melyben az evangéliumot és „a tiszta tant” felcserélték. Mi tapasztaltuk, hogy az „evangélium” nem jelent egyet a bibliai „textus” kiválasztásával.

Andreas Hyperius, kit *Steinmeyer* és utána mások is, egy kis tulzással, a „homiletika prófétájának” nevezték, a *prédikációt népies írásmagyarázatnak* nevezte. De hogy lehet írásmagyarázat és népies az olyan beszéd, melyben alig van az evangéliumból valami? A tétel ilyen megállapításánál hiányzik az írás és a gyülekezet közötti minden kapcsolat. Azt mi is tudjuk, hogy a racionálisták ama csoportja, mely pusztán erkölcsöt vagy gyakorlati hasznosságot prédikált, tévedésben volt. Az erkölcs, helyesen értelmezve az evangélinmhoz tartozik olyan bizonyosan, mint a hegyi beszéd az új testamentumhoz. De az erkölcs vallás nélkül nem evangélium.

És éppen a felvilágosodás emberei (akik között a *piétisták* üttörő munkások voltak) vezettek minket a helyes útra. Ők tisztán felismerték, hogy az *evangélium-hoz vallás* tartozik, nem *teológia*. Ezen alapon határozták meg *Spalding* és *Steinmeyer* a prédikáció feladatát; és ha két ilyen tekintély ebben megállapodik, akkor már beszélhetünk általános meghatározásról — mondja *Schian*.

A vallás és teológia teljes szétválasztása lehetetlen; a megkülönböztetés — legalább bizonyos fokig — lehetséges és ez a megkülönböztetés, legalább bizonyos fokig, az elválasztáshoz vezet. Mi az evangéliumot amennyiben lehet, a teológiai felfogás kötöttsége alól feloldjuk és csak vallásos értelemben prédikáljuk. Ebben meg van már a felelet ama legnehezebb kérdésre, mely a prédikációnak a tudományhoz való viszonyáról szól. *Nem teológiát, hanem vallást.*

Niebergall is azon a felfogáson van, hogy a prédikáció tartalmát az evangélium képezheti, de egy gyakran elkövetett nagy hibára mutat rá: az evangéliumot isten ígéjének nevezik, de nem gondolják meg a prédikátorok sem, hogy mennyi értékes jót és erőt tartalmaz. Nem lehet eléggé hangoztatni, hogy ez nem erkölcs, nem törvény, történelem vagy írás, hanem *küldetés-követség*, mely hozzánk van intézve, mireánk vonatkozik. Ez a küldetés a hatalmas és jóságos Istentől jön, ki velünk és általunk cselekedni akar valamit. Ezért jön ez a követség a lelki világból, a mennyből, hol a mi hazánk is van, hol nincs éhség és halál, hová nem hat el a háború és más szörnyűség. És ez a küldetés, abban a bizonyosságban nyer beteljesedést, hogy Isten országa a lélek ereje által győzelmet arat e föld nyomorúságain és bajain, úgy amint Jézus Krisztus tanításaiban hirdette. Ahol Isten ígéjét ilyen hittel fogadják, ott a legváltáságosabb időkben, megpróbáltatásokban is béke, megnyugvás lakozik a szivekben.

Ezzel a megfontolással alapkiindulást nyerünk mindarra, amit a prédikációval elakarunk érní, csak arra vigyázzunk, hogy a prédikátor mindig lelke mélyéből merítse az íge szavait s ezáltal hallgatóinak lelkét és lelkiismeretét békével és erővel töltse be. Ez volt mindig az alapelv, melyet vallásos kifejezéssel hitnek, filozófiaiilag optimizmusnak neveztek, erkölcsileg pedig a világfeletti térben lakozó Személyes akaratnak. Ha elismerjük a világ felett uralkodó szent és hatalmas Isten ezen küldöttét, mint egy visszhangot, úgy, amint az Jézus tanításaiban megnyilvánult, akkor ez a meggyőződés a prédikátor szava és cselekményei folytán, mint valami jóillat, át kell, hogy járjon mindeneket.

A prédikáció tartalma nevelői irányú is lehet. A prédikáció ezen irányú gyakorlására alkalmat ad a prédikátornak a lelki gondozás gyakorlása, melynek esetei, tapasztalatai útmutatásul szolgálnak. Ebben az irányban azonban tantervszerű beosztással — mikép a tanító — a prédikátor nem haladhat; viszont csak az alkalmoszerű esetek felsorolása nem elég. Arra kell tehát törekednie a prédikátornak, hogy esetről-esetre részletesen fejtsse ki azokat a meggyőződéseket, melyek időszerűek és alkalmasak arra, hogy a keresztyén gondolkozást erősítsék és fejlesszék.

Ezek az általános főbb alapelvek. Miután a tovább fejtegetésekben a prédikáció részletesebb tartalmáról bővebben lesz szó, e pontnál a részleteket mellőzöm.

3. A gyülekezet és a prédikáció. A gyülekezetet, főleg gyakorlati szempontból, ma már nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ma a prédikáció lényegében az is benne van, hogy legyen tekintettel a hallgatóságára. Jól eső érzés — mondja Niebergall — ha a templomban ülve, arra a tapasztalatra jövünk, hogy a prédikátor és gyülekezet úgy egymáshoz vannak forrva, mint az egymást megértő és szerelő házastársak. Mert sokszor van eset arra is, hogy oly ridegen és idegenül hullnak alá a szószékből a prédikátor szavai, hogy észre lehet venni, hogy itt semmi bensőséges viszony sincs a prédikátor és gyülekezete között. Minden hivatását átérző lelkész figyelme és gondolata arra kell, hogy irányuljon, hogy gyülekezetéhez alkalmazkodjék.

Ez a felfogás az ifjabb papi nemzedéknél megértésre talál, de a más szellemi levegőben növekedett idősebb nemzedék küzd ellene, azt állítva: az ember ember, a bűnös bűnös, ezért semmi szükség a tömeg olyan irányu ismeretére, mint amilyent ma követelnek. Ez a magatartás nem helytálló, mert minden gyülekezet más-más sorshelyzetben él s a prédikátor azért a gyülekezetért van. Tehát az illető gyülekezet felvilágosítandó arról, hogy itt minden érettük van, éreztetnie kell velük, hogy a prédikáció nekik van szánva és hozzájuk irányítva. E tekintetben minden prédikáció alkalmi prédikáció, mert tulajdonképen arra a napra és arra a gyülekezetre szól.

a) *A templom látogatók.* E téren sokszor van a prédikátor rejtélyek elé állítva: az ember nem láthat be a templomba jövők lelkébe, még kevésbé azokéba, akik nem jönnek, pedig jöhetnének. Ez utóbbiak okoznak fejtörést: ügyes, értelmes emberek, kik tisztelettel viseltetnek a lelkész iránt, egyházi és társadalmi dolgokban vele együtt éreznek, segítenek is, de templomba nem jönnek. A hivatali előd egy és más eljárásai miatt sokan elmaradtak a templomból. A harag és az ütköző pont eltűnt és el van felejtve, de a templom iránti ellenszenv megmaradt. Az ilyent erőltetéssel, kényszerrel megszüntetni nem lehet. Különben is, ha betekintünk a templomlátogatók szívébe s megvizsgáljuk az indító okokat, nagyon sokféle változatát látjuk a templombajárásnak. A lelkileg érzékeny embernek kellemetlen érzést okoz, ha nem mehet a templomba; de viszont vannak olyanok, akiket alantosabb cél vezet oda: a papi család tőlem vásárol — mondja a kereskedő — tehát kötelességem elmenni, de mindjárt elmarad a templomból, ha a tőle való vásárlás megszűnik. Mások nem a lelkészt tekintik, hanem Istenre gondolva úgy érzik, hogy mezei munkájuk, kereskedői jövedelmük nem vall kárt azzal, ha templomba mennek. Van-
nak abban a felfogásban élő kereskedői emberek, kik azt vallják, hogy amely vasárnap templomba voltak, a másik héten jobban ment az üzleti forgalmuk. Nemesebb érzelmek is szolgálnak indító okul a templomba menésre: halottaknapján a kegyelet; idegenországban a honvágy; nyomorúságban a segítségért való folyamodás, szomorú, gyászos napokban vigasztalás nyerése. Az is tapasztalható, hogy sokakat vonz maga a szép és lélekemelő istentisztelet: ének, orgona, zene és a jó prédikáció. Régebben a vallás kérdéseiben való felvilágosodás vágya, életszemlélet, az emberi lét, hivatás kérdései sokakat vonzottak templomba. Ma csak nagy városokban, olyan kiváló szónokok körül csoportosul nagyobb számú hallgatóság, kik az emberi rendeltetés nagy problémáit viszik a szószékre. A leg-hívebb templomjárók azok, akik tisztán lelkibuzgóságból jönnek és épülni akarnak.

b) *A prédikáció hatása.* Mit vár a gyülekezet a prédikátortól és hogy gondolkozik a prédikációról? E kérdésről is ér-

demes szólni. A prédikátornak a felesége vagy bizalmas barátja mondhatja meg hizelgés vagy sértés nélkül, hogy mit mondanak a gyülekezet tagjai a prédikációról; ha a lelkész gyülekezetével bizalmas összeköttetésben áll, maga is sokat hall; és itt az a fontos tényező, hogy az ő prédikációjáról beszélnek-e vagy más egyébről tárgyalnak?, mert az ilyen adatot szolgáltat a prédikáció-íráshoz, mely sokszor többet ér a tudományos vizsgálatnál és rendszernél. *Franz* azt mondja, hogy pld. a földművelő a maga életviszonyait óhajtja megvilágítva látni isten ígéjében; valamit a bűnről is akar hallani, de nem úgy, hogy az ő bűne legyen feltárva. *Diegel* szerint a köznép nem veszi jó néven, ha a szószékből a szeszkes italok ellen beszélnek, mert ezzel a hallgatóság lesülyed a köznapiságba, holott pedig azért jött a templomba, hogy magasabbrendű dolgokról halljon. Ezt az eljárást a nép így fejezi ki: „Csak fecseg, mint mi közönséges emberek, minek azt hallgatni”. Ez igen jellemző a hallgatóság lelki szükségletének emelésére nézve, valamint a túl népiesség és a vitatkozásra vonatkozólag is. Nem kevésbé jellemző a tartalomra a következő kritika: „mindig a régi zsidókról, korinthusiakról beszél, vagy mindig Jeruzsálembe utazik”. Az ilyennél legszomorúbb az, hogy ebben semmi lélekreható, megindító nincs a hallgatóságra s így ebből semmit magában hazavinni nem tud. Az az eset áll elő, ami a názáreti beszédnél, hogy a gyülekezet kérdezi: Honnan ez a nagy bölcsesség papokban? Várják, hogy mikor szabadulhatnak meg a nehéz tehértől. — Városi gyülekezetekben nem történeteket, hanem benső tartalmat kívánnak, melyet hamar magukévá tesznek, még ha nem is volt hozzá kellő előkészület. Nem szeretnek az élet napi küzdelmeiről, nyugtalanságairól hallani, inkább szeretnék teljesen elfeledni. A vallásos embereknek nagy átlaga az erkölcsi és vallásos gondolatoknak oly hatásos, személyi és érdekes előadását óhajtja hallani, mely ha oktató tartalma is és ha nem is új, de felüdítő legyen.

A prédikáció hatásáról az a legbiztosabb szabály, hogy ritkán hat az, amiről mi elgondoljuk, hogy hatni fog, hanem az hat, amiről nem is gondoltuk. Átlagosan a prédikációt egész terjedelmében a hallgatóság alig fogja fel és elég sokszor a leg-

szébb elrendezés kárba megy. Ami közfelfogásba átmegy az egy-egy szemléltető vagy valóságos természeti kép, vagy valami általános tömeghatású jelenség, de ennek is érdekfeszítő hatásának kell, hogy legyen. Ám azért nem szabad a prédikátornak előítélettel viseltetni aziránt, hogy mit fog fel a hallgatósága, mit nem, mert sokszor egy olyan gondolatnak, amit felfogott, nincs semmi hatása, ellenben egy-egy olyan szónak vagy kijelentésnek, mely csak úgy hirtelenében vésődött elméjébe, hatása látszik. A felfogott gondolatnak is sokszor csak hosszú idő vagy évek múlva látszik valami hatása. De azért vannak olyan hallgatók is, nem kevés számmal, kik maguk számára tovább fonják a beszédfonalát és ezáltal a hallottak még jobban bevésődnek gondolatvilágukba. Ez is csak olyanoknál következik be, akik az istentisztelet ünnepies hatása következtében az igazság iránti rokonérzésben megerősödnek és elmélyülnek. Itt betelik az irás szava: „Akinak van, adatik, akinek nincs, még az is elvétetik, amije volt”. Ha a prédikációnak nincs meg a kívánt hatása, ebben sokszor a prédikátor is hibás, mert „*agyonprédikálja*” hallgatóságát.

c) *A figyelem ébrentartása.* A hallgatóság figyelmének felébresztése és ébrentartása egyik fontos eszköze a prédikáció hatásának. Első dolog az érdeklődés felébresztése, ami azáltal történik, hogy a hallgatósághoz annyira közel visszük a tárgyat, hogy foghassa fel; ekkor ráfigyel, hogy miről van szó s ezután mintegy magával viszi. Természetes, ehez hozzá kell, hogy járuljon az együttérző hangulat, mert teljesen kilátástalan egy hangulat nélküli gyülekezetnek prédikálni. Egészen más érzés, ha a gyülekezet ünnepi hangulata kíséri a prédikátort. Ehez úgy jutunk el, hogy a gyülekezet érzelmvilágát vesszük igénybe. Az érzelmre pedig valami meglepetésszerű, erős és különleges benyomással lehet hatni. Rendelkezésünkre álló gyakorlati példát találunk az evangéliumokban; a prédikációtanban is vannak erre vonatkozó tekintélyek.

Figyelemmel kell, hogy legyünk arra is, hogy mit képes hallgatóságunk felfogni s mit képes befogadni. Tévedés azt gondolni, hogy minden szó vagy gondolatkör, ami a szószékből elhangzik, a fülön át a hallgatóság lelkébe jut. Szabály-

szerűen meghallja, de hiányzik az értelem. Bár felfogja, de nem tudja magáévá tenni, még pedig azért, mert hiányzik a szükséges megértő eszköz: Pld. „Jézus a kereszten való halálával bebizonyította a szerető Isten iránti hűségét“, ezt mindenki hallja, aki csak nem alszik, de mindenki nem érti meg.

A tanítóművészet legegyszerűbb szabálya, hogy a szavaknak tartalmát, magyarázatját adjuk. Hiábavaló az erény, bűn, megváltás, újjászületés s más ilyen szavak mindegyre való hangoztatása, mert a vallásos és teológiai gondolkozásra nem képesített egyszerű hallgatók nem tudják a szavak jelentőségét megérteni. A következmény aztán az, hogy valaki a „bűn“ szót valóban gyűlöli, de azért a bűnt kedveli. Ezért minden jelentős szó mellé magyarázatot kell állítanunk vagy elől vagy hátul. Ne használjuk magára ezt a szót „bűn“, hanem kapcsoljunk ehhez egy-két nevet vagy pár esetet, mely megvilágítja. Ha egy nehányszor így járunk el, akkor figyelmes hallgatóink a helyes kapcsolatot megtalálják.

Arra is figyelemmel kell lennünk, hogy a hallgatóságunk tudata, befogadó képessége *szűk*, ezért egyszerre ne akarjunk sok képzetet befogadtatni velük, mert nem olvasásról, hanem hallgatásról van szó. Különösen az újabb irányú és irányú gondolatoknál tanácsos egy kis időzés vagy ismétlés, aminthogy általában a gondolatismétlés, ha nem gondolatszegénységből származik, a kifejezések váltakozásával, jóhatásuak a kevésbbé képzett gyülekezet tagjaira. A hallgatóság *lélektana* egész más, mint az olvasóközönségé; ez utóbbi egyes mondatoknál, gondolatoknál időzhetik, utána gondolhat, de az előbbinek nincs módja erre és ha az előzményeket elfelejtette, akkor a következők gyenge alapon állanak. A figyelemmel kísérelhetős eszközlésre legjobb a szemléltetőleg való előadás, melyben az egyes csoportokat több-kevesebb megvilágítással látja el. Nem felesleges a lelki, szellemi kifáradás okait tanulmányozni s erre figyelemmel lenni.

d) A *gyülekezeti tagok lélektana*. A régi időben a gyülekezet tagjait, mint hallgatóságot, egyszerű eszköznek tekintették; lassanként aztán rájöttek arra a tényre, hogy mégis komplikált valakik. Ezért van szükség a prédikációnál is a gyakorlati lélek-

tanra. Első feladata, hogy a prédikáció irányelveit határolja. Prédikációinkban a hallgatóságunkra — tehát a mai kor emberére — kell, hogy figyelemmel legyünk. Egyes szakírók erősen szokták hangsúlyozni, hogy az emberi szív mindenféle szükségseiben ugyanaz marad. Alapjában ez igaz és az evangélium alapelve szerint is ugyanaz kell, hogy maradjon. De mégis úgy látjuk, hogy ugyanaz az emberi szív minden hasonlósága mellett is, az élet ezerféle vonatkozásaiban mennyit változott. Ezért mi nem csupán a hasonlóknak maradó alapösszhangokra kell, hogy figyelemmel legyünk, hanem mindazokra a gondolatokra, változásokra, ítéletekre és előítéletekre, melyek a szívre hatással lehetnek. Keresnünk kell tehát azon eszközöket és utakat, amelyekkel az emberi szív mélyéig eljuthatunk.

Hallgatóságunk rendkívül sokféle árnyalatú. A meglehets maradiaktól kezdve egész a túlmodern emberig mindenféle elgondolható árnyalat szerepel. A moderneket, a Nietzschei szemléletekkel, Haeckeli érzületekkel rendelkező, istentiszteleteinken aligha üdvözölhetjük. Még kevésbbé azokat, akik a természetimádatához és más ilyenekhez tartoznak, vonzódnak. A mi korunk embereinek vallásos lelkivilága így jellemezhető: Egykor — nem is olyan régen — az ember minden életeseményben, a kisebb napi történetekben is az isteni kéz belenyulását látta. Ma kifejezetten hangoztatják, emlegetik: „a fejlődés elméletét“. Régebb az emberek azonnal Isten után tudakozódtak, ma: az események alap-oka után. A mi nemzedékünk Istentől sokkal messzebb költözött, mint a reformáció idejébéli nemzedék. Ez a haladás, a világismeret következménye. Az ember fel van világosodva, maga alakítja ki gondolatvilágát, meggyőződését s ezeknek kedvez a napi életfelfogás: az ember él, küzd, gondoskodik erről a világról. Minden mást csak díszes ráadásnak tekint. Ez áll a város, falu népére egyaránt, mert ez utóbbi helyen keletkezett újabb vallásos érdeklődés inkább lelki divatkinövés, mint szívbeli érzés.

Ha átlagosan ilyen a mi hallgatóságunk lélektana, akkor a Niebergalli felfogás alapján („Hogy prédikáljunk mi a modern embernek“) az kell, hogy vizsgálatunk tárgya legyen:

Mi mozgatja korunk embereit s mivel hozhatók indulatba?

Mi nyugtalanítja és mivel nyugtathatók meg?

Általánosságban a modern keresztény ember a prédikációban sokkal inkább megnyugvást, mint ösztönzést keres, de végül ezt is. Mert jó akar lenni és elismeri a keresztény erkölcsöt, mint a jóválehetés eszközét; és minden tarizeizmus, felületeség, közönyösség ellenére is, érzi, hogy ezen jóságból neki egy rész hiányzik. A modern ember ezt a lelki hiányt nagyon különböző módon fejezi ki, de észrevehető. Mi ösztönzi őket, hogy ezt a fogyatkozást legyőzzék és jók igyekezzenek lenni? Egy meghatározhatatlan belső kényszer, az erkölcsi kötelezettség érzése, tehát a lelkiismeret; e mellett olyan hatalmak, mint a keresztény erkölcs, a tisztességes emberek becsülése és — talán a mi mindezeknél hatékonyabb — a lehető megfizetés sötét sejtelme. És ez inkább a félelem, mint a reményen nyugszik: határozatlan és a tévhithez közelálló. Egyáltalában nem alapul sem Isten tiszta ismeretén, sem az örökkévalóság igaz, helyes meggyőződésén. Az örök megfizetés (jutalmazás) gondolata erősebb, mint az itt (e világon) való fizetés lehetősége. S minél erősebben hatnak ezek a gondolatok a lelkiismeretre, annál kevésbé érzi a maga gyarlóságában nyugodtnak, békésnek, szerencsésnek magát. Ugy érzi, hogy egész más benső örömhöz jutna, ha a jó és rossz közötti kétségtől megszabadulna. Fokozza ezt annak a szükségességnek felismerése, hogy Istennel szemben kötelességei vannak, engedelmességgel tartozik, nehogy a vele való viszony megzavartassék; ezek a kegyességi fokozatok az önként támadható szükségesség szerint még fokozódhatnak.

Minő indító okokat adhatunk tehát prédikációinkban az ilyen lelkületű hallgatóságunknak? A hallgatóság lélektana arra tanít, hogy hivatkozzunk az ember jóra való készségére; a kegyesség, erkölcsösség szunnyadó erőinek felébresztése által állítsuk oda a Jézus Krisztust, mint az Istenhez való vágyódás és tökéletesség mintaképét; az isteni élet igazságos, de irgalmas hirdetésével oszlassuk el, illetve enyhítsük a büntetés félelmét s inkább a reménységet ébresszük. Az örökös aggodalom helyett, az Istennel való benső közösségből, a keresztényi kötelességeknek apostoli örömmel való teljesítése származzék.

A modern embernél a vallással való kapcsolatban erősebb a *megnyugvás* utáni vágy! *Bűn, szükség, halál*: így sorolja fel Niebergall azokat a nyugtalanító mozzanatok, melyekkel szemben a vallásnak *megnyugvást* kell nyújtania. Legfelül van a bűn, amely még mindig hatékony, bár hatásából sokat veszített. A templombajárók nagy részének semmi büntudata nincs, egy részének igen csekély. A fennebb vázolt fogyatkozás-érzet nem mindig a büntudatból származik.

Sokkal hatásosabb nyugtalanító mozzanat a *szükség* (nyomor). Ez sokak számára az a mozzanat, mely vallásossá teszi. Ismeretes közszólás mód: „A szükség tanít meg imádkozni“, bár ez nem éppen a kereszténység ideális igazságának kifejezése, de szomorú tény. De hányan vannak, — különösen a munkásság körében — akiket a szükség (nyomor) a vallástól elidegenített s ezt az elidegenedést csak akkor tudják legyőzni, midőn beteg — vagy halálos ágyban fekszenek. A halál, mint a legfélelmesebb veszély hat: nem mindig a hozzátartozókra, de a haldoklókra. Az emberek a vallástól a szükségben és a halálban megtartást kívánnak; ez talán még mindig az az összekötő hid, amelyen a modern ember a valláshoz eljut.

Mit tanít ez a lélektani vizsgálat a prédikációink *megnyugtató* voltáról? A büntudatot, mint biztos előfeltételt, nem használhatjuk. Igaz, hogy ezzel egy olyan fogantyut veszítettünk el, mely számunkra nélkülözhetetlennek látszik, de éppen ez arra int, hogy a büntudatot először élővé kell tennünk; mert való tény, hogy a büntudat számára a legvallásosabb megnyugvást ajánlhatjuk s e nélkül a keresztény vallás el sem képzelhető, de a prédikátor senkit sem nyugtathat meg ott, ahol senki sem nyugtalan.

A *szükséggel* szemben való nagy kérdésekben hamis eszközökkel nem dolgozhatunk. Minél világosabban felismertük, hogy a kegyeseknek nincs mindig jó dolguk ezen a földön, annál nehezebb a mi helyzetünk. A figyelmet, a bizodalmat a magasságok felé kell, hogy irányítsuk: Semmisem választhat el az Isten szerelmétől, mely van a mi Urunk, Jézus Krisztusban“. Az isteni nevelést kell, hogy hangoztassuk és ezt úgy érjük el, ha az örökkévalóság hitét hatékonyra tudjuk tenni. A halállal szemben is hasonló gondolatokkal hathatunk.

4. A prédikátor egyéni sajátosságai. E pontnál az képezi vizsgálatunk tárgyát, hogy melyek a természettől adott tehetségek és miképen lehet ezeket fejleszteni. Ha a prédikátorok testi-lelki tehetségeit, vallás lélektani szempontból fogva fel, vizsgáljuk, a szelidség és a különböző vérmérséklet megnyilatkozásait látjuk. Látunk a történelem folyamán tüzes, magukat emésztő, elragadó lelkesedésű szónokokat: Bernhárd, Savonarola, Luther, Wesley, Withefield, Lavater, Spurgeon. Ezekkel szemben állanak Augustinus, Schleiermacher, Spener, Nitzsch, Bassermann, mint a nyugodtság, a megfontolás képviselői. A közönséges értelmi magaslaton felülemelkednek bizonyító- és megindító módszerekkel: Hussz, Wiclef, a racionalistáknál Teller, Reinhard, Rothe. Ezekkel szemben híres nevek képviselik a képzelet uralmát: Chrysostomus, nizzai Gergely, Lavater, az újabb időkből Kögel, Frenssen, Fr. Neumann, Hesselbacher.

Megkülönböztetendő, hogy vajjon egy prédikátor egyszerűbb vagy előkelőbb társadalmi helyzetben élt-e? Az utóbbiak, mint L. Mosheim, Schleiermacher és Theremin a magasabb társadalmi körök számára írtak, mert abban éltek. Az ilyenek a köznépnek nem tudtak volna megértéssel beszélni, minthogy manapság is sok képzett teológus van, akiknek ez nem sajátja. Talán akkor tudnák megtenni, ha tanulmányoznák Berthold, Geiler, Luther, Herberger és Claus Harms prédikációit.

E rövid kimutatásból tájékoztatást meríthetünk arra nézve, hogy mik a legszükségesebb kellékek a prédikátorra. Az *eleven lelkesedés* (temperamentum) kétségtelenül a legelső és legszükségesebb kellék, ez képesít a lelkek megragadására és felszabadítására is. A prédikátor a megismert életigazságot úgy kell előadja, hogy az ne száraz előterjesztés legyen, hanem szavával, hangjával, lelkesedésével, megfelelő taglejtéssel megnyerje, megindítsa és tanítsa, vagyis elhatározásra bírja a hallgatóságot; a régi retorikai kifejezés szerint: *flectere, movere ect docere*. Aki ezt elakarja érni, az egész egyéniségét bele kell, hogy vigye, szemének ragyogása, hangja, előadása kell, hogy mutassa azt a belső tüzet, lelkesedést, mely benne ég. Rideg gondolatszerűséggel nem lehet szónokolni, mivel nem tanszerű fejtegetésről van szó s nem az értelem megnyerése a cél, ha-

nem az elhatározás megindítása. Akinek bensejében meg van a szenvedély égő tüze, akiben a benső zivatarok felhői és villámai a külső életjelenségek folytán előtörnek s meg tudják indítani, rázni a lelkeket, de vihar multával csendes megnyugvást hozni azokba, az ilyenből lehet jó szónokot faragni.

A *képzelet* — *képzelő tehetség* is közremunkál abban, hogy valaki jó szónok legyen. Amit a prédikátor meg lát, azt másokkal is meg kell láttassa, képes átváltoztatni a füleket szemekké; egy pár vázlatos vonással alakokat, eseményeket, jövőendő történeteket rajzol fel. Nem rakja tele száz- meg száz-féle eseménnyel beszédét, hanem csak egy pár fontosabbat és hatásosabbat igyekszik bevésni, úgy, hogy azt könnyen ne felejtse el.

A jellemsszilárdság is hatalmas adomány a szószéken, aki szívének teljes szeretetét tudja nyújtani az embereknek s ég a vágytól, hogy testi, lelki és szellemi bajaikon segítsen. A házi harag, bosszuság, keserűség nem szabad, hogy a szószéken észrevevődjék; gúnnyal, épességgel nem szabad a szószékből szólani. Aki ilyen természettel rendelkezik, menjen vicclap szerkesztőnek, mondja Niebergall. Figyelemmel kell lennünk a gyülekezet általános *szellemi fejlettségére* és ahhoz alkalmazkodni. Falusi gyülekezeteknél ez nem nehéz, de már nagyvárosiaknál nehezebb, de ott is és itt is szükséges. A gyülekezet tagjai csak akkor viseltetnek bizalommal, hogyha a prédikátor ismeri az ők szellemi-lelki szükségleteiket s meg vannak győződve, hogy számukra is azt az ideális világot juttatja, amelyben ő él. Ehez teológiai készség szükséges, mert a gyülekezet papjában azt a szakembert óhajtja látni, aki a keresztyénység kérdéseiben teljes tájékozottsággal bír s tudja, hogy mi és hogyan áll az idők homlokterében. Ezekhez a kérdésekhez a teológiai szakvizsga nem elég, hanem különböző irányzatú tudományos szakmunkák tanulmányozása. Nem lehet csak kacérkodni a szakismerettel, mert könnyen kicsúszik a talaj lába alól s elveszíti hivei bizalmát, megcsorbul tekintélye. Az a prédikátor állhat meg a küzdelemben, aki az Isten által adott tehetségeket fejleszti s nem elnyomja; akit munkájában, törekvéseiben nem a hiuság — stréberség — feltűnni vágyás vezet, hanem

gyülekezete népének vallásos emelése, lelki fejlesztése. Mindenki híres, illetve hírneves prédikátor nem lehet, de aki tehetsége fokozatos fejlesztésével egy gyülekezet népének lelki gondozását, emelkedését úgy munkálta, hogy az a gyülekezet látóhatólag közelebb jutott istenország teljességéhez, az nevét Isten dicsőségének munkálásában megörökítette gyülekezete vallásos érzésű tagjainak szívében.

5. A prédikáció történetének tanulmányozása. A prédikátorrá való kiképzéshez a prédikáció történetének tanulmányozása is szükséges. De ez valóban tanulmányozás legyen, ne pedig tantárgyszerű kezelés, mert az, hogy valaki a leghíresebb prédikátorok nevééről és műveiről el tud mondani valamit, ez nem sokat ér. Műveiknek részletes tanulmányozása szükséges.

A papjelölt ne vásároljon prédikációs gyűjteményeket, melyekből valamit felhasználhat, hanem olvasson prédikációkat, melyekből tanulhat. Figyelje meg, hogy a kiválóbb prédikátorok miképp fogják fel a textust, miként igyekeznek népszerűség és gyakorlati irányban megnyerni a gyülekezetet.

Ilyen általános jellegű kérdésre, hogy: miként kell prédikáljak? Nem lehet megnyugtató és utbaigazító egyenes feleletet adni, hanem e kérdést felbontjuk számtalan alkérdésre, akkor aztán mindezen kérdésekkel szívéünkben, oda lépünk egy nagy prédikátor elé: és az eredmény nem fog elmaradni.

Természetesen a nagy prédikátorokat nem szabad mindenben utánoznunk, de aki nemcsak egy prédikátort tanulmányoz, hanem többet, az ilyen elkerüli ezt a veszélyt, sőt belátja, hogy a nagyok is milyen különbözők. De gondos megfigyeléssel és tanulmánnyal észreveszi azt is, hogy ezt a különbözőséget az idő és a körülmények okozták és hogy ez a különbözőség a *személyiségen* nyugszik. Ezért tehát mindenki joggal halad a maga módja szerint.

Ha el is távolodunk a nagyoktól, de érezzük és tapasztaljuk, hogy a magunk módja szerint értékest alkottunk, amely nem napszám-munka vagy külső mechanizmus eredménye. Az ilyen munka öröme és eredménye boldogít. De a leveretés sem szabad, hogy elcsügghessen, mert sokszor ebben is akkor tanulunk

a legtöbbet, mikor ösztönszerűleg érezzük, vagyis rájövünk arra, hogy ezt vagy azt nem lett volna szabad tennünk, vagy másképpen kellett volna, hogy tegyük! A leveretés érzése éppen olyan hasznos, mint a felmagasztosultságé. De érzéseinkről számot is kell, hogy adjunk az egyes prédikátorokkal szemben.

Schleiermacher például erősen próbára teszi a legtöbb ifju prédikátort, mert nehéz, elvont a gondolat kifejtése s a vitatkozó, bonyolult nyelvezetet szereti. Ha azonban valaki komolyan foglalkozik vele, azt kérdi: Hogy lehet, hogy mégis, mint prédikátor, oly hatalmas erővel hatott?

Egy kis önvizsgálat, önmagunkba való betekintés rávezet ezen kérdés megvilágítására. Említettük, hogy a leverő és fel-emelő érzések vezetnek rá önmagunk helyes értékelésére. Aki erre a pontra eljutott, az helyesen tud ítélkezni: elfogadja, ami hasznos, elveti, ami káros!

Az ilyen vizsgálat mutatja meg a múlt nagyjainak értékét is. Ha azt tapasztaljuk, hogy reánk nem tesz olyan kedvező hatást, mint amilyen hire van, arra gondolunk, hogy voltak emberek, gyülekezetek, akik éppen ilyent kívántak, ilyenre volt szükségük. Ma talán kevés ilyen ember van, vagy talán nincs is. Az idők és emberek változtak. Tehát igaz, hogy minden prédikátort a saját kora ért meg. Ilyen gondolkozásmód mellett meg tudjuk érteni, hogy miért volt Luther oly darabos (nyers). Világossá lesz előttünk, hogy a 17-ik század embereinek miért tetszett az a sok ízléstelen orthodox-methodista prédikátor.

Szelidebben ítélhetjük meg a csodálatos *Zinzendorfit*, sőt a racionálista prédikációk kinövéseit is. Elfogadjuk azt az ítéletet, hogy *Spalding* a maga korában méltó helyet foglalt el. Így jövünk rá arra is, hogy korunk prédikátorait is nem csupán nyelvezetük szépsége vagy teológiai „hihetőségük” szerint ítélhetjük meg, hanem sokkal inkább aszerint: talál-e korához, gyülekezetének prédikál-e? És a prédikátor tegye fel saját maga számára is a kritikai kérdést: miképpen akar és hogyan tud saját korára legjobban hatni?

Aki ilyen szempontból fog hozzá az egyes prédikátorok tanulmányozásához, az a prédikáció történetének érdekes és változatos összefüggéséhez fog eljutni.

A régebbi korok inkább historiai színezetűek, abban a formában ma nem lehet prédikálni, de tanulságos annak szemléltetésére, hogy a sima társalgási forma miképpen alakul át a legmagasabb szónoki lendületig.

Origenes és utána mások miként oldják meg a legszélsőségesebb és buján tenyésző allegorizálások által a textus-rejtélyt; miként töltik meg a prédikációt a legépítőbb misztikának és a legszárazabb dogmatikának mindenféle árnyalatával.

Augusztinus fénylő bizonyossága a személyiség hatalmának, de a formák és szabályok elvetésének is.

Aki figyelmes tekintettel és a dolgokba való látással megy végig a korai középkoron, az olyan benyomásokat nyer, melynek alapján hangoztatni fogja: Nincs szükség semmi felmelegített ó-korra; semmi önállótlanásra. Ez a kezdő kor bizonyosságul szolgál arra is, hogy a prédikáció és az önképzés szorosan egymáshoz tartoznak; aki prédikálni akar, abban meg kell hogy legyen az önképzésre való akarat is. A prédikátor kiképzése a gyülekezeti képzése is. A későbbi középkor még hozzácsatolta: a prédikátor teológiai képzését is! De komoly teológiai képzés mellett, hogy fejlődhetett annyi bűnbánó Mária prédikátor, annyi üres kerepelő szószék figura? Ez a korszak komoly gondolkozásra figyelmeztet: *a prédikáció és a teológia közötti viszonyra nézve* (a scolasztikusok a kapcsolatot igen szűkre fogják, a misztikusok pedig a kereszténység történeti alapelveit túlságosan felhasználták); *a misztikus szemlélődés joga és az ebből származó prédikációk hatására nézve* (Tauler a misztika építő erejének bizonyossága; nekünk ma minden okunk meg van arra, hogy ha egy modern misztikus prédikátor feltűnik, foglalkozzunk a misztikus prédikáció előnyeivel és hátrányaival); *a népszerűség helyes vagy helytelen fogalmára nézve* (az olyan népszónok, mint regensburgi Berthold olyan hatást ért el, amilyent kevés prédikátor); *meghatározott egyházi célt szolgáló prédikációkra nézve* (Wiklef, Savonarola).

A reformációval a prédikáció fejlődésének kétségkívül magasabb sorozata kezdődik, amelyekből mi is tanulhatunk. Luthert valósággal tanulmányoznunk kell, mert ő csodálatos mintapéldány: időszerű és mégis örökérvényű prédiká-

tor; személyiség és mégis az adott helyzethez alkalmazkodó; egészen bibliás és mégis egészen önálló fejlődésű, teljességgel nem utánozható és mégis végtelenül serkentőleg ható.

A későbbi protestáns időszak is tanulságban gazdag. A 17-ik század arra figyelmeztet: semmi szobatudósság a prédikációban! Élet és ismét csak élet! Spener-nek és a pietizmusnak igen fontos értelme: *prédikálj gyakorlatiasan*, de arra is figyelmeztet: *maradj természetes!* Félre az álszenteskedő kegyességgel! A felvilágosodással új problémák, új ismeretek merülnek fel. Azon kor prédikációiból végtelenül sokat tanulhatunk. Látjuk miként szélesedik ki lassanként a szakadék az egyéni hit és az egyház hite között. Ezt a derék racionálisták kezdetben nem vették észre; később pedig igyekeztek eltakargatni. Minden olyan kérdés, mely a prédikátort ezen szakadékok elé állítja, jelentős vizsgálatot kíván. Persze akkor az ember sokkal nehezebben találta fel magát, mint ma, mert akkor nem történeti alapon gondolkozott. De más problémák is vetődtek fel, például a vallás és teológia, vallás és erkölcs.

A mai történeti időkorban a racionálizmusról is mondhatunk történelmi ítéletet és ez az ítélet bátran kimondja: a 19. évszázad igen sokat tanult tőle; formát, rendet, tisztaságot és egyszerűséget. A vallásos felfogást más irányba terelte, de az erkölcsre komoly súlyt helyezett: határozott tételeket állított fel, jelentős gondolatokat hozott felszínre. Jelentős tényező volt a maga korában; jelentős tényező még napjainkra is. Semmi vágyódásunk utána; egyáltalán nem vagyunk racionálisták, de mindenki tanulhat tőlük.

Minél közelebb érkeünk korunkhoz, annál inkább felvetődik ez a kérdés: vajjon nekem is így kell prédikáljak? Egészen helyes, ha a 19. évszázad kezdetének nagy egyéniségei ilyen gondolatra vezetnek minket. Schleiermacher, Dräseke, Claus Harms, Hofacker és még sokan, kik közül mindenkinek meg van a maga módszere, de ezen módszerek közül egyik sem talál egészen reánk. Eredeti jellemek, akik átmenetet képeznek a modern időkhöz, de nem abban élnek. Ezért vannak a legújabb időtől fogva ezek a jellemek tanulmány tárgyául ajánlva s nem a mindennapi szokott prédikátorok, Steinmeyer,

Tholuck a tanulmányozásra alkalmasak, de utánzásuk veszélyes. A „modern” teológus tanulmányozza ezen prédikátorokat, mert ha el is ítéli egyoldalú hitetlen felfogásukat, de „irányelveik” figyelemre méltók. A hiányokat és ellentéteket a prédikátor önmagából egészíti ki, mert nagyon sok olyan kérdésre nem találunk náluk feleletet, melyekkel mi foglalkozunk. Ezért áldás, hogy a modern prédikáció-irodalom a maga erőteljességével a nyilvánosság elé lépett. Az az ifjú teológus, ki most lép hivatalba, ezekben sokkal többet nyer és előnyösebben használhatja, mint azokat, akik 20—30 évvel ezelőtt kezdtek prédikálni. *Naumann* „elmélkedései” ez utat megnyitották. *Bitzius* ismertté lett; *Dörries*, *Geyer*, *Rittelmeyer*, *Hesselbacher* és mások, prédikációikat kiadták. De nem szabad senkinek sem csak egy irányt követnie; figyelnie kell az olyan prédikátorokra is, mint *Dryander*, *Ihmels* és *Benz*! Hasonlítsuk össze, hogy ezek a prédikátorok a mai prédikáció különleges feladatát mi-ben látják; hasonlítsuk össze azt a módszert, mellyel ők egy textust feldolgoznak, a régi iskola egyes kiemelkedő prédikátorainak eljárásával.

Ha egy olyan prédikátorra találunk, kinek olyan megnyerő a módszere, hogy az utánzás veszélye fenyeget, akkor azzal hagyjunk fel, tegyük félre. Ez a főhibája *Gerok* szép és szelíd módszerének, hogy úgy magához vonzza az utánozni szeretőket, mint a világosság a molyt.

A prédikáció történetének tanulmányozásánál általában az a legfontosabb, hogy azon út megtalálására segítsen, mely a mai idők és a múlt idők közti különbséget mutatja.

Lényeges kibővülése a prédikáció története tanulmányozásának, ha a külföldi prédikátorokra is figyelmet fordítunk. Svájc prédikátorai közül *Bitzius*, *Benz* és *Ragaz* mutatnak fel eredeti alkotásokat és értéket. Egészen mások az angol és amerikai prédikációk, melyeknek sajátosságait szintén vizsgálat alá kell vennünk, hogy tőlük tanuljunk.

6. A prédikátor, mint személyiség. Aki prédikátor akar lenni, vegye figyelembe az első főszabályt: *Képezd magadat valódi személyiséggé.* Ez a lelki gondozó, a vallásoktató számára is szükséges, de prédikátor számára elengedhetetlen kö-

vetelmény. Csodálatos varázserő van a kialakult személyiségben. Sokan a szaktudást, szakszerűséget követelik a prédikátorban, pedig alapjában személyiségében sokkal megközelíthetőbb, mert a prédikátor személyisége által jut el hallgatóihoz, a személyes emberhez, nemcsak az érzelem és értelem által. Ezért nem szabad, hogy beszélőgéppé válják, hanem személyiséggé kell, hogy legyen.

Magától értetődő, hogy a kezdő prédikátor nem lehet személyiség, ha megkísérelné, kinevetnék. A kezdő prédikátorok beszédei minden gáncs nélkül lehetnek elméletiek, de az igazi, valódi prédikációk már csak nagyon ritkán. De sajnos, hogy sok idősebb prédikátor munkájára is hasonló ítélet talál. Tovább adják, amit hallottak. A nagy értékeket felváltják aprópénzre, de semmi személyiség sem áll mögöttük. Kire tesz jóteknő, illetve kedvező benyomást egy olyan vizesés, amelynek erejét mesterségesen zsilipekkel összegyűjtik csak azért, hogy fizetésért meghatározott időben szabadon eresszék? A személyiség egyéni! Nagy igazság: az átlag-ember nem személyiség. Figyelembe jöhető intelem, hogy a saját növekedése mindenki előtt nyitva van és a saját erejéből való növekedés, mindenkire a legelőnyösebb. S mégis a szokásos értelemben a személyiségnek nincs szüksége semmi eredetiségre; a korlátlan, illetve zabolázatlan eredetiség olyan, mint a ki nem alakult természet! És itt jelentkezik egy jól megfigyelendő intelem: Semmit sem tudunk a prédikáció történetből, ha a különböző korok prédikátorainak *személyiségét* meg nem vizsgáljuk! Minő ellentétek Chrysostomus és Augustinus között, Clairveauxi Bernát és regensburgi Berthold között, Tauler és kaiserbergi Geiler között! Minő különböző egyéniségek Luther és Kálvin, Spener és Mosheim, Spalding és Schleiermacher, Kögel és Bitzium! Mégis mindenik hatással működött. Miért? Mert mindeniknek meg volt a kialakult személyisége! Mondhatjuk-e ezek közül bármelyikre is, hogy másképpen kellett volna prédikálnia? De a kíváncsi talál sok olyanra, akik nem tudnak alkalmazkodni, szertelenségbe mentek át, mint például Bousset, ki a maga nemében páratlan retorikai művésszettel rendelkezett, de ez a művészet nem adott mindig kellő tartalmat, vagy például a terv-

nélkül, rendszertelenül dolgozó Zinzendorf; vagy a mindig nyers, darabos Ábrahám (Santa Clara.)

A prédikátornak legyen *egyéni személyisége*, de ez legyen megtisztult, fegyelmezett! Mint személyiségnek is joga, kötelessége a maga módja szerint beszélni, mert csak akkor tudja Köllings Vilmos eme kívánságát helyesen betölteni: „A szószéken minden prédikáció az erkölcsi cselekedet bizonyossága is kell, hogy legyen”.

Luther sohasem tartott prédikációt, hanem mindig erkölcsileg hatott.

A prédikációnál használható segédeszközökre vonatkozólag annyit állapíthatunk meg, hogy olyan arányban van megengedve, a míg a személyiséget nem veszélyeztetik. Hogy ez a határ hol van, ? ezt mindenki maga kell, hogy tudja vagy észrevegye. Ellenben nincs megengedve, hogy valaki a mások prédikációja vagy tervezete által vezettesse magát. Egy olyan művet, mint Niebergall gyak. bibliamagyarázatát segítő eszközül lehet használni, mivel ez a bibliai textusokat röviden magyarázza; részletesebb gyakorlati bevezetéseket is lehet használni anélkül, hogy a prédikátor utánzóvá lenne, de úgy használni segédeszközöket, mint azt némely homiletikai tankönyv is leírja, hogy t. i. gondolatmeneteket, képeket, történeteket stb. vesznek át, sőt egész prédikációkat is dolgoznak át szabadon Gerok, Rittelmeyer vagy Dörries után, mindez az önállóság alapos rovására történik. A szív munkájából a gondolat munkája lesz. Akinek vannak személyes érzelmei, átérzései prédikációja számára, az ilyent hidegen érinti az ilyen önállótlanág. Aki magát kézművessé akarja lealacsonyítani, az ne legyen prédikátor.

Igaz, hogy *Augusztinus** és *Luther*** e tekintetben egészen más felfogásban voltak, de azt mondja Schian, hogyha mi a prédikátorok személyiségének kialakításánál nem tudunk

* Augusztinus homiletikájában azt mondja: „Ha nem tudunk jó beszédet írni, mondjuk a másét”.

** Luther a „Postillak” c. beszédgyűjteményét részben azért írta, hogy a gyengébb tudományú papok a maguk rossz beszébe helyett olvassák a szószékből”.

vagy nem akarunk Augusztinus vagy Luther idejénél előbbre menni, akkor inkább az összes prédikációinkat csomagoljuk össze, ahelyett, hogy a prédikáció utánzatok hazugságait tűrjük.

A prédikátornak a megszokott nyomokon való járása a személytelen önállóság következménye, valamint az a bizonyos kicirkalmazott stílus (irány) is, mely az ilyen prédikációknak jellemző sajátossága. Roberston meséli el egy prédikációnak ugyanazon két hallgatójáról: „Mindaketten megnyugodva, megelégedve távoztak a templomból, miután minden rendben folyt le s ezen megelégedésüknek kifejezést is adtak, ami helyesen értelmezve azt jelentette, hogy minden a régi, megszokott, unalmas”.

Személyiséggel beszéljünk s ekkor nem lesz minden a régi, megszokott, unalmas. Ha ebben a törekvésben minket esetleg régi, megszokott példányképek és segítő eszközök akadályoznának, akkor ezeket inkább semmisítsük meg.

a) *A prédikátor, mint keresztény személyiség.* Az előbb mondottakból önként következik, hogy a prédikátor keresztény személyiség kell, hogy legyen. Vannak képzett, következetes, erőslelkű, jellemes személyiségek, de akik a *keresztény* jelzőt nem viselhetik; a kiket a szószéken nem használhatunk.

Nem lehet közönyösen vennünk, hogy vajjon a prédikátor keresztény személyiség-e, vagy nem? Normális prédikáció és kívánt hatás, eredmény ott van meg, hol az ígéhirdető valóságos keresztény személyiség. Ezért nem maradhat figyelmen kívül, hogy a prédikátor templomi szolgálaton kívüli életében vannak-e olyan bizonyosságok, melyek a keresztény szellemi befolyásnak következményei. És ennek a befolyásnak eredménye kinyomozható-e az ígéhirdetéséből.

A keresztény nem egy készenlevő valami, hanem készülő, fejlődő. *Kész keresztény személyiség nincs*, ennek érnie, fejlődnie kell. De aki erre az érése, fejlődésre törekszik, aki a keresztényt keresi, Isten feléje nyújtja segítő kezét.

Baumgarten követeli az „*egyéni ígéhirdetést*” (Ich predigten). Ő nem fél a különleges követelményektől. „Kiváltképpen a kezdő prédikálja saját magát”. Természetesen ha ezt szó szerint vesszük, százféle kifogást lehet tenni ellene és mégis bizonyos értelemben helyes. Egy teológiai hallgató észrevette,

hogy egy vallásos hölgy, midőn ez tőle jó hangzású, tartalmas prédikációt hallott, így sóhajtott fel: „Óh, ha tudnám, hogy valóban ő ezt mind hiszi!” Az ifjú igyekezett a nőt meggyőzni arról, hogy ő mindazokat valóban hiszi. Csak évek multán látta be, hogy milyen igaza volt annak a nőnek. Akkor neki minden hitből jött, *csak ez a hit még nem volt egyéni sajátja!*

Egyszerű, laikus embereknek az ilyenekre vonatkozólag sokszor élesebb, finomabb felfogása van, mint a tanuló teológusnak. Ezért jobb semmi olyant nem prédikálni, amit az ember nem sajátjából nyújt és *senki se prédikáljon tele hanggal üres szívből!* Kerüld a nagyhangú szavakat, a hallgatók nagyobb kritikusok, mint azt gondolnók. A *valósággal* állj a szószékre. De hogy a valósággal állhasson valaki a szószékre, ehhez szükség, hogy *keresztény személyiség* legyen.

A személyes kereszténység mindig egyénileg építi ki a saját gondolatvilágát és cselekményeit is. A prédikátor sohasem lehet olyan előírással — szabványos valami, hanem egyéni vonásokat kell hogy tartalmazzon és mint ilyen jelenjen meg a szószéken.

Magától értetődő, hogy a túlzás itt sem engedhető meg. A túl keresztényi kötelességek és egyéniességek mellőzendők, ezeket senkire ráerőszakolni nem szabad. Amint a kertész a természetes fa felnevelésénél nem a könyvből nézi, hogy miképpen kell a koronát metszeni, éppen olyan kevésbé prédikálhat a prédikátor csupasz, átlag kereszténységet, miközben minden egyénit a saját kereszténységéből kitöröl. A prédikátor azt a benyomást kell visszaadja, amit ő az evangéliumból nyert. Ha ezáltal azt a benyomást fel tudja ébreszteni gyülekezetében, hogy *benne a keresztény hit személyivé lett*, ezzel már sok eredményt ért el.

Ha így prédikálunk, akkor a prédikáció nem válik kényszerű cselekménnyé. Mert nagy veszély és komoly kár rejlik abban, ha a prédikáció hivatali kényszerré, kötelességszerű munkává lesz, amidőn a prédikátor úgyszólván hivatalos óramunkás, kinek napszámmunkája a prédikáció.

Schian figyelmeztet itt arra az általános népfelfogásra, amely a prédikációt betagozza a hivatalos tudnivalók közé,

vagyis abban a naiv felfogásban él, hogy a pap a teológiai akadémián annyi prédikációt megtanul, amennyire azután szüksége van. Ha ilyen balvélemények csakugyan uralkodnak, ezért nagyrészen a prédikátorok a felelősek, mert igen ritkán keltik fel azt a benyomást, hogy ők a benső indításnak engednek inkább, mint a külső kényszernek. A prédikáció a kereszténységre elhívott gyülekezet részére való szolgálat. A prédikátornak azért kellene beszélnie, mivel a gyülekezet számára mondanivalója van. És éppen ebben van hiány. E téren Luther intőpéldául szolgál azzal, hogy „Ő a templomban a népnek végtelenül sokat mondott“, ezért hatott szava.

Keresztény személyiség csak saját növekedésed által lehetsz! Miképpen történik ez? Ez a legnehezebb képzőiskola az egész világon, mert ehhez nincs semmi általános eszköz és az egyéni eszközök is nagyon különbözők, úgy, hogy azokat itt felsorolni nem is lehet.

Személyiség leszel: ha tehetségedet kiképezed és felhasználod; hivatásod teljesítését keresed; erődöt szorgalmas alkotásokra fordítod; a helyes ismeretekhez szívósan ragaszkodol; alapelveid helyességét és pontosságát megvizsgálva, ezeket minden ellenvetéssel szemben követed; minden félszogséget és opportunizmust elhárítasz, hogy jellemed szilárd és félszogség nélküli maradjon.

És keresztény személyiség? Másképp nem lehetsz, mintha a felsorolt keresztényi módon való megvalósításán fáradozol. Ez pedig csak úgy sikerül, ha életed Istennel halad! Erre úgy jössz rá, hogy kérdezed, vajjon Isten hol jut legközelebb hozzád? És ott keresed. Ha megtaláltad Őt, ne engedd el, hanem tárd ki lelkedet, hogy abban munkáljon. *Igy leszel keresztény személyiség!*

7. Az élet és prédikátori hivatal. Az élet a hivatalért van és a hivatal az életért, tehát egymásra való kölcsönös hatással kell, hogy munkálkodjanak. Ha a prédikáció hatással van az életre, akkor az életnek is kell, hogy hasson a prédikációra. Egész éven át sok beszédanyagra van szüksége a prédikátornak, mert ugyanazon hallgatóság előtt ugyanazon alkalmakkor prédikál. Ha elakarja kerülni, hogy ne kelljen nagy

sóhajtások között állni fel a szószékbe s ott a már csaknem mindenki által ismertessé vált melódiát fújnia, akkor beszédanyagról kell, hogy gondoskodjék. Ezt gondos megfigyelések és benyomások által szerezhet. Vagy tart egy zsebkönyvecskét, mint Spurgeon és abba észleleteit, megfigyeléseit feljegyzi, vagy jó emlékező tehetsége kell, hogy legyen; és ezt olyan buzgósággal és odaadással végezze, hogy ha prédikáció közben szüksége lenne valamely gondolat megerősítésére, vagy megvilágosítására, ezek a tapasztalatok álljanak rendelkezésére. Mindennek jelentősége van. Amint Midás kezében minden arannyá változott, úgy a prédikátor számára minden változzék beszédanyaggá. Ezért lelki-személyi kapcsolatban kell, hogy álljon élete az emberi lélekre ható eseményekkel; bensejében az egyes benyomások, társulva a saját eszméivel, gondolataival, forrásba jönnek s nem hagynak nyugtot; vannak emberek, akiknek ezekre a gondolatokra lelki megvilágosodás és megerősödés szempontjából szükségük van. Ez ösztökéli: Prédikálj, hirdesd az ígét! Érti, hogy a legközelebbi vasárnapon tapasztalatot kell szereznie arról, hogy mennyit nyert gyülekezete népe ezekből a gondolatokból. Így hasonlítható a hivatását átérző s azért lelkesedő prédikátor élete az olyan termő fához, mely levelet, virágot és gyümölcsöt hoz, míg a közömbös, hivatását könnyen vevő az olyan fenyőhöz, mely hétről-hétre fonnyad, míg végre kiszárad.

Ilyen prédikáció anyagot ad az *élet*, de részletes és aprólékos megfigyelés, tanulmányozás után s ekkor is csak úgy, ha a prédikátor nem ember- és világgyűlölő. Így szerezhet lépésről-lépésre benyomásokat. Mert vannak álmódózók, szobatudósok, felettébb ideálisták, aggódó lelkek, kik a tömegtől félnek. De aki beletekint az életbe, sok értékes megfigyelést tehet. Nem távolról kell szemlélnünk az eseményeket, hanem bele kell élnünk magunkat az őik életviszonyaikba, az eseményekbe; ha felkeressük őket a szegényes lakásban, a hideg gyári helyiségben, a szántóföldön, ott látjuk meg a helyzetüket, sorsukat. Igen sok és értékes dolgot nyerhetünk, ha vonaton III-ik osztályban utazunk és figyelünk, sokszor meghallhatjuk a népfiainak természetes észjárását, akik egyes kérdésekben találóan

a szeg fejére koppintanak; vagy vendéglőben csendesen ülve hallgatjuk meg az elkeseredett kitöréseket, véleményeket. Amit így hall a prédikátor, azt nem viheti mind a szószékre, de gazdag anyagot gyűjthet arról s feldolgozhatja. Az emberek felbátorítása, tartózkodó, zárkózott helyzetükből való kimozdítása, a velük való közvetlen társalgás útján, bővíti az ismereteket. Nagyon értékes *Schian* felfogása is e tekintetben; ő azt mondja: Ha a prédikációnak az a feladata, hogy a gyülekezetet hatékonyan vonatkozásba hozza az evangéliummal, akkor az álmódó természetű prédikátor a rosszabbak közé tartozik. Aki az emberekre hatni akar, kell hogy ismerje az embereket. Ki tehát a tanuló szobából (az irodából) az életbe. A nagyvárosi papjelölt kimegy egy félreeső kis faluba papnak, hogy tudjon prédikálni, ha az embereket nem tudja megérteni? Képzett, előkelőbb családból származó ifjak városi gyülekezetbe jutnak; tanulmányozniuk kell a gyülekezeteket, ha hivatásukban nem akarnak hajótörést szenvedni. Hogy sikerül ez legkönnyebben? Tanulmányozza saját magát; akkor megismeri az embereket leplezetlenül a maguk mivoltában. De ez még nem elég. A prédikátor ahol csak teheti, tanulmányozza a jellemeket: gyermekeink, barátaink és ellenségeink. Tanulmányozza az emberi jellemeket az irodalomban. Nem különös jelenség-e, hogy akkor, midőn az irodalmi munkák egyes főalakjait kevésbé ismertük, azokról jellemvonásokat kellett, hogy írjunk s azután elmulasztjuk a nyert alapképességeket kibővíteni? A nagy költők nagy emberismerők voltak. Igyekezzünk ezt hasznunkra fordítani. Shakespeare, Goethe, Schiller és más nagy költők műveit ne csak azért nyissuk fel, hogy azokból egy-egy szép idézetet kivegyünk, hanem tanulmányozás szempontjából. Olvassuk a modern irodalmat, mert ezekből az az idő szól hozzánk, amelyben élünk.

Az a felfogás már letűnőben van, amelyben egyes lelkészek, prédikátorok a modern irodalom nagy alakjait *Ibsent*, *Hauptmann*t, *Nietzsché*t, *Wellset* szidták, kicsinyelték anélkül, hogy munkáikat olvasták volna. Még a túlmodernnek is felvilágosítást adnak. A lélektanilag megírt valódi regény találó segítség az emberismerethez. A sokféle alkotásu ember sehol

olyan közel nem jut hozzánk az életben, mint a regényekben. Főleg a hazai szerzők munkáit ismernünk kell.

A hirlapolvasás is szükséges, de főleg olyan folyóirat vagy lap olvasása, amelyekből az élet szava árad. Olvassunk népies iratokat, figyeljük meg, hogy népünk mit olvas?

8. **A prédikáció különböző fajai.** A gyakorlatban s az elméleti fejtegetésekben is a prédikáció különböző fajairól esik szó, melyek tartalmilag különböznek egymástól s ezen szempontból kapták a meghatározást.

a) *A tanprédikációk.* Régóta gyakorlatban voltak. Alapját képezték a káté-kérdésekről és a hitvallás egyes tételeiről szóló prédikációk. Ma ez nem lehet feladat, mert más az oktatás s más a prédikáció. Niebergall és Schian is azt mondják: szívesen vesszük ma is, de a mai időknek megfelelő céllal. A mi embereink sok minden olyanról nem tudnak, amiről örömet szeretnének tudni. Mi azonban elkalandozunk az erkölcs és miszticizmus rejtélyeibe s magunkkal visszük hallgatóságunkat és ezekkel tápláljuk — lehető vegyes módon — gondolat- és lelkivilágukat, ahelyett, hogy tiszta és megnyugtató feleletet adnánk olyan kérdésekre, melyek számukra hiányzanak. Sokan szeretnék például tudni, hogy milyen telfogást vall lelkészük s mit mondana a mai teológiai álláspont szerint: Istenről, Jézus Krisztusról, a feltámadásról, tehát a túlvilágról; ez utóbbi kérdés megvilágítása, úgy, amint Heisler tette, teozófiai alapon, minden tartózkodás vagy félelem nélkül, hallgatóságunk hálás elismerése mellett, igen sokakra nézve ma is kívánatos. Ma tehát nem hittételekről, hanem egyetemes vallásos kérdésekről lehet szó, melyek a gyülekezet számára megmutatják a helyes irányu útát, melyen aztán gondolataik és elmékedéseik tovább vezetik őket a cél felé.

b) *Apologetikus — hitvédelmi prédikációk.* Célja a kereszténység alaptételeit, jogait és igazságait a kételkedőkkel és az aggodalmasokkal szemben tiszta világításban felmutatni. Ha a gyülekezetek mind teljes hittel bíró keresztények lennének, akkor nem volna szükség az ilyen irányú prédikációkra. De van közöttük kereső és kérdező, ingatag és kételkedő, kiknek a segítség nyújtás a prédikátor kötelessége. Helytelen és félreér-

tett eljárás, ha az ilyen prédikáció a távollévőket vagyis a templomba nem járókat ostromozza, mert csakis a jelenlevő aggodalmaskodóknak kell, hogy segítséget nyújtson.

Nagyvárosi gyülekezetekben szívesen vett tárgy, ha a prédikátor a keresztény eszme igazságaival kapcsolatban egyik alkalommal Nietzsche-ről, más alkalommal Häckel-ről vagy a spiritizmusról, theozófiáról vagy más korszerű eszmeáramlatokról beszél, különösen ott, hol az egyházon kívül vannak ilyen társadalmi irányú mozgalmak. Falusi gyülekezeteknél sem vagyunk, nem lehetünk biztonságban afelől, hogy kételkedők ne volnának. Csaknem minden gyülekezetben van egy pár olyan tudakos alak, ki hangoztatja: Nincs Isten, minden a természet ereje; az ember ahová esik, ott marad. Az ilyenekkel szemben, nemcsak felhívás esetén, hanem saját elhatározásból és jóindulatból, védekezni kell. Tiszta, világos, meggyőző érvekkel hatni az értelemre és érzelemre, mindezt a gyülekezet szellemi képességéhez arányítani, elsődrendű prédikátori feladat. A templomban történjék-e ez? Ha a gyülekezetben, az iskolában vagy kulturházban előadások, összejövetelek szoktak lenni, akkor ezeken is végrehajtható, ellenkező esetben a templomban.

c) *Történeti jellegű prédikációk.* Van-e jogosultsága? Magától értetődő, hogy a prédikátor a gyülekezeti istentiszteleteken nem foglalkozhatik történelem oktatásával, de vannak alkalmak és esetek, midőn Isten akarata és munkája hatását a történelem eseményeiből mutathatja fel, illetve bizonyíthatja. A módszer ahogyan ezt teszi, nem lehet sem tudományos, sem népies, hanem a történelemnek csakis vallásos szempontból való alkalmazása. Ilyen alkalmak rendszerint a jubileumi emlékünnepek, egyháztörténeti évfordulói események és egy-egy kiváló keresztény személyiség ünneplése.

d) *Erkölcsei prédikációk.* Ahol szükséges, az *erkölcsi kérdéseket* is tárgyalni kell, de az erkölcs és vallás mindig a maguk együvé tartozandóságukban mutatandók fel. Ha azonban a gyakorlati élet terére nem világít be, a legfontosabb feladatát mulasztotta el: erkölcsi ítéletek képzését.

Az erkölcsi prédikációnak egyik különleges faja: a *szociális prédikáció*, mely a társadalmi kérdéseket tárgyalja. Nau-

mann szerint nemzetgazdasági kérdéseket külön a szószékbe nem kell felvinnünk, de társadalmi kérdésekről prédikálnunk kell: „A hitről való prédikálás mindig kezünkön levő tárgy, ahol pedig a hit úgyszólván magától szétágazik társadalmi kérdésekre, ott meg kell ragadnunk. Az ilyen prédikációkra tervet, mintát nem lehet adni, mint ahogy nem lehet adni a túlvilági és földi eshetőségekre“. A prédikátor a gyülekezetének és az egyeseknek a társadalmi kérdésekben a keresztényi állásponton való helyes irányt kell, hogy megmutassa az ilyen kérdésekben: keresztény testvériség, önzetlenség, a földi javak élvezete stb.

Milyen állásponton vagyunk a *politikai prédikációkkal*? Magától értetődő, hogy a politika semmi körülmények között nem tartozik a szószékre. Tehát nem szabad politikai prédikációt tartani. De a nyilvános népélet evangéliumi szempontból való megvilágosítására szükség van, ezért a politikai eseményekkel szemben, melyek a népéletre befolyással vannak, a prédikáció nem lehet közönyös. Joga és kötelessége az eseményeket evangéliumi szempontból felhasználni.

e) *A városi és falusi prédikáció.* A modern kor haladásával — mondja Niebergall — amelyben a különlegességekre vágyó hajlam is kifejlődött, alig van tárgy, melyről több szó esett volna, mint a városi és falusi prédikáció közötti különbségről. E tárgyban bő eszmecsere fejlődött ki, melynek ismeretetését egy pár vonatkozásban alkalomszerűnek látom. Általános nézetté alakult ki, hogy a kettő között — abból a szempontból, hogy a falusi prédikáció különleges szónoki beszéd lenne — különbség nincs, ha volna, ez legfennebb csak abból állana, hogy az egyik prédikátor figyelemmel van a gyülekezet helyzetére, viszonyaira, a másik pedig nincs. Ez utóbbiak úgy érvelnek, hogy akkor lehetne erdei, mezei, réli prédikációt is követelni, holott pedig az ők ősi felfogásuk szerint istenigéje és az ember mindenütt ugyanaz, mi szükség tehát arra, hogy ellentétet, vagy csak megkülönböztetést is tegyenek. Ezen felfogással szemben vannak, akik más és helyesebb irányba igyekeznek terelni a véleményeket. Bauer J. azt hangoztatja: igen, minden prédikációnak feladata az istentisztelet keretében

a gyülekezet oly módon való építése, hogy az a vallásos életnek és gondolkodásnak, valamint a szellemi élet helyi és időszerű kívánalmainak megfeleljen és ezeket figyelembe vegye. Ezen szempontból a falusi prédikáció előadásánál, a szemléltetés — tehát történetek, rajzok, elbeszélések — fontos szerepet kell, hogy betöltsenek; de hát ugyanez a teendő városon is. Így tehát a prédikáció alapelveire vonatkozóan, a két beszédet illetően, általánosságban semmi különbség sincs, csak legfennebb a körülmények szerinti alkalmazásban. A falusi kis gazda és a városi kézműves és iparos polgár értelmi felfogása között nincs olyan nagy különbség, mint azt sokan feltűntetik; ezért városon is szemléltetőleg és népiesen kell beszélni.

Niebergall erre vonatkozó nézetét „Vallásos népismeret” c. füzetben külön tárgyalja, melynek megismerése nagy haszonnal jár.

Ám azért nem lehet azt állítani, hogy a prédikátor falun pontosan úgy prédikálhat, mint városon, mert az íge-íge és az ember-ember. A falu mégis csak valami más, mint a város. Az a falusi földmives nép gondolkodás, érzés, felfogás és sok mindenféle dologban egészen más, mint a városi nép. A falut különleges élethivatása zárt közösséggé teszi, mutatja is ezt sok helyen az időtől és kortól való elmaradottság, míg városi helyen ez csak egyes osztályok ismertetője. Vidék, éghajlat, foglalkozás mind befolyással van a falu népére s ezt a prédikátor mind figyelembe kell, hogy vegye. A falusi prédikátornak minden alkalmat fel kell használnia abból a szempontból, hogy a természetben az Isten hatalmát szemléltesse hallgatóságával. A falu népe ideje javarészt a természet ölében dolgozva éli le, szükséges tehát, hogy a népe előtt Isten hatalmát úgy mutassa meg, mint aki lelkének erejével áthatja az egész természetet és lelkének ez az ereje a természet áldásaiban nyilvánvalóvá lesz. „Az Ur kibocsátja az ő lelkét s mindenek megújulnak”.

A falusi gyülekezetnek közös hangulata ünnepi színezetű, jelenségei, örömei, gondjai vannak (aratás, őszi betakarodás, elemi csapások), amelyeket a gyülekezetével érző lelkipásztor figyelemben kell, hogy tartson és kihasználjon.

Hesselbacher szerint a lelkész hallgatói élethívását raj-

zolja oly módon, hogy előttük a falu élethivatása legyen meg-nemesítve úgy, hogy a nép gondolkozásmódjából, belső lelki-világából istenországa iránti vágy, lelkesedés tűnjön ki. *Uckeley* véleménye oda irányul, hogy a falusi népben a büntudat fel-ébresztése szükséges, mert igen abban a tudatban él, hogy ő jó, igaz, vallásos s joggal várja az isteni segedelmet; ez azon-ban szintűgy alkalmazható városi helyen is.

A városi prédikáció más megítélés alá jön, különösen nagy városon. Olyan faluban, hol csak egy lelkész van, figye-lembe kell, hogy vegye a véleményeket, ítéleteket; a városi lel-kész nagyobb egyéni önállóságot fejthet ki, mert ha valakinek nem tetszik, elmegy más templomba más prédikátort hallgat meg. És viszont, ha valami tetszetős, vonzó formában olyanról beszélt, ami személyisége által hat, akkor máskor is biztosan számíthat hallgatóságára. A nagyvárosi nép lelkivilágát, szel-lemi készségét megfigyelve, tapasztalhatjuk, hogy mohón kap a napi események ujdonságain. A figyelmes prédikátor az ilyen heti eseményeket megvilágíthatja vallásos szempontból, az eván-gélium fényénél.

A városi, valamint a falusi prédikációra nézve szabályul állítható *Böhmer* ezen megállapítása: szemléltetőleg, népiesen beszélni anélkül, hogy az alapelvet felejtenők: *sancta, sancte*; ami arra vonatkozik, hogy vigyázzunk a kifejezésekre, szólás-módokra, vitatkozásokra, mert a hallgatóság igen érzékeny.

Az egyháztársadalmi életbe is adódnak olyan események, melyekben szükség van alkalmi prédikációra, például: tem-plomszentelési alkalmak, egyházköri (kerületi) választások. A szépen fejlődő *szövetkezeti élet*, (a németországi Raiffeisen szöv.) mely főképpen falusi emberek kölcsönös összetartását munkálja, felvehető és felvihető szószéki tárgynak, amelyre — Niebergall szerint — példa az Ev. Freiheit 1905. évi évfolyamában meg-jelent ilyentárgyu beszéd. E téren nyugodtan tovább lehet menni és amiben e téren a népélet anyagi és erkölcsi megerő-södését látja a prédikátor, arról bátran tarthat felvilágosító, meg-győző beszédet.

9. Az alapíge (textus) és a tárgy. Részletes, bő tagla-lásba itt sem bocsátkozhatunk, mert erről egy szemeszteren át

lehetne beszélni. Itt is csak a sajátosabb és újabb felfogásokat, irányelveket ismertetem. Honnan vehetjük a textust? Erre általánosságban az a szabály és bevett gyakorlat, hogy a biblia kanonikus könyveiből.

Mit tartalmaz ma számunkra a biblia? Különböző korból való írásokat, melyeknek keletkezését, történeti célját, szerzetését nagyjából ismerjük. Közös vonások, hogy Izrael népe állam- és vallástörténetével foglalkoznak, még pedig a világ-egyetem előállásával, a teremtés leírásával kapcsolatban. Az ótestamentum különösen történeti anyag tekintetében a könyvek különféleségét mutatja: helyenként szigorúan történeti, más helyen a mondák körébe vág, vagy pedig a mondák elegyítve vannak különféle elbeszélésekkel, de amelyeknek hátterében mindig valami vallásos cél van. Emellett tisztán költészeti anyag is van benne; a különböző korból való mithoszok, költemények, dalok, sőt tanításra alkalmas észszerű részletek is. A próféták irataiban egy-egy hatalmas személyes élet érvényesül azon célból, hogy az egyesekre eső hatással, vallási és faji szempontból, a népeletet jobbitsák. Van olyan felfogás is, mely szerint Jézus Krisztus sem áll az írások vagy vallásos szervezet középpontjában, hanem csak egy szellemi mozgalom megindítója, mely később írásokba foglalva a többitől elkülönült.

Igy áll az „írás” írásokból és Isten szava emberi szavakból! Régebben úgy tekintették a bibliát, mint egyszersmindenkorra szóló szószerinti Isten szavát; ezért prédikálták eleitől végig. Mi nem nézzük dogmatikus szemmel a bibliát, hanem minden eddig képzelt vagy gondolt betű vagy szótekintélytől menten. Önmagunktól rájövünk, hogy miben van a biblia szelleme, miben nincs; mert ma nem tantételek tekintélye szempontjából vizsgáljuk, hogy mit mond Isten, hanem a való élet megélése, vagyis az erre való segítség szempontjából. Minél inkább belemélyedünk a bibliába, annál jobban meg tudjuk különböztetni, hol beszél az Isten és hol az emberek. Reánk is nagy befolyást gyakorol az abból áradó nagy szellemeknek Istentől az életről, világról és az ember rendeltetéséről vallott felfogásuk, a vallás-erkölcsi élet ideáljai, csak hogy mi ma megnézzük az írás minden szavát, hogy kellő mélységből származnak-e

vagy csak időszerinti értékük van. Nem fogadunk el mindent, azért mert a tekintély elvénél fogva ajánlják, hanem csak azt, ami a mai vallásos élet fejlődésére befolyással lehet, mert nem vagyunk szolgálói az írásnak, hanem az írás szolgál nekünk.

Azt azonban nem lehet mereven állítani, hogy csak a kanonikus könyvek szolgálhatnak textus választás céljaira.

Niebergall azt mondja, hogy egy találó alapíge Jézus Sirach könyvéből többet ér, mint a helyzethez és körülményekhez nem találó az új-testamentumból. Az evangélikus egyházban törvényben gyökerező *perikopa* rendszer akadály a textus szabad-választásnak. Niebergall a lelkészi képzettség fejlődésére való hivatkozással, követeli e téren az egyéni szabadságot. Határokat és lehetőségeket állapítottak meg, de nem törvényeket a perikopa és a szabadon választott textus használatát illetően. Csak a textus nélküli beszéd nincsen megengedve, valamint a textus egyes szavainak kikapása és magyarázása. Ezenkívül szabad rendelkezésére és szolgálatjára áll a prédikátor számára az egész terület.

Mi a teendő egy kiválasztott textussal? Ha az a textus az ó-testamentumi könyvből vett, történetileg és személyileg meghatározott íge, akkor ez olyan kidolgozást követel, ami a mai helyzetnek megfelel és a tartalmát is érvényre juttatja. Ezért lehetőleg olyan textus válasszandó, mely a mai viszonyoknak, az emberi léleknek és Isten akaratának megfelel. Vannak olyan történeti textusok, melyeket a prédikátor a legnagyobb igyekezettel sem tud vonzólag hallgatói elé állítani, pld. a zsidók helyzete a babiloniai fogságban, Augusztus császár kora, a korinthusiak helyzete. Ellenben vannak történeti textusok, amelyekkel érdemes foglalkozni, mert a hit megerősítésére szolgálnak s a melyeknél tekintélyekre hivatkozhatunk, mint pld. Ábrahám, a próféták, Jézus Krisztus, Pál apostol. Arra azonban vigyázzunk, hogy a bibliai kifejezéseknek, szavaknak ne legyünk rabjai, hanem urai. Ne az egyes kifejezések, szavak rejtélyeit vizsgáljuk, hanem vegyük úgy, mintha Isten most mondaná s fejtjük ki mai jelentését hallgatóink számára. Ne hagyjuk figyelmen kívül: „A prédikáció ma már nem írásmagyarázat, hanem az írás segítségének felhasználása s

azzal való gazdagítása“. Elmúlt már az az idő, mikor a legjobb prédikátor az volt, aki a textust bő részletelességgel magyarázta s kimerítette.

Ha ez így van — mondja Niebergall — akkor a racionalizmus ellenére is, a számunkra ma már érthetatlenné lett bibliai gondolatoknak fordulatot, más jelentést kell, hogy adjunk, mert ez még mindig jobb, mint a szokásban levő szenteskedő magyarázatok és a mumiaszerű szóhalmaz imádkozások. Így kellene, hogy istenországa helyett alkalmazzuk az Isten befolyását és lelki erejét vagy az apostolnak előttünk egészen érthetatlenné vált *megigazulási* tan gondolatmenete helyett olyan felfogást, mely megfelel az emberi lélek benső szükségeinek s amelynek birtokában hite megnyugvást talál. A Rom. 6. r.-ben állított keresztség teljességgel tarthatatlan; de nem kell hozzá semmi nagy művészet, hogy azt a helyes alapgondolatot állapítsuk meg abból, hogy mi, mint a Jézusra megkereszteltettek, az üdvösségre köteleztetünk. A vér, mint a bűntől megtisztító eszköz, számunkra teljesen elviselhetetlen és ma senkisésem gondol erre többé úgy, mint hajdanában hitték; a Jézusnak való lelki engedelmesség jelképe, melyben az a kezesség van kifejezve, hogy mi Jézus vezetése alatt az Istenéi leszünk. Ilyenformán tehát a prédikációnak a biblia-teológia köréből egy hatalmas lépést kell tennie kifelé és „németül beszélnie“. (A mi viszonyaink szerint természetesen: magyarul). Ehez szükséges, hogy azon gondolatok és érzelmek felett, melyek a bibliából a nyilvánosságra törekednek, a prédikátor ur legyen; valamint arra is, hogy a lelki élet mai feladatainak, rendeltetésének ismeretében jártassága legyen; így könnyen felfogja a textus értelmét.

A példázat- és a hasonlatoktól ne féljünk; mindeniknek megvan a maga jó íze, jelentősége, mely aranyos csillogásával alkalmas eszköz egy-egy eszme megértetésére, gyakran a szeg fejére üt és tartalmassá teszi a prédikációt; nagyon alkalmasak arra, hogy egy valódi bibliai keresztyén igazságot megnyerő, szép formában tudjunk előadni.

Vizsgáljuk meg a biblia egyes könyveit textus választhatásra alkalmasság szempontjából, Niebergall fejtegetése szerint.

az ó-testamentum alakjai, az abban foglalt egyes események, értékes anyagot képeznek: Dávid és Saul; Dávid és Náthán; Mózes elhivatása, ingadozása; József történetét mindig érdeklődéssel és szívesen hallgatják. Képletesen és példázatszerűen felhasználható sok monda: Ábrahám áldozatát, mint a lélekért adandó áldozatot megvilágítani; Isten megjelenését az égő csipkebokorban össze lehet kapcsolni azzal a gondolattal: miképpen győzedelmeskedünk az Istentől való félésen? Jákób bujdosása, küzdelme, viaskodása az Urral stb. mind adnak alapgondolatot, melyeket keresztényi szempontból értékesíteni lehet. De viszont vannak esetek, midőn szembetűnő az a különbség, ami az ó-testamentum és a mi keresztény felfogásunk között van. Nyomatékos példa erre a Babel torony építése és az első pünköst történetének összehasonlítása!

A prófétai könyvek nemzeti és szociális szempontból értékesek; ahol a népeletet, a faji öntudatot építeni, erősíteni kell, ott elsőrendű szolgálatot tesz. A zsoltárok kimeríthetetlen forrásai az Istenben bízó lélek élet és világszemléletnek. Szerencse és inség, bűn és megbocsátás, nyomor és jóllét, fogság és szabadság, természeti és népeleti események mind Istenhez vezetik a buzgó vallásos lelkeket. Jób könyvének átélése is szükséges azon szempontból, hogy a szükségben és kétségben az élet értékéről és Isten hatalmáról meggyőzzön akkor, midőn legtöbbször Jób barátjának álláspontján vannak.

Egészen más, megújult életfelfogás, szellem árad felénk az új-testamentumból! Milyen más felfogással prédikálnak ma, a haladó modern prédikátorok a synoptikusok Jézusáról, mint egy pár évtizeddel ezelőtt. Igazi, helyes felfogás mellett, szavaiból, hasonlataiból élibénk tárul az élet értéke, fontossága. Amint tanítványaihoz és a bűnösökhöz szól; amint leereszkedik a tudatlan, megvetett és elhagyott néphez s felemeli őket lelke szelidségével vagy bizalomteljes szavaival az Atyához, kivel állandó lelki kapcsolatban él, érezzük, hogy „Ő az út, igazság és élet“, aki követnünk kell. Ő az, aki nagyra értékeli azokat a dolgokat, melyeket mi kicsinyeknek tartunk és kicsinynek nevezi azokat, amelyeket mi nagyra értékelünk. Ő az emberi lélek legelső és legigazibb értékelője.

Azok a születéséről mondákkal és csodálatos történetekkel körülszótt leírások, nem akadályozhatnak minket személyének tárgyilagos, történeti megítélésében, mert ma már a biblia kritika álláspontján tudjuk, hogy ezek részben a személye iránti várákozások szüleményei, részben pedig alakjának minél csodálatosabbá és tiszteltebbé tétele céljából keletkeztek. De ezekből mi már ki tudjuk emelni Jézus személyének a történeti felfogásnak megfelelő jelentőségét, mert tudjuk például, hogy a karácsony ünnep jelentősége nem a Luk. 2. r.-ben leírt születési körülmények azon tényéből határozódik meg, hogy valóban úgy született-e? Született és élt, ez a fontos.

A csodák fogalma sem ijeszt el személye történeti felfogásától, mert ha ő akkor csodásan gyógyított és cselekedett, ma is a hittel teljes lélek az Ő útmutatása, tanítása szerint bízik az Isten segítő erejében és hatalmában. Jézus is csak ezt akarta mindig elérni és ébren tartani. Csodatetteit, hasonlatait, példázatait mind felhasználhatjuk alkalomszerűleg egy-egy meghatározott gondolat vagy tárgy szemléltetésére. Mert például vajjon a tékozló fiu példázata veszít-e sok tanulságot tartalmazó értékéből azért, miért cselekménye költött? Az öt árpakenyér plasztikus leírása, nem Jézus könyörületos szelidségét mutatja-e, minden testi szükséggel szemben? Lázár feltámasztása történetét — mely teológiai kritika szempontjából egyike a legnehezebb elbeszéléseknek — mi úgy vesszük, mint arra vonatkozó szemléltető gondolatot, hogy Jézus olyan erőt érzett magában, mely képes volt a halált is legyőzni.

Már *János evangéliuma*, a synoptikusokhoz hasonlítva, igen nehézkes és sok benne a teológia; Jézus alakja úgy be van burkolva, hogy nehéz kihámozni. Ezért általánosságban prédikációra kevésbé használható. Van azért ebben is erre alkalmas szép részlet pld. a szamaritánus asszony, Nikodemus, bűnös asszony, Mártha és Mária története stb.

Az *apostolok cselekedete* a maga egészében alkalmas, az apostoli munka bemutatása által, a kereszténység kezdetének és kialakulásának szemléltetésére; Péter és Pál apostolok és segítőitársaik fáradhatatlan lelkes munkája által miképpen indul be a szervezkedés, alakulnak a gyülekezetek és kialakul az

egyház. Pál apostol leveleiből is — a teológizáló részletektől eltekintve — felénk árad az a lelkes féltő gond, mellyel ő a Jézus Krisztustól nyert szolgálattal alapítja és féltő gonddal őrzi, ápolja a gyülekezeti alakulatokat.

A Jelenések könyvét inkább csak bibliai órák elmélkedései tárgyául lehet felhasználni.

Schian szerint is a legfontosabb textusforrás a biblia, de szerinte különbséget kell tennünk a ó- és újtestamentum között. Az ótestamentum, mint anyagforrás, más megítélés alá esik, mert ez nem keresztényi gondolatokat szolgáltat, hanem a kereszténység előttiakat. A keresztény egyház hosszú időn keresztül az ótestamentumot, mint keresztény könyvet értelmezte; a szószerinti ihletés tana ezt a felfogást erősítette s ezáltal úgy ment át a keresztény tudatba, hogy hússá és vérré vált. Ezen betegségi folyamat leküzdése és kiküszöbölése a kereszténységre keserű folyamat, de a gyakorlati élet számára végre érvényre kell, hogy juttassuk azt az újabb és helytállóbb felfogást, hogy az ótestamentum sem vallásilag, sem erkölcsileg nem áll keresztényi magaslaton. Mindenesetre vannak benne egyes helyek és részek, melyek a vallásos benső kegyesség megnyilatkozásai, de azt a rendíthetetlen bizalmat, melyet pl. a Rom. 8. rész 8. verse kifejez Istennel szemben még akkor is, ha minden ellene van, ezt az ótestamentum nem tudja felmutatni. Az örökélet hitének gondolatát még kevésbé. A tulajdonképpen mély vallásos ihlettségű 23-ik zsoltárban is ez a rész: „Asztalt terítesz számomra az én ellenségeim előtt“, nem keresztényi, mert magában foglalja a kárörömet és bosszúérzést. Az ótestamentum erkölcstana, ha el is éri, de túl nem haladja a keresztényit. Áll ez a tíz parancsolatra is.

Mindezekből arra a következtetésekre juthatunk, hogy az ótestamentum a sajátos keresztényi gondolat számára nem lehet közvetlen anyagforrás a prédikációnál. Közvetve azonban lehet, ha az ótestamentumot úgy tekintjük, mint lépcsőt a kereszténységhez. Az ótestamentum szépen mutatja fel azt a történeti fejlődést, azokat a várakozásokat, reményeket, csalódásokat, melyeken át Isten, az ő népeket nevelő útjain, a kereszténység kialakulásáig gyermekeit vezette. És Isten ezen vezető

útjainak megfigyelésével az ótestamentum felvilágosító és magyarázó-segítő gondolatokat ad az evangélium megértéséhez. Ebből a szempontból nélkülözhetetlen.

Vehetünk-e az ó-testamentumból textust? Ezen kérdésre adandó felelet előtt, tisztáznunk kell — Schian szerint — egy más kérdést: Fentartandó-e az a hosszú évszázadok óta kialakult rendszer, mely szerint a prédikációhoz alapígét a biblia egyes helyeiből vettek? E felfogáshoz való ragaszkodás ma már nem feltétlenül szükséges, mert ma már nem valamely érinthetetlen kérdés „az alapíge nélküli prédikáció kérdése”, annyival inkább, mert bebizonyított tény, hogy az alapíge még nem teszi a prédikációt kereszténnyé, viszont alapíge nélkül is lehet keresztény szellemű prédikációt írni vagy mondani.

Mivel azonban az ősi gyakorlat és bevett szokás a kereszténységben az alapíge használata, már csak a gyülekezetek ahoz való ragaszkodása folytán sem lehetne azt egyszerűen mellőzni, ezért az egyházi renddel és szokással számolnunk kell. A perikopa rendszert Schian sem tartja valami jól bevált intézménynak. Elismeri, hogy ezek értékes indításokat és gondolatokat adhatnak s megvilágíthatják a biblia anyagába való behatolást, de midőn minden pár évben ugyanazon textusról kell prédikálnia, irtózatossá akadállyá lesz.

A biblia anyagának teljes és alapos felhasználása, csak a textus szabadválasztása útján történhetik. E téren sem szabad azért vaktában neki szabadulni minden tetsző vagy a fül számára érdekesen hangzó alapígének. Gondos kiválasztásra és alapos megfigyelésre van szükség. Ami a keresztény gondolkozásmódnak nem felel meg, az mellőzendő pld. az átkozódó zsoltárok, azok, melyek az örökélet reményét kifejezetten megtagadják. Zsolt. 88. r. 6, 11. v. Jób könyvében igen sok hely és a Prédikátor könyve. Kevés értéket képviselnek ebből a szempontból Énekek-Éneke, Eszter, Példabeszédek könyve. Az új testamentumban is van ilyen hely, de kevesebb.

Hogy az allegóriai magyarázatoknak még ma is akad kultiválója és védője, ezt Schian megszegyenítőnek tartja. Ez Origenes és követőinél jó volt, de azóta történeti teológiánk van s így semmiképpen sem menthető, ha a prédikátor allegorizál.

Mennyire agyon van kínozva a vihar lecsendesítéséről való történet; Krisztus az egyház hajójának kormányosa, a hit a kormánylapát, a remény az árboc stb., amit a fantázia csak kidolgozhat! Mindezek nem segítik a prédikátort a megértéshez, hanem a hallgatóságban is azt a gondolatot ébreszthetik, mintha a bibliának egy máshonnan előhozható anyaga is volna. Mindaz, ami vallásilag terméketlen, elkülönítendő. A textus a kalászhoz hasonlítható, melyből a magot ki kell, hogy csépeljük, de ugyanakkor a polyvától is elválasszuk, mert ez hasznavehetetlen. Nem szabad sehol erőltetni a kényszer-vallásos gondolat kiprélését. Mily sokan esnek pedig ma is ebbe a bűnbe. A textus, ha nem túlságosan rövid, sokféle gondolatot tartalmazhat; azonban a prédikátor ha teheti, jól teszi, ha olyan textust választ, melyekben a gondolatok egységes, benső összefüggésben állanak. De a tapasztalat azt mutatja, hogy a textusok általában nehezen felelnek meg ennek a kíváncsúnak. Ezért azokat a gondolatokat, melyek az egységet zavarják, mellőzzük.

Schian szerint is a biblia nyelvezete, gondolkozásmódja és kifejezési formái azon kor gondolkozásának szülöttei, klaszikus például szolgál erre Pál apostolnak a *megigazulásról* való tanítása, mely annak a nemzedéknek bizonyára megfelelő formában adta ezt a gondolatot, de számunkra ez ilyen formában nagy nehézséget okoz; ezért mi a Rom. 3—4. részből ezt a gondolatot állíthatjuk oda tisztán és érthetően hallgatóságunk elé: „Isten, a Jézus Krisztus által benne hívőknek megbocsátja bűneit”. Vagyis szabállyul állítható, hogy nemcsak a nyelvezetet fordítsuk, hanem a gondolatot is alakítsuk át a mai felfogás és gondolkozásmódnak megfelelőleg.

A textusból folyó vagy ennek alapján meghatározható *tárgy* kitűzés feltétlenül kívánatos. Nem szabad a hallgatóságra bízni kitalálását, mert akkor bizonytalanságban maradnak. Akik például értekezést vagy felolvasást hallgatnak meg, azok a címből azonnal tudják a tárgyat, amely körül figyelmüket csoportosítsák. A prédikációnál a tárgy, vagyis a főtétel kitűzése képezi ezt a címet. A textusból mindig a vezető főgondolat — mellékgondolatok elhagyásával — lehet a prédikáció tárgya.

Ez a tárgy meghatározás ne legyen hosszú, körülírt mondatokból álló, hanem rövid és a figyelmet megragadó. *Doerries*, *Ihmels*, *Rittelmeyer*, *Hadorn* 3—4 szóban tűzték ki a beszéd tárgyát s ez a helyes. Steinmeyer meghatározása szerint: A tárgy a textusban levő igazság kifejezése; minden igazság valamely meghatározásban juthat csak kifejezésre; ezért van szükség tárgykítűzésre. Ezt a tárgykítűzést az újabb idők prédikátorai is megtették, pld. *Baumgarten* beszélt „az igaz életről”, „a mulandóságról”, „a lelkiismeret ápolásáról”; *Claus Harms* „a szerencsétlenek szerencséjéről”, „a beteg ágyról”; *Ihmels* tárgya: „Isten, kísértés, élet”.

Igen nagy vigyázatot igényel az az eljárás, hogy a prédikátor a tárgy kítűzésénél ne kalandozzon felre, mert akkor áltárgyat kap. Ilyen például Schleiermachersnél: „Elbeszélés Herodes haláláról”; vagy egy másik: „Miképpen lett Szerecsenország kincstárnoka kereszténnyé”. Az ilyen tárgyakkal a prédikátor „különlegessé” válik.

3. §. Liturgia.

1. **Az istentisztelet.** Az istentisztelet keletkezése és kifejlődése történetét nem vázolom, csak azon kívánalmakat, melyek ennek keretében felmerültek. A 19-ig évszázadig — a reformációtól — minden a megszokott, törvényes formák szerint ment, ekkor azonban mind több és több kíváncsi merült fel az istentisztelet reformálása végett s azóta is ez a kíváncsi állandóan felszínen tartja a protestánsizmus köreiben ezt a kérdést.

A reform-mozgalmak főleg abban az irányban indultak el, amely olyan változást vagy átalakulást kívánt, hogy ezáltal a gyülekezet tagjai tényleges részt vehessenek az istentiszteleti szertartásokban s ne csak hallgató (passiv) szerepük legyen. Ezért kezdték követelni vagy a régi formák átalakítását vagy teljes elhagyását. Ez a mozgalom arra az eredményre vezetett, hogy a liturgiára az evangélikus egyházban kezdtek nagyobb súlyt helyezni, mint a prédikációs istentiszteletre; nemcsak a

zenei rész (ének, zene) kialakítását vették gondos munkába, hanem a külső szimbolumok alkalmazására is nagy súlyt helyeztek.

Azonban ez nem vezetett célhoz, mert egyfelől kezdték kifogásolni, hogy így a prédikáció értéke, amelyben Isten szól igéje által a gyülekezethez, jelentőségéből veszített: másfelől a liturgiai forma sem elégítette ki a kívánalmakat.

Az istentiszteletnek ez a meghatározása: A keresztény istentisztelet a gyülekezetnek Istennel és Istennek a gyülekezettel való társalgása, kettős kérdés elé állította az egyházat. Első kifogás az volt, hogyha az istentisztelet a gyülekezetnek Istennel való társalgása, akkor a mai istentisztelet az egyes egyént, mint ilyent, kizárja az Istennel való társalgásból, mert ebben minden a közösségért történik, nem az egyes egyén végzi a maga áhitatát, hanem a gyülekezet lép Isten elé és a közös imát mindenki magáévá kell, hogy tegye; másfelől igaz, hogy a csendes imában mindenki Isten elé tárhatja ami lelkét mozgatja, de ekkor meg a közösség, a gyülekezet közös áhitata nem jut kifejezésre. Mindkét cél együttes elérésére kívánták a társalgó-felelgető (liturgus és gyülekezet közti) karban (chorus) énekszerűleg történő közös imádkozást. Különösen *Otto R.* volt ennek a nyomatékos követelője, ő még a zsoltár-imát is hozzákapcsolta, váltakozó beszéd formájában.

A kísérlet nem vált be. Ezt a formát már Zvingli megkísérelte az urvacsorai bűnbánóvallomással kapcsolatban, de ez is elmaradt.

A fenti reform ellenfelei arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az istentiszteletben egy pillanatig sem szabad feledni, hogy a gyülekezetet Isten jelenlétének tudata át kell hassa. Ezt úgy a magán vagy csendes ima, mint a közös ének és ima szolgálja. Nem a régi keretek megtartása vagy új formák behozatala a lényeges, hanem az áhitat felébresztése és fokozása. Ezért általános liturgiai elveket nem lehet vagyis nem tanácsos csak úgy elméletileg kigondolva erőszakolni, hanem gyakorlatilag megfigyelni, tanulmányozni városon és falun azokat a jelenségeket, melyek a vallásos áhitat felébresztésére alkalmasak. Amelyekről látjuk és beigazolódik, hogy vonzóvá teszi az istentiszteletet, azok tartoznak a liturgia reformjához.

Ebből a szempontból a szép orgona és a szép gyülekezeti ének elsőrendű tényező.

A mi jeleni viszonyaink között is ez a kérdés napirenden van. A kívánalmak ma is hangzanak: több áhitat, mélyebb és őszintébb vallásosság. Miképen érhetjük el? Erre vonatkozólag hivatkozom „Egyházi szertartásaink reformja” c. kis munkámra, melyben részletesen felsorolom a módozatokat, melyeket e helyen azzal egészítek ki, hogyha van szükség gyülekezeti istentiszteleteink keretében magán vagy csendes imára — amint a városi gyülekezeti szokások úgy mutatják, hogy van, mert ott a nők imakönyvvvel mennek templomba és a gyülekezeti közös ének alatt imádkoznak, ami nem szolgálja már a közösség érzetét — akkor én ezt úgy gondolom megoldhatónak, hogy a midőn a lelkész felmegy a szószékbe, a szokásos magábaszólás után, ne fogjon mindjárt az imába, hanem hívja fel a gyülekezetet, hogy előbb csendes magukba szállással terjesszük Istenünk elé egyéni vágyainkat, hálaadásunkat. Ez az ima halk orgonaszó kísérete mellett 1—2 percg tartana s akkor a lelkész kezdené imáját.

2. **Az ima.** Az ima az istentiszteleti közösségnek leglényesebb része. Ez kell, hogy közelebb hozza és előkészítse a szíveket Isten ígéje befogadására. De ez teremthet igazi kapcsolatot a gyarló ember és az irgalmas Isten között a dicséret, hálaadás, az alázatosság és fogadalom hangján. Szépen és jellegzetesen fejezi ki Niebergall: Minden élő és személyes hit, amely nemcsak morál vagy világnézet, az imádságban találja fel sajátos életét. Imádság nélkül nincs vallás, nincs keresztény kegyesség, közös imádság nélkül nincs közös keresztény gyülekezeti élet vagyis igazabban nincs keresztény kultusz. Ezért a lelkipásztornak, mint liturgusnak nemcsak figyelmeztetni kell a gyülekezetet imára, hanem elől kell, hogy menjen és az utat mutassa. Ez roppant nehéz és súlyos feladat, ha azt a sokféle és sokoldalu kívánalmat vesszük figyelembe, melyet a gyülekezet tagjai az imával szemben igényelnek. Egyik rész úgy szeretné, hogy a mindennapi bajok, igények legyenek felsorolva és kérve; a más résznek nem tetszik ez a mindennapi gondolat, ezt ő is el tudja sorolni, ők az imában magasabb, felsőbb-

rendű ideálok kifejezését várják, amely úgyszólván az értelem fölé emelkedjék, egészen a meg nem értés határáig. Ez számukra igazi klasszikus, modern ima. Kifogás alás esnek az Agendás könyvekben előirt és hosszas idő óta olvasott imádságok, sőt maga az imádság könyvből olvasása is.

Mindezeket figyelembe véve, leghelyesebb, ha a lelkész a lehető legalaposabban elkészül az imára, amelynek főszabálya a következő: legyen egyszerű, mesterkéletlen, de áhitatot keltő; alkalmazkodjék az időhöz, a helyzethez; érthető nyelvezettel, de azért a kegyes áhitat kifejezésére szükséges emelkedettséggel birjon; ne legyen sok beszédű; vegye figyelembe a gyülekezet kívánságát, hogy ezáltal ösztönszerűleg serkentse őket áhitatra. Olvashatja-e a lelkész az imádságot s olvashatja-e más imáját, régen megírt könyvekből? Azt mondja *Niebergall*, hogy magasabb képzettségű templomlátogatók kifogásolták a templomi közös ima könyvből való olvasását, mert szerintük ima az illető lelkész benső személyes áhitatából kellene fakadjon. Ezzel a felfogással szemben *Niebergall* álláspontot nem foglal el, hanem *Bauer J.* meghallgatását ajánlja, ki védelmébe veszi a könyvből imádkozó lelkészeket, mert ha a vallásos élet maradandósága csupán az ilyen külső formáktól függ, akkor nem életképes, elvetendő. De hát a prédikáció is, amit a prédikátor elmond, igen gyakran nem-e a más elméjének alkotása, ami ugyanazon törvény alá esik, mint az ima. S ha valakinek nincs imádkozó készsége ahoz, hogy az imát szabadon adja elő, akkor jobb, hogy olvassa, mert ha szabad előadás közben megakad, az az áhitat nagyobb róvására megy és visszatét-szést szül, mint a könyvből való olvasás.

Ha meg is kell, hogy nyugodjunk ebben az álláspontban azért mégis szükséges minden lelkésznek arra törekednie, hogy ne valamely ókori kifejezésekkel és irállyal irt imakönyvet használjon, hanem ebben is a haladó kor követelményeinek feleljen meg.

3. Hitvallás. Bár egyházunkban nincs gyakorlatban a gyülekezetben való elmondása, azért érdemes figyelemmel kísérni, hogy milyen véleményekkel vannak e tekintetben a teológusok.

Niebergall „kaudiumi igának“ minősíti a hitvallás elmondásának kényszerűségét, amely sok templomlátogató örömét összetöri. Összetöri pedig azért, mert ez ma nem is az evangélikus egyház hitvallása és nem is *keresztény*. Figyelembe kell venni, hogy ezt már az egyház sok tagja nem tudja elvisselni, mert ez lelkiismereti kényszer. Hiszünk az Atyában, ki a bűnöket megbocsátja, hiszünk a Jézus Krisztusban, de ebből nem következik a hitvallás e formájának kényszere. Az egyháznak ezen változtatnia kell, mert az atyák által hordozott igát nem vagyunk hajlandók tovább hordozni — mondja Niebergall. A megújulás nemcsak az egyház szolgálaira, hanem az egész egyház egyetemére jótékony hatással lenne, mert a hivek sem lennének arra kényszerítve, hogy kételkedve kérdezzék: mit értek ezen, mi ennek az értelme? hanem megnyugodnának. Eljön-e az az idő, — kérdi Niebergall — amelyben az evangélikus egyház minden félelem és kényszer alkalmazása és a lelkiismeret kelepce és törbecsalása nélkül, megengedi nagykoru tagjainak, hogy azok merészen és szabadon, azzal az érzéssel közeledjenek Istenhez, amilyenel megakarják őt ismerni? De ehhez szükséges, hogy előbb megtanulja: mi a hit és belássa, hogy az egyház egysége nem a szertartások egységeségétől és nem is a hitvallás hangos elmondásától függ.

Schian kérdésbe teszi: Van-e szükség hitvallásra az istentisztelet keretében, amely tulajdonképpen Istennel való társalgás? Vitatkozó eretnekségre vezető hitvallásra semmi szükség sincs; minél inkább magánviseli ezt a jelleget, annál kevésbbé. Azonban az a hitvallás, mely a gyülekezet Istenben való hitét, bizalmát és reményét fejezi ki, az ilyen szükséges; de ez aztán olyan legyen, mintha az Istennel való társalgás elmaradhatatlan folyománya volna. Ilyenek lehetnek mindazok a szép egyházi énekek, melyek Isten hatalmáról, kegyelméről, jóságáról, szeretetéről szólnak. Meghatározott külső formájában körülírt és minden helyzetre alkalmas hitvallásra nincs szükség.

4. **Az urvacsora.** Az ünnepi prédikációs istentisztelet keretében való megtartása ellen kifogás hangzott el azon szempontból, hogy hosszú időt vesz igénybe, például egy olyan gyülekezetben, hol 300 résztvevő van 10—1-ig eltart az istentiszte-

let. Ez fárasztó. Ezért kívánták az urvacsorai istentisztelet külön tartását. Az urvacsorai közös kehely használata a 20-ik század elején nagy mozgalmat és hosszas vitát idézett elő. A közös kehely használatát egészségtani és esztétikai szempontból sokan kifogásolták s távolmaradtak az urvacsorától. Kivánták, hogy minden résztvevő egy külön kis helyet kapjon vagy hozzon magával. Ezt Németországban megpróbálták a külön kehelyek és a több csatornával ellátott közös kehely használatával (pld. Heidelbergben). De Németországban sem lehetett általánosítani, különösen faluhelyéken nem, mert a népfelfogás ragaszkodik a közös kehely használatához. Bár a közös kehely használata elleni aggodalmak nem kicsinyelhetők le, mégis az egyszerre való megszüntetése nagy megrázkodtatást idézne elő a vallásos élet keretében. E kérdést nem lehet levenni napirendről, mert ez amugy is foglalkoztatja az embereket, ezért az egyházak vezetői sem hallgathatnak e kérdésben. Kísérletet tettek már oly formában is, hogy borba mártott kenyeret adtak a hiveknek. Ha Zvingli, mint szabadelvű reformátor megtette, hogy a kenyeret fatálból és a bort fából készült kehelyből adta a hiveknek, akkor a helyzet és a kívánalmak szerint mi is reformálódhatunk. Például meggondolásra készítő eljárás némely helyen az evangélikus egyházban levő az a gyakorlat, mely a közösség egységességét úgy kívánja kifejezésre jutatni, hogy a gyülekezet tagjai helyükön ülve maradnak és az urvacsorai jegyeket nem a lelkész, hanem egymás kezéből veszik t. i. mindenik a szomszédjának adja. Az ur-asztalához csoportonként való járulás részekre osztja a gyülekezetet s így egy része mindig csak szemlélője és nem résztvevője a közösségnek. Gyönyörű szép, megható jelenet volna, ha urvacsoravétel után a keresztyén közösség kifejezésének jeléül, mindenki a szomszédjával kezét fogna. Sajnos, ennek akadályozója a gyülekezet tagjai között sokszor meglevő tartózkodás — idegenszerűség.

Ezek mind gondolkozásra serkentő külsőségek, de a belsőre vonatkozólag is vannak lényeges mozzanatok, pld. a bűnbánás kérdése. Az evangélikus és a református egyházban is lelkileg mélyebben van kezelve ez a jelenség mint nálunk.

Ez ünnepélyes szertartás nagy áhitatra és bűnbánatra

keltő mozzanat kellene, hogy legyen népünk vallásos világában. De nem az. A külső ünnepélyesség, ha meg is van, azonban az áhitat és bűnbánat helyett valami *megszokás* féle tölti be híveink lelki világát. Mutatja a gyakorlati vallásos élet ama jelentősége, hogy akik más alkalmakkor nem szoktak templomba járni, ünnepen urvacsora-osztásra elmennek. Ez olyan nap a nem buzgó hívek életében is, mely lelküket megmozdítja, kiközkenti a mindennapiságból, csak hogy nem azért, mert helyét valami ünnepi tónus vagy érzés foglalja el, hanem csupán azért, mert elődeitől, őseitől így látta és szokta meg.

Ezeket a mindennapiságból kiközkent lelkeket nem tudjuk mi a vallás vonzó erejével a kellő vagy alkalmas időben megfogni. Nem tudjuk pedig azért, mert egyházunkban hiányzik az őszinte, igaz bűnbánatra serkentés. Unitárius hittani álláspontunk: Bűneink bocsánatát egyedül Istentől lehet és kell várunk. Helyes álláspont. De van-e kellő figyelmünk és észrevevésünk arra, hogy híveink nagy többsége teljességgel nem gyakorolja a bűnbánatot?

Az a néhány vallásos lelkű öreg asszony, kik bűnbánati heteken, főleg ünnepszombatján templomainkban megjelennek, nem a nép többsége! És mégis ez a többség és a ritkán templomba járók azok, kik minden bűnbánat, bűnvallomás gyakorlása nélkül élnek urvacsorával. Pedig növendékeinknek azt tanítjuk, híveinknek azt hirdetjük, hogy az ur-asztalához benső lelki készüllettel kell járulnunk, bűneinket meg kell bánnunk és azokat megsiratnunk. Hát az a sok szép szívet megható, lélekbe markoló, alázatra serkentő töredelmes egyházi énekünk nem mind erre figyelmeztet és ezt kiáltja felénk? Vajjon nincs-e abban a mi eljárásunkban valami hypokrizis féle, ha mi mindezek hirdetése mellett híveinket erre nem figyelmeztetjük ott és azon a ponton, hol hathatunk reájok?

Ez az alkalom az urvacsora-osztásnál mutatkozik. Én abban a felfogásban élek, hogyha buzgóbb, elevenebb vallásos életet akarunk, akkor ott, ahol lehet hassunk a lélekre.

Ezért nem tartom részünkről retrograd lépésnek a református egyházban gyakorolt ama szertartási résznek bizonyos mértékben, de megfelelő változásokkal való követését, hogy

közvetlen az urvacsora kiosztása előtt, kérdéseket tesznek fel a hiveknek, melyekre ők felelnek. Csakhogy, míg a reformátusok hittani kérdéseket tesznek fel, addig én bűnvallási és ebből fakadó bízó és biztató kérdés feltevését látom szükségesnek. Ezzel kettős célt szolgálnánk. A bűnbánat, töredelmesség szükségességét felébresztenők azokban a lelkekben is, kik pusztán megszokásból jönnek templomba és vesznek urvacsorát s ezzel egyszersmind értésükre adnók azt is, hogy a lélekkel törődnünk, foglalkoznunk kell; de foglalkoztatnók és kivennők passzív, hallgatólagos szerepükből azokat az áhitattal, töredelmességgel megtelt hívő lelkeket, személyiségeket, kik az urvacsorai beszéd hatása folytán valamit szólni, érzéseikből kiönteni szeretnének, de mert nem tehetik, csak szemeikkel, tekintetükkel szólnak vagy fejeikkel intenek.

Adjunk hát itt egy kevés tevékeny szerepet hallgatóságunknak. Ezt úgy gondolom kivihetőnek, hogy midőn az urvacsorai agenda és az ezzel kapcsolatos ima bevégeződött, a lelkész így szól a gyülekezethez:

Miután unitárius anyaszentegyházunk belső rendtartása szerint töredelmes lelki készüllettel kell az ur asztalához járulnunk, két kérdést teszek fel előttetek, melyekre feleljen mindenki keresztény hite és meggyőződése szerint:

1. Hiszitek és valljátok-e, hogy lelkünknek, gyarlóságunk, bűneink tudatában, töredelmességre, őszinte bűnbánatra van szüksége?

Ha igen, mondjátok: Hiszem és vallom.

2. Hiszitek és valljátok-e, hogy ezen őszinte bűnbánattal Jézus példaadó élete és tanításainak követése által alázatoságban járva, közelebb juthatunk lélekben a mi mennyei Atyánkhoz?

Ha igen, mondjátok: Hiszem és vallom.

E hiteteket és vallomásotokat erősítsétek meg a Jézus halálára emlékeztető szent jegyek vétele által, járuljatok az ur asztalához.

5. **A templomi ének.** A leglényegesebb részét alkotja az istentiszteletnek; ebben jut tevőleges szerep a gyülekezet tagjainak. Ezért az egyházi énekeskönyv fejlesztésére az egyházak

minden időkorban gondot fordítottak. Mégis az énekeskönyv ügyének tanulmányozása azt mutatja, hogy liturgiai, dogmatikai, verstani, költői-tartalom tekintetében csaknem minden egyházban elégedetlenség, kifogás van. De ez az ügy iránt való lelkes érdeklődés bizonyosága. E téren is megállapíthatunk faji — nemzetiségi sajátságokat — kívánalmakat. Sokszor egyes helyzetekben kifejezésre kell, hogy jusson szövegben, dallam menetében a különleges nemzeti sajátosság. De viszont megállapítást nyert, hogy sok olyan ének van, amely más nemzet énekeskönyvéből vettett át és a mi viszonyainknak megfelelően, közkedvelté lett.

A templomi ének ma hiányos, úgyszólván visszás, zenei kíséret nélkül. Ezt a szerepet a mi viszonyaink közt az orgona tölti be. Csakhogy a zenei, esztétikai érzés fejlődésével általánosságban nem haladt párhuzamosan az orgona javítása, fejlesztése még városi gyülekezetekben sem. Falusi egyházközségekben pedig még súlyosabb a helyzet ebben a tekintetben, mert a népet ennek megérzésére, belátására nevelnünk kellene, hogy hajlandók legyenek erre áldozni. Mert enélkül a helyzet az, hogy a rossz, disszonáns hangu orgona nemhogy emelné, fejlesztené az áhitatot, hanem összetöri és a fejlettebb érzéssel bírókat elszoktatja a templomtól. Az ilyenekre talál Claus Harmsnak általában az *orgonákról* való pesszimiztikus megállapítása: „Használtsága csekély, károsága nagy és semmi eszköz sem felesleges, hogy ártalmasságától megszabaduljunk“. Ez az elfogult megállapítás a szép, derült áhitatot keltő hangu orgonára semmiképpen sem talál, mert az ilyen hatalmas eszköz a vallásos érzés fejlesztésére, akadályozója az elnyújtott, hosszadalmas, lassumenetű éneklésnek.

6. **A keresztelezés.** Az újtestamentum a felnőttek keresztelezéséről tesz bizonyosságot; a Csel. 16. 15., 33.; I. Kor. 1. 16.-ból sem lehet bizonyítani, hogy kis gyermekek is keresztelezettek volna meg. A 3-ik században kezdődött a kis gyermekek keresztelezése. Tehát ez passzív felvétel az anyaszentegyházba, mert a felelősséget azok kellene viseljék, akikre a kis gyermek vallás-erkölcsi nevelése bízva van, tehát a szülők és keresztszülők. Ebben a tekintetben sok a hiány és sok a követelmény, mert

a keresztelés sokat veszített külső és belső jelentőségéből. Templomi cselekmény, illetve vallásos szertartás kellene, hogy legyen, úgy mint régen is az volt s ma is az igen sok felekezetnél és szektánál, még pedig lehetőleg a gyülekezet tagjainak jelenlétében, tehát istentisztelet keretében, illetve ennek végső pontjaként.

A keresztszülők az egyház keretében nincsenek úgy irányítva, úgyszólván nevelve, hogy ezen tisztükből kifolyólag gondolnának keresztyermekük vallás-erkölcsi életének gondozására. Az egészet egy napig tartó ünnepségnek érzik, melynek kiemelkedő pontja a kisded részére adott ajándék, amely esetleg évenként karácsonykor megismétlődik. A szülők — hacsak nem a háznál történik a keresztelés — távolmaradnak, mert nem szokás vagy nem talál, hogy résztvegyenek. Így a lelkeszi intelem, a kis gyermek nevelését illetőleg, útszélre esett magként hull.

Ha elevenebbé akarjuk tenni egyházi életünket, itt is egy módja van annak, hogy hiveinket a passzív szerepből aktív cselekedetre vihessük át. A keresztelesekből csináljunk lehetőleg ünnepélyes szertartást. A súlyos betegség ezeteit kivéve, ne engedjük, hogy a komaasszony vagy bábaasszony egy estéli időben egymaga hirtelen elhozza a kis gyermeket s úgyszólván titokban megkereszteltesse. Minden keresztelestről tudnia kell a gyülekezetnek. Az én reform javaslatom itt az: A keresztelésen legyen jelen két keblitanácsos azért, hogy ők, mint a lelkesz segítő munkatársai, hallják a gyermeknevelés kötelességét, mely őket is, a gyülekezet növekedő tagjaival szemben, munkára szólítja. Legyenek jelen a keresztszülők.

Az aktív szerepet a francia református egyház kereszteleési szertartás ama záradékában tervezem és javaslom, melyben a pap a kereszteleési ima bevégezése után a keresztelendő gyermek képviselőjében megjelent keresztszülőkhöz kérdést intéz.

E kérdések — egyházunk hitelveinek figyelembevételével — a következők volnának:

Lelkesz: Miután ti ez ártatlan kis gyermeket azért hoztátok ide, hogy unitárius keresztyén anyaszentegyházunkba a

keresztség által beavassuk, mint keresztszülők vállaltok-e kötelezettséget arra, hogy e növekedő gyermek lelki fejlődésére, vallásos nevelésére gondot viseltek? Igéritek-e?

Felelet: Igérjük.

Lelkész: Átérezitek-e most e pillanatban, hogy egész életünk Jézus ezen két perancsolata szerint kell, hogy haladjon: „Szeressed Istent teljes szivedből, szeressed felebarátodat úgy, mint magadat?” Ha átérezitek, igéritek-e, hogy e kis gyermeket is erkölcsi fejlődésében e szerint fogjátok irányítani?

Felelet: Igérjük.

Lelkész: Isten, mindnyájunk szerető atyja, adjon lelki erőt és készséget ez ígéretek betöltésére.

Ekkor következik a keresztelés.

Ha a lelkész keresztelési beszédet 4—5 ember előtt nem mond, a keresztelési ima előtt olvassa fel Márk. ev. X. r. 13. s következő verseit: Vivének Jézushoz kis gyermekeket stb.

Minden alkalom, ahol és amikor lehet, felhasználandó a biblia s különösképpen az evangélium olvasására, használására.

7. A konfirmáció. A tanítás anyagától a vallástanítással kapcsolatban lesz szó. Itt a külső szertartás lefolyásáról szólhatnánk, de ezen tárgyról való felfogásomat Egyházszerintartásaink reformja c. könyvemben részletesen ismertettem. Sem Niebergall, sem Schian e kérdésben újabb, jelentősebb felfogást nem tesznek.

8. Házassági megáldás. A szokásos formák között folyik minden egyházban az illető egyház szertartásai szerint. E téren újabb reformelvek nincsenek. Általános kíváncsi, hogy a házassági megáldás a templomban és a gyülekezet részvételével történjék.

9. Temetés. Ahány felekezet, vidék, község, annyiféle szokás a temetési szertartásban. Városi helyeken legtöbbször a temető halottas-kápolnijából temetnek, faluhelyeken a halottas háztól vagy onnan a templomba vive a halottat, hosszas ceremóniával történik a temetés. Bármelyik helyről történik a temetés, a halotti heszédhez alapíge kíváncsi. A faluhelyeken még fennálló félszégességeket, maradványokat igyekezni kell elenyésztetni: ilyenek a hangos siratások, izléstelen kiszólások-

kal kapcsolatban, a halotti torozások stb. Ez utóbbit, az egyházközségnek temetési tizedekre való osztása által, meg lehet szüntetni.

A halottégetés gondolata, illetve ténye elől sem zárkozhatalnak el az egyházak. A 19-ik század második felében kezdődött ez a mozgalom. Az egyházak nagy ellentállást fejtettek ki: hivatkoztak az ősi szokásokra, a biblia gondolatvilágával azonos kapcsolatokra, a kegyességre, mely az ősök sírjait ápolja, a feltámadás reményére. Ezzel szemben a halottégetés pártolói egészségtani, helykimélési szempontok figyelembevétele mellett azzal érveltek, hogy így ki van zárva a tetszhalottként való eltemetés; a feltámadás lehetősége nem a földi testhez van kötve Pál apostol szerint sem, mert ha így volna, akkor az a sok mártír, aki a kereszténységért megégettetett, a feltámadás lehetőségéből ki volna zárva. Miután a szabadelvű államok a törvényhozás keretében lehetőséget adtak „krematoriumok” felállítására, az egyházak is fel kellett hagyjanak az ellentállással, különben tiltakozásuk ellenére a híveik ezt a módot használják. Célszerűbb tehát a vallásos végtisztességet elvinni oda is, mint céltalan ellenkezéssel viseltetni.

II. A vallástanítás.

1. §. Általános meghatározás.

1. **Bevezetés.** Miképen lehet a helyes irányt követni és a helyes célt elérni? E célt szolgáló isteni adománnyal és lelkesedéssel. E kettő a legnagyobb ösztönző erő. Ezek nélkül a pusztá tanítás, oktatás megkövült állapotot hoz létre. A módszeres utasítás, tanrendszer, készültség szükséges, mert célkitűzés nélkül helyesen haladni, tanulás nélkül tanítani nem lehet. Az eddigi vallástanítást minden oldalról sok kritikában részesítették: kényszeroktatásnak nevezték, kifogásolták, hogy dogmatikai irányú, túl sok anyaggal küzd, külsőleges, ezért nem tud a gyermek és ifjú lélekre hatni s így történik meg, hogy nem kedvelt tárgy az ifjuság körében.

Ha a kritika ezen megállapításaiban van valami igazság, oda kell hatni, hogy a vallástanítás olyan nevelői készséggel és közvetlenséggel történjék, hogy az ifjuság kedvelje meg.

A vallástanítás fokozatos történeti kifejlődésének e helyen való tárgyalását mellőzöm, mert a főszűly a jelen problémáin van. Mi a „ma“ feladata? Ez a kérdés. A történeti múlt kultuszának nem lehetünk szolgai követői, mert minket a jelen kérdései érdekelnek. Mi a mi korunkban élünk és a mai nemzedék jövőjét munkáljuk. Célunk nem lehet a múlt történetének pusztá betanítása, hanem a múlt története alapján olyan nevelés és képzés, amely a jelennek megfelelően és a jövőnek szolgáljon. Ha a mi időnket a haladás, világosság, vallásos megnyilatkozások kérdései mozgatják, akkor nekünk kötelessé-

günk e kérdéseket az ifjúság számára megvilágosítani. Förster F. W. minket a *hit* tartalmi felfogásában helyesebb útra vezetett azon megállapítása által, hogy a hit nem az elmúlt idők tényeinek és tanainak igaznak tartása, hanem Isten akarata szerinti élés. Amint az ilyen hitélet szétágazik az életben, ez az egyes életjelenségekben nyomatékosan feltüntetendő és megmagyarázandó, nemcsak a kátétanítás eddigi módszerével.

2. A vallásos nevelés célja. Régebben, midőn célkitűzésekről volt szó, a szakemberek lehető legmagasabb régiókba emelkedtek. Olyan célkitűzéseket állapítottak meg, mely ha el nem érhető is, de legalább hangzatos. Például a felsőbb iskolákban a nevelés célja: „jellemes keresztény személyiségek nevelése”, mintha ez az iskola feladata volna, holott az életé. Niebergall azt mondja, hogy mi a célkitűzésnél a legalsóbb foku meghatározásra törekszünk, ilyenformán: „a tanulókat az evangéliumi kereszténység szellemével úgy megkedveltetni, hogy azok a keresztény életfelfogásban olyan biztos alapelveket találjanak, mely később a legnehezebb életviszonyokban is megtartást, vigasztalást tud adni számukra.” Még ez is kissé magas a gimnáziumi ifjúság számára.

A régi vallástanítás is magasrendű célkitűzést kellett, hogy használjon azért, mert a növendék ifjak a konfirmációban nagykorúvá lettek. Sachsse például ilyen célkitűzést tesz: „Krisztussal való közösség, önálló imaélet, világos meggyőződés szerzése Krisztus dicsőségéről, üdvösségéről, az új ember és testi ember közötti küzdelem felismerése és a harc megharcolása”. Ez tudományos teológiai felfogás, amelytől a konfirmációra kerülő növendékek messze állanak. Legfennebb csak ennyit mondhatunk: Arra törekedünk, hogy meg akarjuk kísérelni a vallásos nevelés által kifejtendő testi és lelki javakkal a vallásos élet terén nagykorúságra juttatni a növendékeket.

A vallásos nevelés céljának elérését *oktatás* által eszközli, mely terv- és szabályszerű folyamattal, még pedig meghatározott órában, helyen és előírt tárgyal, az iskolában történik. A vallásoktatás állandó tárgy s ennek látogatása épen olyan kötelező, mint a többi tantárgyaké, elemi iskolákban, középiskolákban egyaránt. Van-e joga az egyháznak a vallásoktatásra?

Ebben a kérdésben sok küzdelemmel kellett az egyháznak szembe szállania az utóbbi évtizedekben, mert úgy az egyesek, mint a testületek heves támadásokkal léptek fel a vallásoktatással szemben. *Bonus A.* a közvetlen iskolai vallásoktatást veszélyesnek tartja, mivel más eredménye nincs és nem is lehet, minthogy elzárja az utat az igazi vallás megismerésének lehetőségétől. Más vallásoktatás-ellenes körökben ilyen felfogás alakult ki: „A vallás nem tan, ezért nem is lehet tantárgy, hanem inkább érzelem, az emberi léleknek Istenhez való vágyódása. Tanítani csak ismeretet lehet, de sohasem érzelmeket, vágyódásokat. Ezért a vallás nem tanítható. Hogyha mégis a különböző egyházakban kezdettől fogva tanították, ez a vallás lényegének félreismerésére vezethető vissza, mert a vallásról lehet tanítani szemléletet, tudást, ismeretet, de magát a vallást nem. Éppen ezzel állították a vallást téves megvilágításba.”

Mi a véleménye és védelme az egyháznak ezen felfogással szemben? Azt elismeri, hogy a vallás az emberi léleknek Istenhez való viszonya, tehát lényegében mindenkinek benső ügye; ennél fogva nem tanítható, illetve tanítás útján másra át nem ruházható, mert sem a gondolat, sem az értelem felfogni nem képes. Az ősz protestántizmus az egyházi tant értelemszerűleg és gondolkozásszerűen betanította azért, hogy a vallás, a hit a szívben növekedjék; hasonlóan járt el a racionalizmus is, azt gondolván, hogy a vallást tanítás útján az emberekbe be lehet oltani. A szabadelvű, felvilágosult kereszténységnek ezzel a felfogással szakítania kell, mert való tény, hogy a vallást tanítani nem tudjuk. De sokat taníthatunk arról, ami a vallással szoros kapcsolatban van. A vallás sokféle formában jelent meg a történelem folyamán, amelyek fejlődését befolyásolták. Így a keresztény vallás is, melynek befolyásával lépésről-lépésre találkozunk, különböző alakulatokat képez. Ezeket annyival inkább nem hagyhatjuk figyelmen kívül, mivel gyermekiségünkől fogva valamelyik alakulathoz tartozunk. A vallások általában, de különösen a keresztény vallás az emberiség fejlődésére oly nyomatékos hatással volt és maig oly nyomatékosan befolyásolja s akkora jelentősége van, hogy e nélkül sem a világtörténelmet, sem népünk történetét megérteni

nem tudjuk. Tehát a vallásról szerezhethünk ismeretet, mely a képzéshez tartozik és a mely alkalmas a tanításra s így ezért van szükség vallástanításra.

De mindezekhez hozzávehetjük a következőket: Jóllehet, hogy a vallás nem tudás, de azért a vallás, különösen a keresztény vallás, szoros kapcsolatban áll a tudással, a tudománnyal. A keresztény ember tudást kell, hogy szerezzen az evangéliumról, Jézus Krisztusról, a reformációról stb. Ha tehát a vallásos ismeretek közlése által nem is áll elő a vallás, mégis határozott ismeretek közlése szükséges előfeltétel a lelki élet, a hit élet kialakulásához. És utoljára is a helyes alapon végzett vallástanítás nem állhat csak a tudás gazdagításában, az értelem befolyásában, hanem az egész emberre, lelki kialakulására hatást akar gyakorolni, szóval nevelni akar. Már pedig bebizonyosodott tény, hogy a nevelésnél a vallás nem nélkülözhető.

A vallás nem tanítható. De azokat az ismereteket, mely a vallással, különösképen a keresztény vallással kapcsolatban vannak, tanítanunk kell, miután a vallástanítás nevelni, képezni is akar, így az a felfogás, hogy a vallás nem tanítható, nem képez akadályt a vallástanítással szemben.

Ha itt nyugvópontra jutna is a vallástanítás kérdése, újabb nyugtalanságot képez a második kérdés: *Van-e jogosultsága a felekezeti — hitvallásos vallástanításnak?* Az a tény, hogy Amerikában, Franciaországban az iskolákban csak erkölctant tanítanak, a régi hitvallásokról semmitsem akarnak tudni, Németországban is a szociáldemokrata és hasonló egyesületek pártolásával és más országokban is alkalmas talajra talált. A Bremen-i tanítóegyesület a vallástanítás helyett *erkölcs és vallástörténet* bevezetését, a Hamburg-i tanítóegyesület a kátéoktatás helyett *vallásismeret* tanítását tartotta szükségesnek.

Ez a kíváncsi jelentené, hogy az oktatás kizárólagos feladatát a történeti vallások keletkezése, tartalmi lényege, az erkölcsi életre ható ereje, a világtörténelem alakulataira való befolyása képezhetné. Ez kétségtelenül megvalósítható bizonyos fokig, meg lehet rajzolni a különböző vallásokat, de ez csak puszta *vallás ismeret* lenne, mert midőn felmutatná a tanító a

különböző, egymást kizáró vallásalakulatokat, vajjon származna-e ebből valami vallásos melegség vagy lelkesültség a tanulóban? Aligha, sőt minél tárgyilagosabban magyarázná ki a különbségeket, annál hidegebben hagyná a gyermeki lelket. Minden világrész népe, valamely nagy vallás kebelén nőtt fel. Mi a kereszténység népe vagyunk. Milyen hatással lenne a gyermeki-ifju lélekre, ha a vallásismeret keretében arról győződne meg, hogy a Jézus Krisztus tanítása semmivel jobban és becsesebben nincs értékelve, mint a Buddha vagy Mohamed tanítása. Nem szerezne-e közönyösséget az ifju lélekben általában a vallással, különösebben a keresztény vallással szemben? Hasznára lenne-e ez, keresztényi, nemzeti, faji életünknek? Azt hiszem, maguk a keresztény szülők volnának azok, kik első helyen tiltakoznának az ilyen tanítás ellen.

Ezen mozgalmakkal kapcsolatosan az elégedetlenek részéről felvetetett a *hitelvek feletti, általános vallás* tanításának gondolata; egy olyan vallásé, amelyet még fel kell, hogy találjanak, mert ilyen még nincs. Egy általános vallás, mely se nem keresztény, se nem zsidó, se nem buddhista, nem létezik. Ha ezen eszme hívei, mint a felvilágosodás barátai az „ész vallására” gondolnak az „általános vallás” megjelölésénél, úgy tévednek, mert ez történeti vallásnak nincs elismerve. Egy általános hittételek nélküli keresztény vallás nincs is, mert az összes keresztény vallásoknak hittételei vannak s a hittételek felett nincs semmi keresztény közösség. Ki szerkeszthetne meg és milyen alapon egy ilyen hitelvek feletti vallást? Talán az az állam, amelynek keretében ilyen vallást kívánnak! De milyen alapon? S ki ad tehetséget az államnak ahhoz, hogy megtegye azt, ami a történelemnek nem sikerült. Ez az ága a megoldani akarásnak még rosszabb, mint a vallásismeret tanítása. Talán még ha azt a megoldást keresnék, amelyik a történelmi kereszténységet nem akarja mellőzni, hanem a hittételek fölé emelkedve, „általános keresztény vallást” akarna. De ennek a vallásnak is fundamentumául, kiinduló pontjául a biblia, illetve az evangéliumok szolgálnának s miután ismertetést, magyarázatot kíván, kérdés, hogy megtudnának-e ebben egyezni, egységes lenne-e ez a magyarázat? Általánossá ez sem lehetne,

mert pld. a róm. kath. egyház nem fogadja el azt a magyarázatot, amit az evangélikus egyház. Maradnak tehát a hittételes vallások, amelyek sokszor sokaknál teherként nehezednek a lelkiismeretre, különösen az iskolából való szabadulás után az életben, épen azért erről még később szó lesz.

3. §. A tanítványok lélektani megfigyelése.

A múlt vallásitanítása sokszorosan esett abba a hibába, hogy a felnőttek a maguk lelkivilága szerint adtak vallást a gyermeknek. A gyermeklélektan ma már arra figyelmeztet, hogy a gyermek lelki- és vallásos életére ne csak figyelemmel legyünk, hanem tegyük mélyebb tanulmány tárgyává. Így rájövünk — mint Pfennigsdorf érdekesen fejtegeti — arra, hogy a gyermek először a képzelet szemüvegén figyel, vizsgál mindent. Képzelőereje élénk, nagy. Életet, cselekményt képzel a holt tárgyakban is. A kő sír, a baba alszik. Ez a képzeletszerű felfogás, mely előtte az egész környezetet „meglelkesíti“, alkotja a természetes átmenetet a gyermeki vallásos értelem számára. A tapasztalat azt mutatja, hogy a gyermek korán megalkotja vallásos képzeletét Istenről, mennyről, pokolról (?) és a saját életének megfelelő tartalommal tölti ki: Isten hatalmas nagy ember, oly nagy, hogy a felhőket meg tudja indítani és sebesebben tud futni, mint a szél. Isten lakóhelye az ég. Ezen vallásos szemléleti formákba kapcsolódhatik be lassanként az evangéliumi felfogás, mely egy szerető Atyáról tanít. Ehez a fogalomhoz a gyermek az atya, illetve a szülői ház kapcsán jut. Tovább folytatólag aztán rá lehet vezetni Jézus küldetésére stb. Nagy hatással van a gyermeki lélekre „a félelem“. Például a természeti jelenségek: villámlás, mennydörgés hatása; vagy egy kutya ugatása; egy rémes, ijesztő arc látása; sötétség, állatoktól való félelem stb.

Szerencse, hogy ez a félelem nem igen vésődik be mélyen a gyermeki lélekbe, mert képzeletvilága, kíváncsisága élénken működik s így a kellemetlen hamar elmosódik. Azonban ezek a körülmények mind alkalmul szolgálnak a nevelők-

nek arra, hogy Isten őriző jóságát, szeretetét felmutassák a fogékony gyermeki léleknek. Jézus azt tanította, hogy a „gyermeké a mennyeknek országa“, ez a mennyország Isten szeretetében való részesedés s ezért kell, hogy oltalmazó szeretettel álljon a nevelő a gyermekek mellett.

Pfennigsdorf azt is ajánlja, hogy az emberi nemzet romlottságáról való tant nem is kell emlegetni a gyermekek előtt, mert a gyermeki kedélyre és természetességre visszas hatással van és Isten jóságáról való fogalmát zavarja. Sőt a „bűn“ szót sem kell általánosságban sokat emlegetni, hanem csak egyes gyermeki hibákkal kapcsolatban rámutatni arra, hogy ezáltal szülőiket, tanítóikat búsítják, az embereket maguk ellen ingerlik s saját magukat szerencsétlenné teszik és az Isten büntetését nem kerülhetik el.

Reukauf e téren való vizsgálódásaiban a gyermeki fejlődés egyes fokozatait rajzolja. Első fokon azt vizsgálja, hogy vajjon a vallásos érzés vak bizalom formájában ébred-e fel a képzeletszerűleg felfogott Istenségről, hogy aztán a második fokon már az erkölcsi élettel összeköttetésbe jusson.

H. Schreiber és E. Weigel az iskolába először ment gyermekek feleleteit teszik vizsgálódásuk tárgyává. Nevezetesen, hogy milyen feleletet ad a gyermek vallási tárgyú kérdésekre, pld. hogy képzelel-e a mennyországot, poklot stb.

Vizsgálják, hogy milyenek az első vallásos benyomások és kitől nyerte azt; milyen vallásos ismeretet hozott magával a gyermek? Mindezen kísérleteknél nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezekben a feleletekben nem jut mindig a gyermek igazi, eredeti gondolata napvilágra, mivel azt gondolják, hogy kényszerítve vannak valamilyen határozott feleletet adni s így a valóság helyett, a gyermeki képzelet által a mesevilágban átélt mennyországról adnak feleletet.

Kabisch megfigyelése e téren a következő: két fajtát különbözteti meg a gyermeki vallásnak, van *tapasztalati* vallása, melyben Istent a zivatarban vagy a lelkiismeretben éli át és azután a *képzelet* vallása, amit környezetétől sajátított el, utánélt. Az elsőt lehetne szubjektív, a másodikat objektív vallásnak nevezni, ha úgy értelmezzük, hogy amaz a gyermeki lélek ta-

lajából nőtt, emez pedig történetileg származott. De a cél oda kell, hogy irányuljon, hogy a történeti vallással az alanyit alakítsák ki, vagy pedig a képzelet vallást a tapasztalataival hozzá kapcsolatba.

Igen fontos tényezőként kell, hogy figyelmet fordítsunk a vallástanításnál az ifjúság lelkiéletére, lelkivilágára.

Az életben nagyon sok szomorú jelenség késztet arra, hogy ezt szigorubb vizsgálat alá vegyük. E tekintetben kiváló tudósok foglalkoztak különlegesen az ifjúság lélektanával. A megalapító, korszakalkotó munkát az amerikai *Stanley Hall* végezte 1911-ben megjelent „The adolescence and its, relations” munkájában, kinek irányító útmutatása nyomán azután Németországban is kezdtek foglalkozni ezzel a kérdéssel *Fr. W. Förster* müncheni pedagógus, *G. Füllkrug*: „A leány ifjúság lélektana”, *Bauer*: „Az ifjúság lélektana” stb. c. munkákban.

Mit eredményeztek ezek a vizsgálódások? Először is annak az általános felfogásnak az ellenkezőjét, hogy az ifjúság csupa idealizmus, poétizmus volna, mert nagyon sok zavaró testi és lelki momentum teszi nehezzé s igen sokszor lehetetlenné azt az ideális állapotot. És ezek a zavaró jelenségek éppen az illető egyén szervezetében, benső lelkivilágában fellépő lélektani változások következményei. Ellentmondások, feszültségek, ösztönös kitörések, melyek az ifjúság életét mélyreható s nem egyszer zavaros helyzetbe süllyeszlik. Ilyen a korai önállóságra való törekvés. Az ifjú az élet középpontjában érzi magát, joga és szava van az élethez. Ezért igyekszik minden lehető módon szabadulni a gyermekcipőktől, nem akarja magát tovább vezettetni. Felébred a szabadság utáni vágy s ezzel, minden az övével ellenkező akaraton, túl teszi magát. Az addigi tekintélyek elveszítik befolyásukat. Az ifjú saját lábán akar járni, a saját önállósága szerint vizsgálódni és élni. A tudást, ismeretet mohón falják s ezért feláldozzák a gyermek és ifjkor szép álmait, eszményeit. Azt képzelik, hogy az emberi lélek minden megnyilvánulására, a felmerülő fontos kérdésekre, a testi kívánságok ösztönző vágyaira, megnyugtató ítéletet tudnak alkotni és feleletet tudnak kapni a vallás, természettudomány kérdéseiben is. *Starbuck* megállapítása szerint ez az idő-

szak 14 éves korban kezdődik a leányoknál, 16 éves korban a fiuknál és tart átlag 3 évig leányoknál és 5 évig a fiuknál, „Sturm und Drang“ korszakának nevezi.

A korai önállóságnak és féktelen szabadságnak sok szomorú következménye van az ifjú életre. A féktelen szabadságban a testi kívánságok sexualis vágyai eltompílják a lelkiismeretet, a józan ítélőképességet, belemerül a testi élet ösztönös vágyaiba: mulatás, dorbézolás, sexuális élvezetek. Innen a sok a magukat korán kiélt, blazirt, életunt fiatal ember, kikben kevés vagy semmi idealizmus sincs, nincs pedig azért, mert az életcsalódások is letörték s ők maguk is segítettek ebben.

Az iskolai nevelésre s itt különösebben a vallásos képzésre életbevágó, fontos feladat vár, mert a fenti esélyeket a háború és az utána következett s ma is tartó össze-visszaság még fokozta. A jövő nemzedék, az ifjuság kérdése, az értük való munka, az érdeklődés homlokterébe került.

A vallástanítás, kiváló vallásos keresztény személyiségek femutatásával, meg kell, hogy nyerje az ifjuság érdeklődését. Első helyen tehát az érdeklődés felébresztése a főkiváncsalom. Ehez szükséges annak bizonyítása, hogy nem azok az újabb próféták és tudósok az emberiség jóakarói, a haladás művelői, akik az emberi hitet, vallásos törekvést lebecsülik és az embert elakarják választani Istenétől, hanem sokkal inkább azok a bibliai régi próféták és apostolok, kik Istenért, nemzetükért, testvéreikért és az egyetemes emberszeretelért, más szavakkal Istenországáért megharcolták a nemes harcot, végsőkéig, halálig küzdöttek. Ezek között a legtökéletesebb és legnagyobb a názáreti Jézus Krisztus. Az Ő evangéliumokban rajzolt alakja, munkássága, egész személyisége oly bizalmasan vonzó, hogy lehető legbizalmasabb közelségbe lehet juttatni az ifjak lelkéhez. Az ifjak benne kell, hogy lássák, tőle kell, hogy megtanulják, vele átéljék az Istenben való élet áldását. Jézus Krisztus lehet az igazi útmutató a valódi testi-lelki erőre, az akadályok legyőzésére, a lelki tisztaság megőrzésére. Hiszen az Ő egész élete küzdelem. Küzdelem a tömeggel-, nemzete vezetőivel és az akkori ifjúsággal szemben; de olyan küzdelem, melyben Ő soha meg nem hátrált, hanem a végső lehelletig kitar-

tott. Ehez a küzdelemhez mi adott neki oly csodálatos erőt? Semmi egyéb, mint az általa átélt és adott két főparancsolat lelkesítő ereje: Szeressed az Istent és szeressed felebarátodat.

Épen így a bűn kísértéseivel szemben is, csak Ő szolgálhat példányképül. „Kicsoda győzhetne meg engem ti-közületek a bűnről?” Az ifjuság a növekedő testi és szellemi fejlődéssel ki van téve a bűn kísértéseinek, de a vallásos nevelésnek kötelessége e téren is segítségére menni és megmenteni. Ezen bűnös kísértések között leggyakoribb és legsúlyosabb a nemi élet kérdése. Az ifjuság lelki életének olyan alapos ismerője, mint Förster, abban a meggyőződésben van, hogy a szellemi élet fejlődése nagy befolyással van a nemi élet fejlődésére és éppen ezért, ebben a korban az ifjúságot nem szabad magára hagyni vagy a külső környezet véletlen befolyására bízni. Titokzatos, tisztátalan ösztönök, szemérmetlen képzelődések és képek az erényt aláássák. A gondos nevelői munka, a személyes reáhatás ebben a korban sok ifjút megmenthet a bűn fertőjétől. Arról kell felvilágosítanunk az ifjakat, hogy nem az ösztön — mint ilyen — bűn, mert azt Isten adta belénk s abból a házasság keretében életrendi magasabb feladatok (a család szaporodása) következik, hanem bűn ennek korai megkezdése és mértéktelen élvezése. Az ösztönön kell uralkodni, hogy az ne uralkodjék rajtunk.

Igen helyes irányítást ad Förster e kérdésre vonatkozóan: „A nemi élet etikája és pedagógiája” c. munkájában. Az emberek nagy átlaga a nemi kérdést mindig csak tökéletlenül fogja megoldani. De éppen ezért nekünk szükségünk van igazi férfiakra, kik személyes életükkel tanuságot tesznek a szellem felsőbbbségéről és biztos példájukkal és vallomásukkal hódítóként hatolnak be a szolgaság birodalmába. Hasonlóképpen szükségünk van igazi nőkre is, akik férfiakat kívánnak, nem hímekeket; akik a férfiak lagymatagságát és ösztönösségét nem legyeznek, hanem tőle az akaraterő nagy próbáit követelik. Csak az ilyen nagyszabású lélekerősítések által érik meg az ember a szerelemre; a modern úton azonban az ideggyógyintézet számára érik meg.

A további fejtegetéseiben szembeszáll Förster a higiéniku-

sok ama felfogásával: „hogya a megtartóztatás természetellenes és árt az egészségnek“. Hogy a tiszta élet kárt tenne az egészségben, azt orvosilag nem is lehet exakt módon bebizonyítani. Avagy minő tudományos alapon merné egy orvos megkockáztatni azt az állítást, hogy bizonyos lelki vagy idegzeti zavarok oka a nemi önmegtartóztatás? De tegyük föl, hogy a megtartóztatás bizonyos esetekben válságot teremt — mik ezek ama fizikai, idegzeti és lelki veszedelmekhez és károkhoz képest, melyek a házasságkivüli nemi vonatkozásokkal járnak! S egyáltalában számba jöhetnek-e amaz áldással szemben, melyet a komoly önfegyelmezés és a tiszta lelkiismeret áraszt az egészségre? Helyesen mondja Björnson: „Azt hiszem, hogy még senkit sem tett beteggé a megtartóztatás; hanem igenis az a körülmény, hogy fantáziáját kizárólag nemi képekkel töltötte meg. Akármivel töltöd meg képzeletedet egyoldaluan, vesztetre lehet“.

Azonban az iskolának a társadalmat, az állami rendet is segítségül kell hívnia, mert amíg a prostitúciót az állam nemcsak megengedi, hanem oltalmazza, míg az irodalom terjesztheti a szennyes, izgató lapokat, képeket, addig mindig bő alkalom nyílik az ifju lélek könnyen megmételyezésére.

4. A közvetlen vallásos nevelés. Legkiválóbb eszköz az elő-szó, még pedig a beszélgetés-társalgásszerű közvetlenséggel ható szó. Nem arra van szükség, hogy parancsszerűleg betanulja vagy szószerint elmondja, mert ez oktatás, hanem arra, hogy az elmondott tárgy észrevétlenül lopózzék be a gyermek lelki világába s közvetlenül élje a vallást és a keresztény életet. Ennek eléréséhez szükséges, hogy a vallástanító keresztény személyiség legyen. Különösen a kis gyermekek oktatásánál szükséges nagyon ez a közvetlenség, mert ezek inkább szemükkel és közvetlen érzelmeikkel fogják fel a hallottakat, mint értelmükkel. Ezen gyakorlati kísérletezésekből, ami a célnak megfelel, részleteiben fokozatosan át lehet vinni alkalmazásba a közép- és felsőbb iskolákba is.

Ami a vallástanítás menetére és a vallásos anyag tárgyalási módjára vonatkozik, itt különleges feltételeket és kívánalmakat állítunk fel. Igaz, hogy a vallás is tantárgy, az is igaz,

hogy iskolai tanteremben tanítják, de azért az igazi vallástanító egész más ábrázattal és hangulattal kell, hogy menjen erre az órára. Barátságos, megnyerő, bizalmatkeltő kell, hogy legyen megjelenése, magatartása, mert itt a lelkek megnyeréséről, kialakításáról van szó; ezért minden mérget, haragot, bosszút le kell küzdenie. Fegyelemre szükség van, de amíg lehet az is szeretettel történjék s csak végső esetben legyen büntetés! Különösen a gyengetelegességű, csintalan, pajkos gyermekekkel lehetőleg úgy bánjunk, amint tanítjuk, hogy Isten bánik gyermekeivel; tehát a jézusi javítás elve jusson diadalra: „A gonoszt jóval győzni meg”. Így tudjuk fokozatosan célunknak megnyerni és magunkhoz közel vonzani a gyermeksereget és az ifjúságot. Ne kötelességszerűleg, annál kevésbbé szolgailag végzett feladat legyen a vallástanítás, hanem jókedvvel, derült hangulattal történő foglalkozás. Így észrevehetőleg több eredményt érünk el.

A vallástanítás *helyiségéről* is szólnunk kell. Az a tanterem, hol egyéb tárgyakat is tanulnak, nem alkalmas a vallástanításra. A vallás emelkedettebb, illetve a többi tantárgy felett kiemelkedőbb kellene, hogy legyen s e célból arra volna szükség, hogy egy, csakis ezt a célt szolgáló, külön tanteremben adassék elő. Ez a tanterem fel lenne díszítve bibliai képekkel, az egyháztörténelem nagy alakjainak képeivel, bibliai mondásokkal, úgy, hogy a tanuló belépésétől kezdve érezné, hogy lelkiépülés helyére jött. Közép- és felsőbb iskolákban ez könnyen megvalósítható. Faluhelyen már nehezebben. Arról azonban gondoskodni kellene, hogy minden vallásórára bibliai képet vagy mondást vigyünk be; általában arról is, hogy több szemléltetéssel tanítsunk. Egy-egy történet, esemény elmondása után felmutatott kép a megrögzítést elősegíti, mert mindig vannak olyan tanulók, kik látás és hallás által gyarapodnak. Egyes bibliai képek kiosztása, szétosztása a tanulók között, vallásos célt szolgálna még a szülői háznál is.

A vallásos lelkiélet kialakításához elengedhetetlenül hozzátartozik az *áhitat*, az *ima*. H. Schreiber ír le egy szépen kialakított vallásos iskolai életet, mely a vallás átélésére irányul és amelynek első és főkélléke: az imádság. De nem a beta-

nult és napról-napra, hétről-hétre ledarált imádság, hanem egyszerű, szívből jövő pár mondat vagy egy-egy egyházi ének e célra alkalmas verse, hetenként változtatva, más-más tanuló által elmondva. Az imádsághoz hozzátartozik az ének is és ha megfigyeljük, hogy milyen szívesen énekelnek fiuk és leányok egyaránt, akkor ezt is gyakorlatba vesszük. Ezek azonban nemcsak a vallásórák alkalmával gyakorolandók, hanem minden nap a reggeli tanítás megkezdése alkalmával. Az evangéliumi és apostoli szép mondásokat, emlékezelben való megtartás szempontjából, minden hétre vagy esetleg napra egy-egy mondat be lehetne elméztetni.

A keresztény szeretet és közösség felébresztése és ápolása céljából lehetne társaságos ünnepeket rendezni a karácsonyfaünnep, vagy egy-egy szegénysorsu tanulótárs felsegítése alkalmából; a szeretetnek közvetlen megnyilvánulása lenne az is, ha egy hosszas idő óta betegeskedett tanulót felgyógyulása alkalmából köszöntenéek tanulótársai.

A vallásos nevelés mindezen cselekményeinek előszintere és hátvédje a szülői ház. Itt azonban — sajnos — sok szomorú jelenséggel állunk szemben, faluhelyen nem épen annyira, mint városon. *Emlein* hiábavalónak nevezi az oktatást, ha a gyermek lelkében nincs meg az *otthon* értéke, szeretete. A nagyvárosi gyermek — a proletár osztály gyermeke — mennyi káros durvaságot lát, érez és szenved otthon. A szülők — éppen talán nyomoruságos anyagi helyzetük miatt — nem törődnek a vallással, becsmérlik, gunyolják. Az egyszerű, jobbmódú polgári családok nem vallásellenesek, de nem is vallásosak. Küldik gyermekeiket a templomba, de ők maguk nem mennek soha. Mindez a gyermeki lélekre visszasan hat. A falusi lelkész, a kura pásztorális keretében, figyelmet fordíthat az ilyen családokra, városon a hitoktató vagy a vallástanár, a helybeli lelkésszel karöltve, igyekezzék segíteni az ilyen helyzeten. Azt mondja Niebergall, hogy a szülői ház vallásossága, a gyülekezeti élet vallásos szellemétől függ.

2. §. A vallástanítás anyaga és a tankönyvek.

1. **A vallástanítás anyaga.** Niebergall két fő pontba csoportosítja a vallástanítás anyagát u. m. a *jelen* anyaga és *történeti* anyag. A vallás nemcsak a gondolat és az ismeret számára való, hanem az egyén egész életét úgy át kell, hogy hassa, hogy az az egyénben szunnyadó erőket ébressze fel, ápolja és cselekedetekre indítsa. Ez pedig csak akkor következik be, ha újból és újból átéli a vallást. Ma már sokkal hamarabb és sokkal többen észreveszik, mint a múltban, hogy mekkora különbség van a vallás ismerete és átélése közt. Ezért a vallásos nevelés terén elő kell készíteni azokat az utakat, amelyek az életbe bevezetnek. Mert ha a tudomány egyéb ágai-
ban pld. a természettudomány, bölcsészet, élettan felfedezései közkulturjavakká lettek, melyek az emberi tudást gyarapították, az egyén értékét emelték, akkor a vallásnak is az a feladata, hogy a vallásos nevelés terén közkinccsé tegye a vallásos kulturjavait. Ezek a kulturjavak, a vallásos nevelésnél, a történelemmel vannak kapcsolatban, ezért a múlt vallásoktatása történelem oktatás volt. De ez nem hozza magával, hogy a valláshoz tartozó azon tudományos ismereteket, melyekről egy képzett keresztény embernek tudnia kell, elhallgassuk; sőt éppen ellenkezőleg, a vallásnak ezen javait közel kell, hogy vigyük az érdeklődő emberekhez s bennük lelkesedést kell, hogy ébresszünk, ezen kulturjavakkal való élésre.

A történeti múlt kialakulásait nagyra értékeljük, mivel egész vallásos jelenünk azon nyugszik. De ez a múlt, a maga tiszteletreméltó távlatában, úgy áll előttünk, mint a tisztelet és becsülés patinájával bevont hatalmi tényező, amelyet a vallásos nevelés céljaira csak úgy tudunk értékesíteni, ha a jelent azzal összekapcsoljuk. Ha tehát a vallástanítás anyagát először a jelenre irányítjuk, akkor ez semmi másban nem találja fel működése ható erejét, mint a történelemben. Mert a jelen nem önmagában él, hanem a klasszikus múltban. Itt tehát semmi másról nincs szó, mint a múlt és jelen közli kapcsolat kimutatásáról.

Ha eddig eljutottunk, akkor a vallás elevenebb hatással lesz a tanuló értelem- és érzelemvilágára. A vallás így nem lesz többé a múlt bálványainak imádása, sem mumiák gyűjtőhelye; többé nem lehet célja a vallástanításnak, hogy neveket, évszámokat, eseményeket soroljon fel a múltból, hanem csakis az, hogy a Jézus Krisztus tanítása által eleven élete legyen Istenben. A jelen itt e téren úgy áll szolgálatába a múltnak, hogy a múlt eseményeiből eltünteti azokat, amelyek ezen nevelési célnak nem felelnek meg. A történelemnek is urai kell, hogy legyünk, nem szolgálai.

De mindezek figyelemmel tartása mellett is a jelen becsüléssel és tisztelettel kell, hogy viseltessék a múlt mindazon alakjai és eseményei iránt, akik és amelyek vallásos személyiség-képző erővel bírnak. A „mát“ a múltba belehelyezi, a múltat a „má“-ban felfogni tudni, ez marad mindig a legnagyobb gyakorlati és elméleti feladat.

Ezért a vallástanítónak mindkét területen otthon kell lennie.

2. Az ó-testamentum anyaga. Egy évtizeddel ezelőtt a hitoktatás reformjaival kapcsolatban éles követelményül állították fel azon kívánalmakat, hogy ó-testamentumi történetek tanítása kihagyandó az oktatás keretéből, mert az ó-testamentumi zsidó képzetek megismerése, káros hatással van a gyermekekre; minek először zsidóvá tenni a gyermeket s azután nevelni kereszténnyé? Ez ellen a felfogás ellen a szabadelvű teológusok tiltakoztak s köztük Niebergall, Schian, Pfennigsdorf és mások az ó-testamentum védelmére keltek.

Niebergall bő részletességgel fejti ki e tárgyban való felfogását „Das alte Testament im Unterricht“ c. munkájában. Az ó-testamentum általános jelentősége abból a szempontból értékes, hogy magában foglalja egy előázsiai nép irodalmi maradványát, mely mint állam megszűnt, de mint nemzet, még áll. Felmutatja ezen nép keletkezését, növekedését, bukását, még pedig teljesen vallásos alapon, úgy, amint azt e nép szelleme hozta magával. Körülötte más szomszédos hasonidejű népek elenyésztek, csak ez az egy tartotta fenn magát és *irodalma világjelentőségűre* emelkedett. A világ teremtése történetéből indul ki, aztán sok vallási, társadalmi kialakulásokon ke-

resztül fejlődik ki belőle a kereszténység. Reánk nézve éppen ennél a viszonynál fogva jelentőségteljes, mert az új-testamentumot sem megérteni, sem méltatni, sem gyümölcsözővé tenni nem lehetne az ó-testamentum nélkül. De ezen összefüggés egyszersmind a különbségeket is nyilvánvalóvá teszi a két rész között. Az új-testamentum eredete és iránya szerint világfelettire van beállítva, Isten országa, amelyet Jézus hirdetett és amely Pál apostol tanításaiban teljes túlvilági hatalmában jut érvényre, a földi értékekkel, helyzetekkel nem törődik. Ezzel szemben az ó-testamentum a természet és egy népelet világába van beállítva. Család, munka, nép- és államélet, szóval mindaz, aminek csak vonatkozása lehet a népeletre, az ó-testamentumban vallásos és erkölcsös megvilágítást nyer. Ez reánk nézve ma, amikor a nemzeti életet szoros kapcsolatba akarjuk hozni a vallással, nem lehet közönyös.

Az ó-testamentumban megvan a *vallás-erkölcsi személyiség* csirája, mint az ember lelkivilágának legfőbb ideálja. A jóban való hit, a világban levő legmagasabb hatalommal, Istennel való viszony. Ez Izrael kulturájának egyik erőteljes jelentősége, amely természetesen aztán még nagyobb jelentőséget nyert a kereszténységben. Ritschl helyesen ítélte, midőn azt mondotta: „Nincs egy valódi gondolat az új-testamentumban, amelynek gyökere, ne az ó-testamentumban volna”.

Ami már most neveléstani szempontból figyelembe veendő az ó-testamentumnál az a körülmény, hogy ebben igen sok olyan tudományos érték van, ami nem tartozik az iskolához. Nagy hibát követtek el az ó-testamentummal szemben akkor, amidőn abból a felfogásból indultak ki, hogy ami a könyvben van, az minden szent és ezért tudni kell a szövetség sátora építőinek nevét, az égő kemencében levő három férfi nevét stb. Ez és ehhez hasonló „gondolattornászat” téves felfogás eredménye, mely az ó-testamentumnak is sokat ártott. Az ó-testamentum a nevelő munkának nem annyira tárgya, mint eszköze. Ez minden körülmények közt figyelembe veendő. Amint más szakoknál, úgy itt is: „az anyag nem tárgy, hanem eszköz”, Ezzel lehet a szellemet kifejezésre juttatni, még pedig mindig a jelenre, a mi jelenünkre vonatkoztatva.

Az is el ismert tény, hogy egy nép hitrege és monda világa sincs oly nagy nevelő hatása, mint az izraelitáké. Ha mi ma mind olyan nevelési anyag után kutatunk, mely által, a korábbi gépies neveléstől, mentesíteni tudnók az iljúságot, az ó-testamentumban mondát, mithoszt, mesét, közmondást, dalt, elbeszéléseket bőséggel találunk; de ezek nem betanításra valók, hanem a lélek ébresztésére, üdítésére.

Fordítsunk arra is figyelmet, hogy az ó-testamentumban a neveléshez ne példányképeket keressünk, mert az önállóságra való neveléshez mintaképek (modell) kellenek. A kettő között különbség van. Nem arról van szó, hogy mi is, mint Ábrahám és az ó-testamentum többi nagyjai, úgy cselekedjünk, hanem ezen alakok, az ők sajátos vallási és erkölcsi magatartásukkal, szolgáljanak mintaképül az oktatásnál. Mintakép bőven van az ó-testamentumban jóra és rosszra egyaránt, épen ezért szükséges, hogy kellő tapintattal és kritikával járjunk el.

Ezeket figyelembe véve, csak a tárgyilagos ítélet hiánya vagy az esetleges ellenszenv állíthatja, hogy az ó-testamentum anyaga nem alkalmas a vallásos nevelésre. Ahol a vallás az egész nemzet életét, de főleg a népeletet olyan nagy mértékben tudta befolyásolni a nemzeti-, a faji szolgálat érdekében, ott a jelenre és jövőre értékesíthető kincsek rejlenek.

3. Az új-testamentum anyaga. E rész anyaga nem a nemzeti nép életre, hanem az egyén lelki életére s ezen keresztül Isten országára irányul. Központjában a Jézus áll. Magasrendű követelése van az emberrel, mint Isten gyermekével szemben: „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes”. Erre a tökéletességre istenországa érdekében van szükség, melynek Ő a hirdetője, örömmizenet hozója. Jézus nem a törvény szellemesítője, mert akkor külső törvényadó maradt volna ő is, hanem a törvény külső kötelekeitől szabadító és istenországába vezérlő.

Mindig a javítás szándékával és kérdésével közeledik az emberhez. Kora, nemzetének elnyomása miatt, az elkeseredés, várakozás, erkölcsi sülyedés kora volt s így a romlottság látása, a bűnök sokasága készíteti, hogy megtérésre ösztönözze az embereket, mert istenországába csak a tisztaszívűek, az igazság-kereső, megtérő alázatos lelkek jutnak.

Az új-testamentum, helyesebben synoptikus evangéliumok használata, a nevelés és a vallástanítás körében azáltal van megkönnyítve, hogy Jézus maga is nevelő-tanító volt. Bejárta egész Galileát, tanítva azok zsinagógáiban és hirdetvén Isten országának evangéliumát. Máté ⁴/₂₃; a kapernaumi zsinagógában, a tenger partján köréje gyűlt sokaságot, a hegyi beszéd hallgatóinak sokaságát mind tanítja vala, bölcsességgel és erővel (Márk ¹/₂₁, ²/₁₃; Máté ⁵/₂, ¹³/₅₄). Tanításainak célja nem a tudás, hanem a hit felébresztése s a léleknek Istennel, az Atyával kapcsolatba hozása, a léleknek Istenben való élete, elnyugvása volt.

Egyenes útmutatás és irányítás a vallástanító számára, nehogy betanításra törekedjék, hanem a lélek-érzelem és akarat világára úgy hasson, hogy amint *Kabisch* mondja: „a vallástanításban szemléltetett anyag az érzélemvilágot hozza indításba, hogy a tanítvány a vallásórán csodálattól eltelve, a gyűlölet és szeretet, a lehangoltság és felemelkedés, a borzalom és gyönyör, az elnyomás és felszabadulás érzéseit élje át”. Mert valóban a vallástanításban az érzélem és az akarat fejlesztésének hangoztatása, határozott előhaladást jelent, a korábban gyakorolt és csak az értelemre ható oktatással szemben. Minden valóságos anyag holt befektetés marad, ha az a személyiség érzelmi világára és az akarat elhatározására hatni nem tud.

Pfennigsdorf bár elismeri ezt, mégis az ezen irányú vallásoktatásban komoly veszedelmet lát, akkor, ha az oktatás tárgya csak az érzélemvilágot veszi figyelembe, mert így a vallásoktató, ezen érzélem előhívásával misztikus, szentimentális, piétisztikus útakra tér el. Ezen aggodalom jogos volna akkor, ha a vallásoktatás csak ezen egy irányban haladna, de ez ki van zárva. Ettől épen az evangéliumok irányítása óv meg minket s főképen az, ha Jézus Krisztusra figyelünk, ki mindig a körülményekhez és az adott helyzethez alkalmazkodott. Fordult ő is az érzélem világához, de munkába vette az akaratot, a célt, elhatározást. Hisz ő maga az akarat embere volt. Nem tétovázott, nem ingadozott. Példázatai, hasonlatai, a tanítványokhoz intézett intelmei, felszólításai mind azt tanúsítják, hogy az ingadozást, a tétovázást, a „ha” és „de” feltevéseket, nem

türte. A ti beszédetek legyen úgy-úgy, nem-nem. Nem ígéreteket, bizonyságokat várt, hanem *tettet*. A gyümölcseről ismerik meg a fát. A farizeusoknak nyíltan oda mondja, hogy *képmutatók*, mert a törvény külsőségeit teljesítik, de a benső igazságát elmulasztják. (Máté 23. 14.) A könnyörületességet nemcsak szemlélteti, hanem ennek teljesítését meg is kívánja. (Luk. 10. 37.) Az atyánkfiával, felebarátunkkal való békesség nélkül az oltári áldozat semmit sem ér. (Máté 5. 23.)

Az evangéliumok gazdag anyagot adnak a vallásos nevelésre, csak a gyermek- és ifjúság lelkivilágának gondos figyelembevételével válasszuk ki a tárgyat és alkalmazzunk mindent a maga helyén.

Pál apostol leveleiből már nagyobb körütekintéssel és fáradsággal lehet az iskolai vallásos nevelésre alkalmas anyagot kiválasztani. Ő nem olyan közvetlen. Sok bölcsészet és teológia van leveleiben. A korinthusi I. levél szerint csak Krisztusban és Krisztus által lehet az Atyához jutni; a Rom. 5. 1. v. szerint a hit általi megigazulás, az Istennel való békesség a Jézus Krisztus által van; II. Kor. 5. 19. szerint: Isten a Krisztusban vala, ki megbékéltette magával a világot. Ezek és több más hasonló helyek azt bizonyítják, hogy Pál apostol Krisztus hitet hirdetett. Ha figyelembe vesszük Niebergall találó megjegyzését: Jézus által sokkal könnyebben jut az ember hithez, mintha Jézusban kellene, hogy higgyen, ezért Pál apostol krisztológiájával nem tanácsos zavarni az ifjú lelkeket. Kiemeljük az ő lélektani jellegű megtérését, lelkes-hős missziói munkásságát, amaz érdemét, hogy a kereszténységet világvallássá tette, mert ezekben kiváló és nagy az ő ténykedése.

4. **Tankönyvek.** A reformációig el a káté és énekeskönyv volt használatban. Luther a reformált egyház szüksége szerint dolgozott ki kátét. *Francke* volt az első, ki az iskolákba a biblia használatát bevezette, a piétisták nyomán lettek aztán a porosz iskolák bibliai iskolákká. A szemléltetésre és az érzelmi benyomásokra gondolva, a piétisták számára irt *Hübner* 1714-ben egy „bibliai történetet”. Ezzel aztán megindult a fejlődés különböző fokozatain keresztül a bibliai segédkönyvek, történetek írása s nem lehet tudni, hogy mind e mai napig elérte-e

a fejlődési magaslatot? A vallástanítók egyrésze ma is pártolja, más része kifogást tesz ellene.

De nem kevésbé heves küzdelem folyt és részben folyik ma is a *teljes biblia* használata kérdésében. Miután a bibliában sok olyan részlet van, ami nem való az ifjuság elébe, még olvasás céljából sem, ezért sokan ellenezték a teljes szövegű biblia használatát. Akik a bibliát szószerinti isteni kijelentésben tisztelték, azok a használatát lehetőknek, megengedhetőnek tartották. Végre, hosszas küzdelem után arra a helyes megoldásra jutottak, hogy készíttessenek iskolai használatra egy kivonatos-szemelvényes bibliát, melybe az erre alkalmas részleteket vegyék be. Mint a tapasztalat bebizonyította, ez a kísérlet bevált. Azonban ez a szemelvényes biblia a tankönyvet nem helyettesíthette, ez csak egyes részek kibővítésére használható fel. A bibliai tankönyvek tovább is szerepeltek s szerepelnek több-kevesebb használhatósággal. E téren Németországban is sok hiány és kíváncsi merült fel, éppen úgy, mint nálunk.

Ebben a kérdésben, az újabb irányú törekvések célkitűzéseiből, vegyünk figyelembe néhányat. Mit kell tennünk ma, hogy a bibliai történetek tanítása kellő eredményre vezessen, vagyis, hogy keresztény hitet, lelkiismeretet és az ítéletet is vallásosan befolyásolja? E kérdés feltevésével — Niebergall szerint — eljutottunk a némelyek által sokra becsült, de sokak által nem kedvelt „*módszer*” kérdéséhez. Bár semmiféle téren, éppen így a vallástanítás terén sem lehet egy minden körülményre alkalmas *módszert* előírni, de azért az sem tűrhető el, hogy valaki elkezdjen fecsegni anélkül, hogy meggondolná: miről és főleg miként s hagyjon maga mögött egy csomó frázist, mely csak azt eredményezi, hogy az értékes személyiségek háttérbe szoruljanak.

Egyfelől a mindig módszereken lovaglókkal ellentétben, de másfelől ezen teljesen módszertelenekkel szemben, szükség van mégis valami áttekinthető célkitűzésre, mellyel a vallástanítás alapelveinek módszeres kifejezést adunk. Nem akar kényszeröltönyt lenni, csupán annak megmutatása, hogy a régi módszerek és az egyesek által használt különböző módszerek mellett, mi a mai irányzatnak a felfogása.

Ez a felfogás a tanulók önálló tevékenységére van figyelemmel. A régi módszernek az az eljárása, mely szerint a bibliából egyes részeket a tanulóknak előadtak azért, hogy azok azt megint visszaadják, ez ma már a kátétanítás muzeumába való. Ma útát tört magának az anyagnyújtás ama módszere, melyet Kabisch és a többi bibliai és gyakorlati módszerrel dolgozó pedagógus felismert, hogy a *bibliai és gyermeki* két különböző dolog. A bibliában elmondott elbeszélések igen röviddek. Jézus bizonyára nem így mondta el. Ezért szükség van kibővítésre, színezésre. Ez úgy történik, hogy az egyes kisebb eseményeket szemléltető és drámai módon összefonja. A közvetlen előadás közben olyan eseményeket sző be, amelyek a főszerepet vivő személy iránti érdeklődést felkeltik. A történeti hely és az idő kiszínezendő. Vigyázni kell arra, hogy az ellentétek kiemeltessenek és az események előhaladásával a figyelem ne lanyhuljon, hanem emelkedjék. A cselekvő személyek mondásait egy-egy alkalmas bibliai hely vagy énekes könyv idézete által a tanulók jegyezzék meg maguknak. Az egész történet kialakításánál figyelemmel kell hogy legyünk a korszerűsége és a bibliai színezetre (pld. nehogy Jákóbot automobillal utaztassuk Egyiptomba).

M. Paul a lélektani feladatok vizsgálásában tovább megy. Tőle az érzelmi momentumok kihasználására sokat lehet tanulni. A kikérdezéseket mellőzi. Az olyan elbeszéléseket, melyek csak a gondolatot foglalkoztatják, nem használja. Az elbeszélésekből csak a főbb, fontosabb részeket adja, mert a gyermek a mesét is úgy inkább kedveli, ha az apróbb részletek helyett az egységes főbb menetet domborítják ki. Ezáltal érzelemvilágot alakít ki magában, úgy, hogy midőn összefüggően maga előtt látja az egész történetet, a csodálkozás kitör belőle. Ez a hatás legbiztosabb jele. Ezért minél több elbeszélést, de vidámsággal, szeretettel, hangulatosan, hogy a történet elmondását kísérő öröm már legyen a hatás kiegészítője a gyermekek szívében. Így lehet a Jézus Krisztushoz vezető ösvényeket kiépíteni. A főcél pedig ez.

Ha a gyermek fantáziája és hangulata továbbszövi az eseményeket és kérdésekkel áll elő, megnyugvásra kell, hogy

vezessük. Ezek az elbeszélések munkaközösségbe kell hozzák a tanítót és tanítványt az elbeszélésekből kihozandó „tanulság” megállapításában, mely a múltból, a jelen teendőire világít rá.

a) *Egyháztörténet*. Az egyháztörténelem tanításának háromféle módját lehet megkülönböztetni. A legrégebbi a tisztán történelmi, amely a személyeket és az eseményeket egymásután felsorolja úgy, amint azok lefolytak. Semmi különösebb jelentőséget sem tulajdonít egyiknek sem. A második etikai alapon mutatja be a történelem anyagát, azért, hogy az egyes kortörténelmi eseményeket és jelesebb alakokat úgy szemléltesse, hogy ezek a tanulókat követésre ösztönözzék. A harmadik és legújabb módszer úgy akarja a tanulót bevezetni, hogy a történelmi múlt képeiből maga a tanuló rajzolja meg, válassza ki magának a jellemképző alakokat, eseményeket, helyzeteket a tanító előzetes véleménye nélkül.

De ez még korai, talán a felsőbb osztályokban a kísérletezés alkalmas, de a népiskolában és a középiskola alsóbb osztályaiban téves útra vezetne, mert ezen ítéletek kialakításához előtanulmány, a kritikai érzék kifejlesztése szükséges, a mellyel 13—14 éves gyermek nem rendelkezik.

Pfennigsdorf szerint a történelemtanítás mind a három módszerének az a legfőbb hibája, hogy nem tud orientálódni, vagyis mai feladatának jelentőségéhez nem tud alkalmazkodni, mert nem tud vallásos jellemképeket kialakítani. Hogy ezt megtehesse, a történelmi vallásos kialakulásokat és intézményeket kapcsolatba kell, hogy hozza az evangéliummal. Mihelyt a tanuló előtt rámutat arra, hogy azokra a történelmi személyiségekre minő hatással volt az evangélium, akkor a jellemképzésre mindjárt vallásos erővel fog hatni a történelem; ezzel eléri azt is, hogy nem vallás-erkölcsi alakokat vagy példányképeket mutat fel, hanem *egyháztörténetit*. Épen így alkalmazandó az egyes történelmi eseményekre vagy mozgalmakra is. A pogány (görög-római) világ átalakulására, a pietista alakulásokra nem volt-e mind döntő hatása az evangélium? Miután jelentőségét a történelem jelen folyamában, kialakulásában tagadni ma sem lehet, ma is fontos missziót teljesíthet, ezért kívánja és ajánlja

Pfennigsdorf az egyháztörténelemnek ilyen módon való feldolgozását.

b) *Káté-tanítás.* Az eddigi módszerrel történt használata ma már a nevelés céljának nem felel meg. Valamint tartalma is sok javítást, átalakítást igényel. Niebergall a tankönyvek között a „fájdalom gyermekének” nevezi. Valamikor jó szolgálatot tett, nagy jótétemény volt a felnőttek és a nép oktatására. A reformáció idejében és szellemében megírt Luther kátéja és később a Heidelbergi káté nagy erősségek voltak az egyházi hittételek betanulására és védelmére, de a gyermeki értelemhez túl magas kifejezésekkel. Egy-egy kis teológus kellett volna legyen mindenik, hogy ha az elvont magyarázatokat és teológiai kifejezéseket meg is akarta volna érteni. Azóta sok változtatáson és alakításon mentek keresztül a különböző káték, de sok nehézkessége megmaradt mindezideig. Azért az utolsó évtizedekben igen erős küzdelem indult meg a kátétanítás ellen. A fő kifogás az volt, hogy a kátétanítás nemhogy előmozdítaná a vallásos érzés fejlődését, hanem határozottan annak rovására történik. A kátészerű vallástanítás nem állt egyébből, mint a feltett kérdésekre adott feleletek elmondásából. Ha ez a „felmondás” folyékonyan ment, a vallástanító meg volt elégedve; ha nem ment, akkor büntetésből is meg kellett, hogy tanulják. Az már a kivételesen jobb vallástanítók közé tartozott, aki a kérdés és felelet célját, tartalmát és értelmét is megkérdezte. Mert általánosságban a kátétanítás jellemző tulajdonsága ez volt: „nagyszerűen feltett kérdések, folyékony gyorsasággal lepergetett feleletek és a siker, az eredmény biztos . . . ! De azt mondja Niebergall az ilyen tanításmódra, hogy ebben sok a „szédelgés”. Ugyanis a tanulókat a kérdésekkel és feleletekkel mindenre rá lehet vezetni, be lehet dresszírozni, úgy, hogy kiváló feleleteket adnak. De szűnjön meg a kérdés vagy jöjjön közbe egy előre be nem tanult keresztkérdés, vagy kelljen valamiről önállólag gondolkozni és önálló feleletet adni, úgy megáll az értelem, mint ahogy a lusta állat nem megy ostorhajítás nélkül; itt is, ha hiányzik a kérdés ostora, megáll az értelem.

Elvetendő, kiküszöbölendő-e a kátétanítás? Semmiesetre sem. Neves teológusok: Niebergall, Schian, Pfennigsdorf, Thrän-

dorf inkább mind a kátétanítás szüksége mellett foglalnak állást. Niebergallnak kétirányú javaslata van. Ha a Luther-féle káté, a mult vallásos kegyességének történeti okmánya, amelyhez az általános közvélemény ragaszkodik, akkor mi ezt a klasszikus könyvecskét egyszer mutassuk úgy be, mint Luther vallásos kegyességének történeti emlékét, de aztán a továbbiakban térjünk át a jelen követelményeire. Kátéra szükség van; kérdésekre is. De ez legyen rövid. A feleletet is meg kell, hogy tisztítsuk minden homályos, zavaros érthetlenségtől, nehézkességtől. Alakítsuk át a „ma“ igényeihez. De ne csak betanult feleletet kívánjunk a továbbiakban is, hanem az önálló gondolkodás s a vallásos élmény megnyilatkozását is. Ez pedig a Pfennigsdorf felfogása szerint úgy érhető el, ha ezeket a káté kérdéseket kapcsolatba hozzuk a bibliával és az élettel.

Felvilágosítást kell hogy nyerjenek a tanulók arról a tényről, hogy a káté alapja a biblia, minden kérdése arra vezethető vissza. Ha a kérdés például Isten tulajdonságairól szól (hosztűrő, irgalmas stb.), minden egyes kérdésre adott feleletet vezessünk vissza a bibliához és illusztráljuk példákkal, hogy a tanuló ne csak tudja, hanem élje is át. Igaza van azoknak a régóta felhangzó kívánságoknak is, melyek arra irányulnak, hogy a kátétanítás „krisztócentrikus“ legyen. Jézus tanításainak szelleme emelkedjék a törvény fölé. Ne csak a kérdések hozassanak kapcsolatba bibliai példákkal, bizonyságokkal, hanem kerüljön a tanítás középpontjába Jézus Krisztus, kinek tanítása, példaadó élete, küzdelme, tanítványai kis körének szeretete, meg kell éreztesse a tanulóval, hogy az ő nemes, Istenben élő lelke mennyire vonzza az Őt követőket.

Nagyon helyénvaló *Eberhard* ama követelése a kátétanítással szemben, hogy a bibliai történetekkel való kapcsolat mellett, a mai életeseményekkel is álljon összeköttetésben. A tanulónak éreznie kell, hogy nem elvont dolgot tárgyalnak, hanem olyant, amely őt segíti, neki irányt mutat és amelyet az életben felhasználhat, alkalmazhat. Ezért ajánlja *Eberhard*, hogy ne féljünk attól, hogy a napi élet eseményei: szülői ház, haza, utca, játék, napi szórakozások, iskolai élet, menyegző, temetés, politikai események, emlékünnepek stb. köznapiakká

válnak. A gyermek a valóságban él és valóságban gondolkodik; a vezetés és szoktatás szerint erkölcsi ítélete és lelkiismerete a kicsinyben a nagyot, a múltban az elmulhatatlant így látja; hogy a rosszról és a jóról való tudása, világos ismerete és tántoríthatatlan meggyőződése úgy alakul ki, hogy a jó mindig jó és boldogító, a rossz mindig megvetésre méltó, ilyen irányú felfogására és gondolkozására az elhatározó befolyást a napi életből és környezetéből nyeri.

Ily módszerek által a földolgot sokkal jobban és könnyebben el lehet érni, vagyis a tanulónak kevesebbet kell tanulnia arról, hogy mi a hit, vagy mit kell hogy higgyen, mert hamarabb sajátjává lesz; nem tanulja mi az imádság, hanem megtanul imádkozni; nem tanulja nehéz tételekben, hogy mi a kereszténység, hanem éli.

5. A konfirmáció. Komoly kérdés, sok aggodalom merül fel az iránt, hogy abban az időkorban, melyben általánosságban a protestáns egyházakban a konfirmációt végzik (14 éves életkor) a növendékek elég érettséggel és komolysággal rendelkeznek-e az urvacsora felvételére és az egyházi önállóságra? A tapasztalat azt mutatja, hogy az aggodalomra bőven van ok; mennyi felületes gondolkodású, rossz magaviseletű ifju növendéket láthatunk, akikre a konfirmáció ünnepélyessége semmi komoly hatással nem volt; arról meg jobb nem is beszélni, hogy milyen önálló tagjai az ilyenek az egyháznak?

A konfirmáltatás időkorának további kitolása esetleg 16—17 éves korig még nagyobb veszéllyel járna, mert bizonytalanná tenné a növendékek részvételét, sokan még inkább akadályozva lennének, mint a jeleni viszonyok között. A jeleni iskolázatási rendszerek mellett ezen változtatni aligha lehet! Hiszen nálunk például vívmány az is, ha eltudjuk érni, hogy 14 éves életkorban konfirmáljanak az eddigi 11—12 éves életkor helyett. Ezért a konfirmációi oktatás módjain kell hogy változtassunk, kibővítsük, nevelői készséget vigyünk bele, hogy ne csak oktatás legyen, hanem nevelés. Mert a konfirmáció tulajdonképpen a gyülekezeti tagok nevelése a jövőendő számára. Ezért a konfirmációi nevelés egyik főfeladata, hogy a növendékek ezirányú érzelmét és hajlamát befolyásolni tudjuk.

De vegyük sorrendbe az egész konfirmáltatás kialakítását, úgy, amint azt ma megvalósítani kívánjuk.

A tanítás helye lehetőleg ne legyen iskolai tanterem, mert ott az iskolai illat igen érzik. Legcélszerűbb volna, ha az egyház-községek építenének e célra, de általában az ifjúsággal való foglalkozás céljára, egy külön terem. De ha ez nincs, akkor a községháza megfelelő termében, vagy kedvező időben a templomban történjék. Ha a célnak megfelelő külön terem van, ennek vallásos hangulatot keltő berendezéséről (bibliai képek, mondások stb.) gondoskodjunk.

A tanítás időpontja lehetőleg a reggeli órákban legyen, amikor még friss az elme a képzetek befogadására. A tanítás tartama naponként 1—1½ óra. Az egész tanítás menete nem redukálódhatik a szokásos hat heti időtartamra, mert az a betanításra elég idő lehet, de nem elég a nevelésre, a képzésre, a kialakításra. Itt minden egyes növendék külön foglalkozást igényel, megismerésére, jellemképzésére gondot kell, hogy fordítsunk. Ezért a konfirmációi tanítás időtartama legkevesebb egy félév, de egy év is bátran lehet.

A növendékek is nagy figyelmet, utánjárást igényelnek, mert a társadalom különböző rétegeiből csoportosítottak össze s különféle lelki alkattal, gondolkozásmóddal rendelkeznek. Az intelligens szülők gyermeke összekerül a cselédsorsban lévőkkel, a tanult, értelmesek a nyers, durva faragatlanokkal, ilyen tarka társaságot nehéz egységesen kezelni. Itt az a céltudat kell hogy vezesse a lekipásztort, hogy ezek egyetemesen mind egy célra vannak elhíva: a konfirmálásra, így az egészre a közösség szelleme kell, hogy hatást gyakoroljon. A lelkész — szeretetből fakadó, de a szükséges fegyelem gyakorlása mellett — igyekezzék elérni azt, hogy a növendékek vegyék észre, érezzék meg az ő lelkéből kiáradó Jézus Krisztusi szeretetet. E tekintetben a gyávábbak, a visszahuzódók, a gyengébb tehetségűek még több figyelmet érdemelnek.

Az oktatás. Az oktatás tárgya minden egyházban az e célra szolgáló *Káté* anyaga, melynek értékéről előbb már szóltunk. Ezek a kátétételek nem szabad hogy szabad mozgásában megkössék a lelkészt. Niebergall a Svájcban gyakorolt

szabad rendszerre hivatkozik és Zimmermann és Goldschmied ilyen rendszerű könyvecskéjére, mely egészen gyakorlati vallássossággal van irva, dogmamentes és nem módszeres s így elsőrendű szolgálatot tesz. Ilyen könyvre a mi viszonyaink között kiváló nagy szükség volna, tekintve az összes protestáns felekezetek kátéinak nehézségét és tekintve azt is, hogy 60—70%-ban falusi növendékek tanulják. Nagyon helyesen jegyzi meg Niebergall, hogy nem lehet célja az oktatásnak *kis teológusokat* nevelni, a feladat meg van oldva az által, ha Isten-országa buzgó tagjaivá tehetjük őket. A hittételek megismerése elengedhetetlen feltétel lévén minden felekezet részéről, ez ellen kifogás nem is tehető, de szükséges egy kis összehasonlítást tenni a más vallásfelekezetekkel is, azonban nem a ledorongolás, a leki-csinylés álláspontján, hanem felvilágosult protestáns szellemben, amely vallja, hogy „egyedül” üdvözítő vallás, helyesebben felekezet nincs, mindenik az közös üdvözülés célját szolgálja.

Előbb is említettük, hogy a konfirmációi oktatás keretében gond fordítandó az utódok nevelésére. Luther szavai szerint is, semmisem fontosabb feladat, mint emberek nevelni, kik utánunk következnek. Ez pedig azáltal történik, ha a növendékeket a *keresztényi* életbe és a *gyülekezeti* életbe bevezetjük. Ismerjék meg a növendékek elsősorban egyházközségük történetét. Kezdjük az épületeken, templom, torony, iskola, papi ház; az egyházközségi egyesületek; az egyházközség jóltevői, neves emberei; az egyházközség szervezete, igazgatása; az egyházi cselekmények: keresztelek bemutatása — lehet olyan növendék, ki keresztelest sohasem látott — esketés, temetés. A templomlátogatás fontossága, az imádkozás, az íge hallgatás szükségessége; a családi áhitat, házi biblia olvasás, egyházi énekeink éneklése. Ezek és ezekhez hasonló kérdések fejtegetése által remélhetjük, hogy az ifjúságból jó keresztények és jó gyülekezeti tagok lesznek.

Ezen alapelveknek megfelelőleg van megírva O. Lorenz ezen célt szolgáló vezérkönyve, (Der Konfirmandenunterricht. Göttingen 1919.) melynek tárgyalási menete a következő: Életképek Jézusról, az ő hitéről, ezt követi a bibliáról való beszélgetés, azután a káté, mint egyházismeret forrás; itt szabadke-

zet enged Lorenc akár tankönyvül, akár vezérkönyvül való használatra. A gyakorlati oktatás három tétel körül csoportosul: 1. Ki volt Jézus és mit akart? 2. Milyen a keresztény ember? 3. Hogyan lesz és marad az ember jó keresztény? 1. Jézusról életképek vannak adva, az evangéliumi leírások szerint: Jézus és a nép, Jézus és Isten stb.; 2. milyen a keresztény ember, ez a hegyi beszéd, a tíz parancsolat és a szeretet nagy parancsolatai alapján van tárgyalva, ilyen formában: Krisztus és Isten, Krisztus és az ember, család, felsőbbbrangúak, máshitűek, Krisztus és a világ, tehát élet, pénz, munka, megelégedés, tisztelet; 3. hogyan lesz és marad az ember jó keresztény, e kérdésnél a keresztelezés, istentisztelet, urvacsora, imakönyv, vallásos élet, küzdelem a gonosz ellen és alkalmas kis módok ajánlva a küzdelem felvételére.

Niebergall a következő bírálatot teszi: Minden tekintetben világos, áttekinthető, gazdag tartalmú és gyakorlati, úgy, hogy nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy ezen a téren megjelent tervek és útmutatások közt a legjobb. Egészen a személyiség domborodik ki belőle, úgy, amint szükség; van benne keresztényi és egyházi anyag elég, de azért nem egyoldalú, mert az általános keresztényi helyzetet is figyelembe veszi.

Még a tanmenet, a tanítás módjáról egy pár észrevételt. Leghelyesebb, ha a tanítás, társalgás-beszélgeltés útján történik, még pedig lélekből jövő és lélekbe ható lelkigondozói módon. Ezzel távol tartjuk az egész konfirmáció menetét az iskolás módszerre való visszaemlékezéstől. Mert itt nem is lehet szó leckemondásról. Ha még az iskolai vallástanítás keretében is kifogásoltuk azt, mennyivel inkább itt, hol arra kell rávezessük a növendékeket, hogy önállólag gondolkozzanak és ítéljenek. A társalgást természetesen a lelkipásztor vezeti, de a növendékek értelmi színvonalán és nemcsak ő beszél a lelkekhez, hanem ezeket is megnyilatkozásra készíti. Nem lehet többet arról szó, hogy külön vizsgai feleleteket adjanak, ezt a művészetet egy pár hét alatt a kátétanítással el lehet érni, hanem csakis arról lehet szó, hogyha a lelkipásztor hosszas időn (félév) keresztül lelkiismeretesen megtette kötelességét, hadd lássák és érezzék a szülők, a gyülekezet tagjai, hogy mennyire összeforrtak a

lelkész és a növendékek — mint a gyülekezet jövődjő tagjai — a gyülekezet és az egyház szeretetében, az ehez való ragaszkodásban. Az az eljárás pedig, hogy a növendékeknek előre megmondják, illetve kijelölik a kérdezendő anyagot, nem egyéb izléstelen komédiánál, mely a lelkipásztor és az egyház tekintélyének rövására megy. Milyen érzést és fogalmat nyer úgy a növendék az egyházzról, arról jobb nem beszélnünk.

Mindez a lelkiismerettel végzett nagy és szép munka úgy állandósúl a további éveken túl is, ha az egyházközség vezetősége a növendékeket tovább is gondozás alatt tartja az ifjúsági egyesületekben, melyről a lelki gondozás keretében később lesz szó.

6. Szemelvények. Szükségesnek tartom Niebergall jeles művéből: „*Jesus im Unterricht*“, egy néhány szemelvény közlését annak illusztrálására, hogy mikép fogja ő fel az új-testamentum tanítását.

1. *Keresztelő János.* Sokféleképen értékelhető. Legkevésbbé lehet csak úgy, mint a Messiás előhírnökét. Saját magában is sokatmondó külön értéke van. Egy egész, mégis egy fél. Egész, erkölcsi lényegét tekintve. Nem vonakodik az igazság kimondásától, következményeitől; a népnek is, a királyi udvarnak is megmondja az igazságot. Mindkettőre nézve szükséges volt. Az általa hirdetett igazság, egyszerű alapelvekből állott. Nagyszerű, ércből öntött formákban tudta tételeit kifejezni, kialakítani. Évszázadok múlva is tisztán, erőteljesen csengenek. Megtestesítője a legegyszerűbb és leghatalmasabb lelkiismeretnek. Ma úgy tekinthetnők, mint a nyilvános élet erős és nyers kritikását. Számára minden kritika és ellentét; a hivatalnokokat és a katonákat, az udvart és a népet, az istenfélőket és a gonoszokat ítélete alá veszi. Mintegy megtestesülése a keresztény lelkiismeretnek a társadalmi életben. Hogy valaki az igazságnak és szabadságnak ilyen termékeny hirdetője legyen, ahoz olyan külső- és belső függetlenség szükséges, mint amilyenel ő rendelkezett.

S bár a maga önállóságában egész, mégis fél. És pedig Jézushoz való viszonyában. Külsőleg a népkegyesség nemzeti és kultikus ideáljaiból ki van növe, de a jézusi magasságba

nem tudott felemelkedni. Ehez hiányzott a belátása és a benső lelki készsége; mégcsak az erőszak, a hatalom jogában hisz. Ebben a tekintetben példánykép korunk sok embere számára, mert ezzel minden más személyi tulajdonsággal szemben csak az ő kicsinyességét mutatja; mert legkisebb istenországában az, aki nem hisz a jó és a szellem hatalmában.

Ezt a kétféle mértéket Jézus is megállapítja róla, a néphez intézett beszédében, midőn azt mondja róla, nem ingadozó nádszál, hanem jellem, egész férfi. Az összes próféták felett áll. És mégis aki a legkisebb a mennyeknek országában. nagyobb nálánál. Igen, mert a jóban és Isten kegyelmében való hit nagyobb, mint a megtérés prédikálása. Az erkölcsi szellem és a személyiség, amely nemcsak jót cselekszik, hanem maga is tökéletes jó, nagyobb az erkölcsiségnél. A mi iskoláinkban még teljesen ismeretlen, hogy a keresztény erkölcsiség több, mint a parancsolatok teljesítése, mert az a bensőből származó jó, mely az Istenhez való tartozásunk érzéséből önként tör elő; épen úgy ismeretlen, hogy ez az alapelv a fő, mert a vallás nem moral és a kereszténység nem felebaráti szeretet, hanem szívből fakadó viszonya Isten és Jézusnak.

2. „Csodák”. A csodáknak valódi vagy álbuzgósággal való védelmezése a vakbuzgó — vagy a tömeg hívőkre tartozik; a csodák gyűlöletét hagyjuk a fél-műveltekre. A művelt ember megérti és segít megérteni. A csodatörténetek Isten erejének és lélekvilág létezésének *hitbizonyosságai*, de a régi természettudomány felfogása alapján. Ez azonban nem akadályoz meg minket abban, hogy fel ne használjuk. De nem természettudományos alapon, mert a gyermeket nem lehet, nem szabad olyanra tanítani vagy kényszeríteni, ami a mai természettudományos felfogással ellenkezik, ami űrt támaszt a gyermek lelkében.

Van olyan bor, amelyet vízből azonnal lehet készíteni; vagy a tenger vizén lehet, mint az úton, járni. A nehézkedés törvénye s általában a természettudomány mai tanítása mellett az ilyenféle szellemet sem csűrés-csavarással, sem erőszakkal a gyermek lelkébe tartósan belevésni nem lehet.

Ha Jézus magasabb erővel rendelkezett is, mint más emberek, mégis az Ő kiválósága szellemében és jóságában hatá-

rozódott meg, ez indította meg érzélem világát s ez ébresztett bizalmat. Sohasem szabad úgy tekintenünk, mint valami jobb tehetségű varázslót, vagy hogy az istenfia nevezetért csodákban kellett volna kijelentenie magát. Mindig csak az ő segítő jósága az, amely a lelki és testi betegekre irányul és meggyógyítja őket. S ha semmi lehetőség sincs arra, hogy reális alapot találjunk a csoda megfejtésére, akkor a csodát a hívő és bizó tanítványok kedélyvilágán keresztül nézzük, mert a mester volt reájuk ilyen hatással, hogy mindent hittek.

Ezek a csodák bizonyságok a régi hitvilágról és arról beszélnek nekünk, hogy a szellem, a lélek magasabbrendű valami, mint a természet. És ezt jó volna már egyszer megélmelni is. Ne helyezzünk mindent a természet folyásának mechanizmusába, hanem hozzuk közelebb azt a bizonyosságot, hogy a lélek úr a természet felett is. Aki ezt nem tudja, nem akarja hinni, az nem tudja elszenvedni, hogy keresztény alapon tanítsák.

Természetesen gondoskodnunk kell arról, hogy ezen csodatörténetek meggyőző hatását a kis gyermekek számára hatásos képekben és szemléletekben hozzuk olyan közel, mint a mesét. Azt mondhatjuk, ezek a történetek olyanok, mint a szép képekkel díszített ábécés könyv, mely a gyermeki értelemhez és képzelethez van szabva; vagy mint a geometriai ábrák, amelyek megérthetővé teszik az egyes tételeket. A természetben nem fordulnak elő, de rávezetnek a megértésre. Azután, mikor a gyermekek megszűnnek gyermekiesen gondolkozni, ezek a csodatörténetek vagy elhalványítandók, vagy értelmes, okos eljárással kitörlendők, mivel kötelességüket teljesítették. A lelkiismeret megköveteli, hogy csak mint szükséges tápanyagot használjuk fel. Csakis ezzel a jó lelkiismerettel tud a hitoktató azon a tengerszoroson átevezni, melyet az igazság fanatizmusának tapintatlan átfelvilágosultjai és a gyáva félők legszivesebben elzárnak.

3. *Hasonlatok.* Jézus hasonlataihoz mindig a legmélyebb tisztelettel közeledhetünk; egy néhány közülök az emberiség egész vallási és erkölcsi gondolatvilágának áttekinthetésére segít. Gyermekeink vallásos oktatásánál kiváló előnyt biztosít. Itt és ezek által lehet a vallás és egész történeti oktatás előnyeit felmutatni.

Mit akart Jézus a hasonlatokkal? Az Isten és emberek közti viszony szabályozását. Hangsúlyoznunk kell, hogy az Ő céljai kizárólagosan vallásos célzatuak voltak s nem erkölcsiek. Az ember bizalommal kell, hogy viseltessék Isten iránt és teljesítse akaratát. Tisztáznunk kell az Istennel való közös viszonyunkat. Ezt hangoztatja Jézus minden beszédében és mondásaiban, ezt a hasonlatokban is. Csakhogy ezekben úgy tárja fel, olyan szemléltető formában, hogy mindenki megértheti. Nem összefoglaló meghatározásokat tesz, hanem azokat az eseteket rajzolja meg, mely az Istennek az emberhez, az embernek az Istenhez és felebarátjához való viszonyát tünteti fel. Ehez a következő eszközöket használja fel: A mindennapi életből vesz eseményeket és egész más területen a vallás-erkölcsi élet világításába helyezi. Vagy egyes olyan eszményi alakokat állít fel az emberek közül, kik példás életet éltek, de ezekkel ellentétes alakokat állít szembe és ezen ellentétek által világítja meg a dolgot. Ezen második módszerrel mutatja meg leginkább, hogy milyen magatartást tanusítsanak az emberek; de az első módszerben is van erre vonatkozás. Általában különbséget lehet tenni a hasonlatoknál abból a szempontból, hogy melyik hittartalma és melyik erkölcsi tartalma. Például az istenorszájáról való hét hasonlat az előbbihez, a szamaritánus, a farizeus és a vámszedő, az utóbbihoz tartozik. Az istenorszájáról való hasonlatok megértetése és megmagyarázása nem olyan könnyű, mint első tekintetre látszik. Nem elég tudni azt, hogy mit mond, hanem tudni kell azt is, hogy mit akar kifejezésre juttatni. Magyarázatát kell tehát adni előre vagy utólagosan istenországa fogalmának: istenországa ott van, hol Isten és a menny az embereken uralkodik; Istennek ez uralma így és így megy véghez. Még jobb, hogyha a hasonlat történeti kifejlődését is világossá tesszük: a régi zsidók istenorszáját így és így képzelték, Jézus idejében pedig így, Jézus pedig így gondolta. A történeti fejlődés a legalkalmasabb mód a hasonlatok megértésére és felfogására.

III. A lelkigondozás és a gyülekezeti munka.

1. §. Történelmi áttekintés.

1. **Bevezetés.** A lelkigondozás szorosabb értelemben véve, nem kötelességszerű munka, mert nincs időhöz és helyhez kötve, mint az istentisztelet és vallástanítás. Bár az egyház fejlődése során tudományos fejtegetések, magyarázatok e tárgyról is jelentek meg, azért olyan rendszeres fejlődést, olyan egyöntetű, összetartozó rendszerű kialakulást, mint a gyakorlati teológia más ágaiban: a liturgia, vallástanítás, prédikációtan, nem lehet kimutatni. Nem lehet pedig azért, mert a lelkigondozás anyaga, tartalma az időkörök és viszonyok alakulása szerint változott. E téren mindig nagy és fontos szerep jutott és jut az illető kor jelenének, mert ennek a tárgynak az *élet* határozta meg teendőit.

Ezért midőn rövid történelmi áttekintést teszünk, nem abból a szempontból tesszük, hogy a múltban végzett cselekményeket szolgai módon átvegyük és épen úgy továbbcsináljuk, hanem abból a szempontból, hogy ami megfelel, azt alkalmazzuk, de ahol a jelen újabb alakulatai más tennivalót, más eljárást kívánnak, ahhoz alkalmazkodjunk. E téren tehát igazán az életnek kell, hogy szolgáljunk.

2. **Az őskeresztény-kor és a középkor.** Az őskeresztény gyülekezetek egymással benső hit és remény közösségben éltek, mely a gyülekezeteket egységesen összetartotta. Ezt a célt szolgálta a szeretet vendégsége. A lelkigondozás ténye minden

tagra kiterjedt, egy mindnyájáért, mindnyájan egyért elve megvalósult. Egymásnak segítői, vigasztalói, bátorítói voltak (I. Thess. 5. 11. 14.). Tulajdonképeni értelemben külön lelki gondozó nem volt, mert semmi hivatal sem volt. Midőn az öregebbek aztán koruknál fogva is, megtisztelő álláshoz jutottak a gyülekezetben, a gyülekezet külső és belső életének rendezése, irányítása reájok bízott. (I. Pét. 5. 1., I. Tim. 5. 1.). A katolikus egyházban, a papi rend kialakulásával, az ez irányú tevékenység nemcsak lelkigondozói tekintetben fejlődött ki, hanem szoros felelősséggel is tartoztak a hivekről. A lelkigondot, mely korábban testvéri módon gyakoroltatott, a fegyelem szigora váltja fel. Meg volt mutatva az irány az egyház által s ha nem úgy ment, következett a büntetés, mert az egyháznak ez is hatalmában volt. Nála volt az üdv és kárhozat. Így lassanként átalakult fegyelmi intézménnyé. A nem engedelmeskedőkkel szemben az egyházból való kiátkozás joga nagy befolyást nyert. Nagy Gergely „Regula pastoralis” című munkája érdemel említést, melyben két irányban ad utasítást: beszél a papról, mint jó pásztorról, ki imádkozik hiveiért, de büntet, azonban könyörületességgel, szeretettel; továbbá kimutatja, hogy a bűnösökkel, szegényekkel, betegekkel miképen bánjon. A középkori egyház több írójának könyve, mint a *heiszterbach* Cezáré, *Bambergeré*, *Gersoné*, mind a gyónók kezelésére ad tanácsot s papi gyámkodással kezeli a hiveket. A gyóntatószék viszi a főszerepet.

3. **A reformáció idejétől.** A reformációval megváltozott a papság fogalma. A pap nem közbenjáró Isten és az emberek között, hanem prédikátor, istenigéje hirdetője. *Butzer Márton* irataiban (1538-ból) alapvető gondolatok és továbbvezető utasítások foglaltatnak az igazi lelkigondozásról és a helyes pásztori szolgálatról, ki mint a Krisztus szolgája és a gyülekezet megbízottja, az elesettet felemeli, a gyöngét megerősíti, az erőt és egészséget megőrzi.

Azonban úgy látszik a reformáció kora sem haladhatott — tömegek irányíthatása szempontjából — a megkívánt szabadelvű irányzatban, mert a katolikus egyház kényszeréből sokat megtartott. Niebergall úgy jellemzi ezt az eljárást, hogy

Luther és Kálvin is az újbort régi tömlőkbe töltötték. Eljárási alapelvük főcélja a „kisértetek legyőzése” volt, tehát az aggodó lelkiismeret vigasztalása, mely Isten haragjától való félelemben szenvedett. A vigasztalás Isten kegyelme által, az íge erejével történt, de nem a büntetés elengedésére szolgált, hanem az Istenhez vezető út megnyitására. Ha a római kath. egyház a kegyelmi eszközöktől tette függővé az üdvösséget, akkor a lutheri egyházban, a lelkiismeret vigasztalásának feltétele, az Isten akarata szerinti élet volt. Bár a papi rend, mint ilyen, nem rendelkezett akkora befolyással, de az egyetemes papság elve és a gyülekezet tagjainak, mint testvéreknek, a lelki gond terén egymás támogatását szolgáló feladata, még nagyobb befolyást gyakorolt abban a tekintetben, hogy minden az üdvösség szellemében történjék. Ezen intézményes gond első sorban a bűnösöket vette gondozás alá, a gyóntatószék által, amíg mentek, azután házi látogatások által. A gyónást, az egyházból való kiközösítést e cél szolgálatába állították, úgy, hogy a római kovász hatása alatt az orvoslás helyett biráskodást, a lelkigond helyett fegyelmezést gyakoroltak. Nagyobb súlyt helyeztek a betegek, ördögösök, nyomorultak és az egyházon úgyszólván kívül élőkre, mint az egyházhoz hű és kegyes hívek gondozására.

A *református egyházban* nem is annyira lelkigondozást, hanem egyházi fegyelmet gyakoroltak a középkori- és a lutheri egyház szellemében, azzal a különbséggel, hogy a gyónás elmaradt s ezt pótolta a hívek meglátogatása. A fegyelmi eljárás végrehajtó közege a konzisztorium volt, melyben a pap és a gyülekezet öregebbjei voltak az ítélkezők. A gyülekezet, illetve a hívek életére való felvigyázás a rendszeresen beosztott és gyakorolt „házi látogatás” által történt, melyet a pap az öregebbek kíséretében végzett. Ezeknek a látogatásoknak kevés lelki gondozói jellege volt, inkább a hivatalos vizsgálatnak felelt meg.

A *pietizmus* e téren igen helyes formát hozott gyakorlatba azáltal, hogy a gyülekezeti tagok az összejöveteleken kölcsönösen egymáson gyakorolták a lelkigondozást. Tehát a távollevő, meg nem térteket figyelmen kívül hagyták s a résztvevő

megtértekre fordították a fő figyelmet. A betegeket, a bánatos szívűeket szeretettel felkeresték. A szokásban volt büntetéseket enyhítették, személyes indítással igyekeztek hatni az emberekre.

Irodalmi téren is mind határozottabb felfogás és fejlődés alakult ki a lelki gondozásra nézve. *Schleiermacher* a maga sajátos felfogásában azt hirdette, hogy a lelkigond az istentiszteletnek és a gyülekezeti oktatásnak kiegészítő részét képezi. Tárgyai azok az egyesek, kik hibáik és bűneik folytán a gyülekezeti élet keretéből kiestek. A kételkedők, kik megnyugtatóra várnak, az ingadozók, kik erkölcsi segítséget igényelnek, a töredelmesek, betegek, haldoklók, akik mellett a lelkigondozó a vigasztalás szavával kell, hogy álljon. De ezen cselekményeknek úgy kell történniök, hogy az egyes gyülekezeti tag önállósága, szabadsága nehogy akadályozva legyen, sőt elő legyen mozdítva. Az egyesekre fordított ezen munka hatása az egész gyülekezet életére hasson.

Az új és a modernebb felfogás szellemének előfutáraként tekinthetők *C. J. Nitzsch* fejtegetései. Történeti bizonyítékokkal támogatja azon szilárd állítását, hogy az egyesek lelki gondozásának feladata szoros kapcsolatban áll az általános nevelés és képzés kérdésével. A lelkigondozás nemcsak a gyülekezeti élet keretéből kiesettekkel szemben kell, hogy érvényesüljön, hanem az elveszettekkel szemben is. *Nitzsch* nemcsak rendszerbe foglalta tárgyalási anyagát, hanem a gyakorlati tapasztalati élettel kapcsolatban haladt előre; személyes eljárásával, alapos helyzetképek rajzolásával mutatta meg, mikép lehet segíteni a tévelygő, bűnös és szenvedő emberen. Gondolatainak mélysége, mellyel ő a lelkigondozói társalgást végezte, csodálatos. Mintha előadásával és fejtegetéseivel a belmisszió szellemében elkövetkezett új idöket és új feladatokat akarta volna észrevehetővé tenni. *A. Krauss* fejtegetése is figyelmet érdemel, mert nem olyan receptszerű gyűjteménye a gyakorlati teológia teendőinek, mely a többi szakcsoportokban nem lévén alkalmas, kimaradt, hanem három csoportba osztva tárgyát, fejti ki a lelkigondozás feladatait: egyházi, polgári és társadalmi téren. Az első csoportban az egyesek lelkigondozásáról, a házi látogatásokról, a lelkészi állásról, mint a gyülekezeti lelkiismeret

központjáról, a felmerülő nehézségekkel szemben a küzdelemről, mint hitszakadások, titkos gyűlések, hitvédelem stb. van szó; a polgári csoportnál beszél a társadalmi kérdésekről, a család, iskola és állam feladatairól; a társadalmi kérdéseknél a lelkészt úgy állítja be, mint az élet bajaiban vigasztalót, ki az egész gyülekezet szolgálatára szenteli életét. Még *Achelis*, *H. A. Köstlin* és *P. Th. Böhrer* e tárgyú munkái érdemelnek figyelmet.

4. **A felvilágosodás és az újkor.** A racionálizmus úgy szólván a pietizmus munkáját folytatta tovább. Mentés volt minden egyoldalú eljárástól. A befolyása alatt állott papok nagy buzgalmat fejtettek ki gyülekezeteik érdekében. A magán gyónásról áttértek az általános bűnvallásra. A vezetés a lelkészek kezében maradt, kik híveiknek jóakaratu vezérei voltak. Fő-törekvésüket képezte, az Istennel való kibékülés, az egyes erények munkálása, az általános jóllétért történő közhasznú munka. A lelkigondozás átalakult barátságos vagy udvarias látogatássá, mely megfelelő világi szórakozásokkal volt összekötve, melyekben a társalgást nem volt illő megzavarni, sőt arra törekedtek, hogy ők gondoskodjanak megfelelő szórakoztató anyagról. A halálról csak mint díszletről beszéltek. Természetesen minden egyházi fegyelem megszűnt.

A 20-ik század lelkigondozására vonatkozó képet *Niebergall* egy kissé sötét színekkel festi. Semmi jót, semmi vigasztaló törekvést nem lát benne. A felvilágosodás utáni vágy, illetve ennek túlajtása épen úgy törtet előre és semmisít meg értékeket, mint a racionálizmus. Két szélsőséges álláspontra mutat rá. Egyikfelől van az orthodoxia és a piétizmus, mely az egyesek lelkiállapotának gondozásával nem csinál sem többet sem kevesebbet, mint amit a múlt időkörök ajánltak és gyakoroltak; másfelől van a szabadelvűség, mely a lelkigondozást kényszernek tartja, nem tűri, sőt semmi törvényt nem tűr. A lelkiismeret szabadságát hangoztatja, mely azonban sokszor lelkiismeretlenségre vezet. Tagadhatatlanul a protestáns egyházak — különösen a háború utáni idők óta — érzik a felfeltörő túl önállóság hangoztatását, az egyházi fegyelem hiányát, de mindezek ellenére sem olyan sötét a kép. Igaza van *Schian-*

nak, hogy a belmisszió sok lelkészben felébresztette az új tettekre való lelki készséget. A felelősségérzet, ha még nem is alakult ki egészen, de kialakulóban van az egyházi lelkigondozás terén, épen azokkal a személyekkel szemben, kik kitépték magukat — tudva vagy tudatlanul — a lelki közösségi kapcsolatból s így az elveszettek útján vannak. Ha ez útba indult, ennek következményeként meg kell, hogy valósuljon az a másik szükséglet is, melyet az őskeresztény gyülekezetek belső életére való hivatkozással *Emil Sulze* (†1914.) a következőleg állapított meg: Az egyházi gyülekezetek, mint a munkás szeretetnek élő közösségei, kölcsönös lelkigondozással tartoznak mindenik-mindenikre, hogy ezen munkálkodó szeretet által a keresztény közösség épüljön. Ezen felfogás szerint az egyesekért való felelősség nem csupán a lelkészre tartozik, hanem az egész gyülekezetre. Az ilyen irányba haladó munkával a gyülekezetek is fokozatosan fel fogják ismerni a gyülekezeti közösség jelentőségét az egyesekre s akkor a lelkigondozás gazdag növekedést és áldást fog eredményezni.

2. §. A lelkigondozás szükségessége és lényege.

1. **A személyes lelkigondozás szüksége.** A szabadelvű keresztény vallásos felfogás alapján a keresztény ember közvetlen kapcsolatba léphet Istennel, önmaga elmondhatja előtte lelki kívánságait, sőt minden keresztény ember, valláserkölcsei magatartás szempontjából, felelősséggel tartozik önmagáról Isten előtt. Ebből a felfogásból indulva ki, általános kérdés tárgya lett, hogy van-e szükség lelkigondozásra? Van-e egyáltalában joga valakinek beleszólni az egyes gyülekezeti tagok lelkiéletébe, irányításába? Az egyéni lelkiismeretbeli szabadság és önállóság teljes elismerése mellett is bátran ki lehet mondanunk, hogy lelkigondozására szükség van, mert ez nem akar kényszer, erőszakolás lenni az egyéni hittel vagy meggyőződéssel szemben. Vegyük csak figyelembe, hogy hány olyan esettel találkozunk, amelyben keresztény embertársunk nem érez képességet a val-

lás kérdéseiben az önállóságra; vagy általános emberi gyarlóság, hogy bizonyos ilyen tárgyú kérdésekben az ember ellenkezésbe jön önmagával, kételkedik; vagy vannak olyan érzékeny kedélyállapotnak, kiket a fájdalom, szenvedés annyira megvisel, hogy erősítésre, vigasztalásra van szükségük. Ilyen és ehhez hasonló esetekben szükség, hogy legyen minden gyülekezetben egy-egy segítő kéz, ki a feléje nyújtott kérő kezét megfogja és a kívánt helyes irányt vagy utat megmutassa. De ezektől eltekintve, általában a keresztény fejlődés, tökéletesedés szempontjából is — azt mondhatjuk — hogy szükség van erre. Minden kereszténynek lelkiállapotában fokozatos fejlődésre, alakulásra van szüksége, mert a keresztény nem „kész ember”, hanem fejlődő, alakuló. Nincsen-e az ilyeneknek sokszor szükségük lelki irányításra, gondozásra annyival inkább, mivel ez a gondozás, irányítás szeretetből fakadó cselekmény, melyhez semmi erőszakolás, kényszer nem szabad férközzék. Ezen általános elvek mellett, a lelkigondozás mezején előforduló és felsorolandó esetek bizonyítani fogják e munka lényeges szükségességét.

2. A lelkipásztor lelkigondozói személyisége. Ha általános elvi megállapítás is a lelkigondozás munkaterén, hogy itt a munkát nem egyedül a lelkész végzi, hanem a gyülekezet tagjai is közösen munkálnak egymásért, de e cél kimunkáltságáig és elérése után is, a munka oroszlánrésze a lelkipásztor-nak jut, amint az természetes is. Ezért nem felesleges eljárás, ha számba vesszük a lelkigondozói kellékeket, melyek a munka kialakításához és végzéséhez szükségesek. Sokan a lelkészi kar tagjai közül újabb megterheletésnek veszik ezt a munkát s azzal érvelnek, hogy az újabb évtizedek mind több-több munkát és felelősséget hoznak, amelyeket nehéz megküzdenniök. Az ilyeneknek Niebergall figyelmébe ajánlja az ilyen címen megjelent könyvecskét: *Van-e szükségünk papra?*, amelyben a papi készségnek az az oldala van hangoztatva, hogy ő ember kell legyen, ki az embereket nemcsak bátorítani tudja, hanem úgy végzi sokoldalú munkáját, hogy az emberek a papság létjogosultságában ne kételkedhessenek. Mert a haladó kor tényleg hozott magával olyan felfogást és gondolkozásmódot,

hogy sok helyen a papot, csak az állásából folyó tekintélyénél fogva, nem sokra becsülik; ellenben munkájával, személyes erejével bizalmat, tiszteletet tud szerezni magának. A lelkigondozói téren csaknem minden ezen fordul meg. A protestáns lelkésznek gyóntatószéki vagy más kényszerhatalma nincs a hívekkel szemben s ez nem is baj, mert annál inkább megfelelhet a szeretetből fakadó keresztényi lelkiszolgálatnak, hogy a bizalom vonzó erejével nyerje meg híveit.

Arra nézve, hogy ezt a bizalmat megnyerhesse, Niebergall szerint, két főtulajdonság kívánható meg: legyen kellő érzéke a világi dolgok felfogása és megítélése iránt. Mennyire bizalmat keltő a gyülekezet tagjai részére, ha azok belátják, hogy a lelkipásztor kellő türelemmel, jóindulattal, megértéssel hallgatja meg az egyes embereket; nem idegeskedik, nem hivatkozik nagy elfoglaltságára, nem nézi az óráját, ha valakivel tárgyal. De bizalmatkeltő másfelől az is, ha ismeri az életviszonyokat egyházi, társadalmi, gazdasági téren s megfelelő tanácsokat, útbaigazítást tud adni; nemcsak az elmélet, hanem a gyakorlat embere is.

Nagy vigyázatra s kellő tapintatra van szükség a lelkész részéről a határpont megállapításában, hogy meddig terjed a lelkigondozói kötelesség. Mert a lelkipásztor lehet híveinek lelki- orvosa, de nem lehet testigondozója; lehet segítője, irányítója szociális kérdésekben, de nem lehet üzletszerző — ügynök; lehet az erkölcsi élet őre, de nem teljesíthet rendőri szolgálatot. Magát mindenkinek szolgálatra adhatja, de nem sülyedhet le egyesek szolgájává. Jézus példája álljon előtte, ki kitért az örökséget megosztani akaró birói szerep elől vagy amidőn, mint orvossal visszaakartak vele élni, visszavonult: „Hagyjátok, hogy a közelebbi városba menjek prédikálni, mert azért jöttem”. A lelkipásztor mindenféle vonatkozásban maradjon lelkigondozó. Amire kéri s amit tennie kell, hozza mindig vonatkozásba lelkipásztori hivatásával, mert feladata az, hogy az embereket önmagukkal és Istennel összhangba hozza.

3. A lelkigondozás útja és szervezete. Első és legfőbb útmutató az alapos emberismeret és a személyes kapcsolat. Az emberismeretre vonatkozólag Niebergall minden lelkigon-

dozó számára szükségesnek tartana bizonyos költői, regényírói elképzelő tehetséget, amilyenekkel ezek rendelkeznek az egyes helyzetek megítélésére, rajzolásra szempontjából. *Baumgarten* a drámák és regények alakjainak tanulmányozását ajánlja abból a szempontból, hogy a lelkész tanulja meg a költő szemével nézni az emberek küldetését, benső érzelmek világukat, fejlődésüket s azután hasonlítsa össze a való élet embereivel s így tegyen különbséget közöttük s állapítsa meg, milyen is az ember.

Ezek helyes és szükséges iránymutatók, de ezek még nem eszközök a cél elérésére. Ha ezeket meg is teszi a lelkész, emellett ő a vallásos élet lelkivilágába is bele kell, hogy helyezkedjék s ebből a nézőpontból szemlélje, vizsgálja az életet és az embereket, mert az emberi életsorsok bensőséges vizsgálata, alapos emberismeret, az emberi életvilág fejlődésének, alakulásának intuitív szemlélete teszik a lelkipásztort alkalmassá, hogy Isten segédelmével a lelkeken segíteni tudjon.

Ezért keresnie kell az emberekkel való személyes találkozást, ismeretséget, mert a lelkigondozásnak legideálisabb eszköze a személyes ismeretség, vagyis az az állapot, amelyben lelkipásztor személyesen ismeri gyülekezetének minden egyes tagját. Ez az ideális állapot úgy lesz valódi ideállá, hogyha a kölcsönös személyes bizalom által a keresztyén szeretet megvalósul, vagyis a hívek szeretettel, bizalommal viseltetnek lelkipásztoruk iránt s a lelkipásztor is hívei iránt. Ha a gyülekezet tagjai meggyőződést szereznek arról, hogy lelkipásztoruknak van *ideje* velük foglalkozni, ha hozzáfordulnak, kérdést intéznek, szívesen tárgyal velük, felvilágosítást, útmutatást ad, nem nézi idegesen az óráját, van türelme, akkor a lelkipásztor iránti bizalom növekedik s a legteljesebb lelkigondozói munkát végezheti, mert ő is bizalommal fordulhat híveihez és irányíthatja őket s azok követik is őt. Ez a kölcsönös bizalom adja meg lassanként a rejtély kulcsát ahhoz, hogy az emberi lélek egyes talányait, az élet rejtélyeit a lelkigondozó megfejthesse.

Még ha a legideálisabb fokon áll is a lelkipásztor lelkiigondozói munkája, akkor sem nélkülözheti a segítséget, annál kevésbé ellenkező helyzetekben. Szüksége van tehát segítő személyekre. Vannak esetek, melyekben a rokonok, barátok

és szomszédok alkalmas segítők, de azért ezekre a lelkész mindig nem számíthat. Ezért van szükség minden gyülekezetben *lelkigondozói szervezetre*. Igaz, hogy a gyülekezet, mint egész, lelkigondot gyakorol a benne élő gyülekezeti szellem által az összességre s ez minél erősebb, annál biztosabban vonzza körébe az összességet, de ez nem hat egyénileg. Ezért van szükség szervezetre. A lelkipásztor sokszor nem tud egyes lelkekhez hozzáférközi, míg egy-egy idegen sokkal könnyebb befolyást nyer. Ezért a lelkipásztornak keresni kell az alkalmat, hogy miképpen és ki által lehet az egyes esetekben valakire befolyást nyernie. Kik lehetnek ilyen segítők, illetve a szervezet tagjai, kiket bizhat meg a gyülekezet? A régi korban az *egyházi fegyelem és az odaadással végzett munka* voltak a fő segítők kellékek. Ma ez eltűnt. De a gyülekezetből kell mégis, hogy előteremjenek ma ezek a segítségek.

A lelkigondozás szervezésénél Niebergall az erdélyi szászok körében maig is fennmaradt, a régi germán közösségből származó szervezetekre hivatkozik. Ez a szervezet, mely évszázadok viharai közt magát fenntartotta, mutatja azt a benne rejlő erőt, melyre a gyülekezeti önkormányzat, önnevelés szempontjából az egyháznak ma is szüksége van. Szomszédság (Nachbarschaft), testvérség (Bruderschaft) és nővérség (Schwesterschaft) alkotják azokat a szervezeti formákat, melyek által az egész gyülekezeti élet az egyházi vezetőség irányítása, felügyelete alá kerül s kölcsönös segítséggel és fegyelemmel épül.

Fontos figyelmet, megszívlelést érdemel a mi egyházi szervezeti szempontunkból *Emil Sulze* felfogása, ki a prezbitériumot tartja a lelkigondozásra alkalmas segítő szervezetnek. Minden prezsbiter, beosztása területén felkeresi a megbízhatóbb vallásos érzésű apákat és a prezbitérium határozatával felveszik őket a lelkigondozói szervezetbe. Így előáll a háziatyák szövetsége, mely a prezsbiterek száma szerint több csoportra oszolva, figyeli, számontartja a gyülekezet vallásos, egyházi életének egyes jelenségeit; közös tanácskozássra, megbeszéléssre összegyűlnek, számot adnak tapasztalataikról és utasítást kapnak a további teendőkre.

Niebergall és Schian nem találják alkalmasnak Sulze mód-

szerét. Azt mondták, hogy városi helyen nehézséget okoz, hogy nemcsak egyházi adminisztráció, papiszolgálat szempontjából, hanem lelkigondozói szempontból is csoportokra osztásuk az egyházközség s presbiterek álljanak az élén. Ez nehezen volna megvalósítható. Ahol megkísérelték, ott is elaludt, nem tudott érvényre jutni, mert az urak — mint presbiterek — nem találták illőnek nem várt, előre be nem jelentett látogatásokat tenni, vagy a szervezetek másképp fogták fel feladatukat, mint megbízatásuk volt, talán hitvédelmi vagy egyházpolitikai szempontból dolgoztak; sokan meg úgy nyilatkoztak, ha én végre akarok vinni valamit, veszek magam mellé két-három lelkes embert s megcsinálom szervezet nélkül.

Ezek a kifogások Sulze terve ellen, nem helytállóak. Nevezetesen semmi nehézség sincs abban, hogy a városi gyülekezet kerületekre osztassék, ha olyan megfelelő munkások kerülnek a kerületek élére, kik nem restellik előre be nem jelentett látogatásokat tenni, hanem arra alkalmas embert osztanak be, munkás családhoz azok helyzetét ismerő, megértő embert, uri családhoz intelligens embert; az a kijelentés, ha tenni akarok valamit, megteszem szervezet nélkül, itt az a baj, hogy még a szervezet kérésére és biztatására sem tesznek a legtöbben semmit, annál kevésbbé önként. Különben is a tennivalók egységesek és a gyülekezet érdekében történőnek kell, hogy legyenek, ezért van szükség arra, hogy szervezeten keresztül hajtassanak végre.

A mi egyházunkban és a mi viszonyaink között Sulze módszerét, felfogását helyesnek és követhetőnek tarthatjuk. Egyházi törvényeinkben a presbitériumnak jelentőségteljes szerep van biztosítva, melyet Sulze módszerével át lehetne és kellene vinnünk a gyakorlatba.

Amit Sulze kihangsúlyoz, hogy erre nevelni kell a presbitereket, az természetes és elsőrendű szükség. De, hogy nevelés által erre a segítő szerepre a presbitérium a legalkalmasabb, azt bátran állíthatjuk. Ezen irányításban és szervezet által tudjuk egyházainkat fokozatosan gyülekezeti-népegyházzá fejleszteni, amelyben öntudatosan fognak érezni egyházukért, szívéből fogják viselni az egyház-gyülekezet sorsát, vigyázni

és tenni fognak a jövőendő nemzedék vallásos neveléséért, szóval részt fognak venni mindazon hiányzó dolgok megvalósításában, ami a lelkigondozásban ma mint szükséges szerepel. Ebben a munkában s általában a mai lelkigondozói munkában is jelentős és fontos szerep jut a gyülekezet nő-tagjainak. Ugyanis a lelki, gondozás terén számos oly eset merül fel, melyben a nők lelki-világukat, érzelmeiket szívesebben feltárják egy megbízható nő előtt, mint férfi előtt. Ezért a női szervezetek, egyesületek, rendszeres irányítással végzett munkája, lelkigondozói téren is nagy haszonnal jár. Schian a teológiai képzett lelkész-kisegítőnő szükségességét hangoztatja. Ez a kíváncsi helyes és elfogadható.

Általánosságban tehát a lelkigondozás útja és szervezete abban összefügg, hogy mindig készenlétben kell álljon a munkára. Ebben van az idők változása — mondja Schian — hogy régebben a pap nagy tekintéllyel állott gyülekezete felett és hivatalában várta a vallási szükségben, lelki bajokban szenvedők odamenését, várta a lelki vigasztalásra szorulókat; ma a gyülekezet vezére tekintéllyel, de közvetlenséggel leereszkedik híveihez s mindenre kiterjedő figyelemmel, segítő szervezetével készen áll az egyesek szolgálatjára; ma ő megy el, hogy felkeresse gyülekezete tagjait s hozzájuk vigye a vallás lelki ajándékait. Azonban bármilyen szervezet álljon a lelki-pásztor körül készenlétben, azért — Niebergall szerint — mégis ő az a motor, mely az egész szervezetet hajtja, az ő szervező, irányító, munkálkodó keze ott kell, hogy legyen, meg kell, hogy látszódjék a munka menetében és eredményében.

3. §. Egyesek lelkigondozása.

1. Személyes lelkigondozás lehetőségei. A kereszténységben az egyéni önállóság kifejezésre van juttatva. Mindenkinek joga van ügyével Isten és saját lelkiismerete előtt számolni. Schleiermacher volt az, aki a keresztényeket erre a személyes önállóságra figyelmeztette. Minden keresztény komolyan kell, hogy számoljon a saját magáról való felelősségről. Mennyire

átment mégis a köztudatba az a felfogás, hogy a lelkipásztor minden egyes lélekről (hivéről) felelős Isten előtt. Niebergall ezt erőltetett ünnepi frázisnak nevezi, mellyel mi beszédeinket ékesítjük anélkül, hogy arról gondolkoznánk. Mi csupán saját magunkért vagyunk felelősök abból a szempontból, hogy minden lehető módot megkísérlünk ama feladatunk teljesítésére, hogy az embereket az evangéliumhoz közel hozzuk. De hogy ők ezt elfogadják-e és teljesítik-e, arról ki vállalhat felelősséget? Aki a néplélektannal foglalkozott, tapasztalhatta, hogy egy-egy ember mintha úgy volna alkotva, hogy semmiféle befolyással ne lehessen rájuk hatni; oly merev, mozdulatlan tekintettel néznek, mintha semmi iránt sem érdeklődnének. Ki biztosít arról minket, hogy ilyen esetekben a hit és erkölcs az a módszer, mellyel az ilyeneket hajlítani lehet? Hiába akarunk némelyekből elszánt, hevülni tudó keresztényeket nevelni, mert nem sikerül. Ezért a lelkigondozásnál csak lépcsőzetesen, fokról-fokra haladhatunk az egyes egyénekkel, mindig figyelemmel kell legyünk az egyéni sajátságokra s ne akarjuk ezeket egyszerre kiméletlenül kiírtani, hanem igyekezzünk olyan hatást gyakorolni rájuk, hogy önmaguk jószántukból fejtsék ki a bennük levő értékeket. A lelkipásztor meg kell, hogy tegye, amit tud és tehet, de le kell mondjon arról, amit nem tud és nem tehet. Egy régi lelkigondozói irat a lelkészt „homines occasionales”-nek nevezi, mivel mindig van tennivalója, melyet az alkalom elébe hoz.

A lelkigondozói munkában ma szakítanunk kell ama régi gyakorlattal, mely csak az aggódó-betegek, szenvedők, bűnösök és tévelygőkre volt figyelemmel; ma a gyülekezet minden tagjára figyelmet kell fordítsunk. Az előbbiekre természetesen nagyobb figyelmet, de az utóbbiak sem maradhatnak figyelmen kívül. Figyelembe veendő az egyesek életmódja, anyagi helyzete, külső körülményei, környezete, melyben él, mert ezek mind befolyással vannak az egyén életére.

Értékes gyakorlati munkát irt e tárgyban *S. Keller*: „Napi lelkigondozás” címen. Ebben hangsúlyozza, hogy csak az egyes ember az, akivel szemben a lelkigondozói munka végezhető. Nem a gyülekezet, nem a csoport, hanem az egyes a maga szükségével, hibáival, tévedéscével. Azért nem hagyja figyel-

men kívül a családot, a gyülekezetet sem, mert az egyes egyénnel ezek is kapcsolatba jönnek, de azért a főkérdés az egyesre van irányítva. Mi a teendő az egyessel? Keller első sorban az emberi önérzetre akar hatni. Ezt igyekszik emelni ott, hol le-sülyedt és mérsékelni ott, hol túl magasra emelkedett. Az előbbire ott van szükség, hol kétségbeesés, aggodalom, bizonytalanság uralkodik a lelkeken; az utóbbira ott, hol önhietség, kevélység, elbizakodottság tölti el. Amazzal bátorságot, önbizalmat önt az egyénbe, biztatja és emeli a jézusi szeretet érzésével, emezzel mérsékli az egyént, rámutat gyarlóságára, fogyatékosságára s ezzel alázatosságra vezérli. Az ilyen valódi evangéliumi szolgálat, mely az embert önmagával ismét összehangzásba hozza, mert amilyen az önérzet, olyan az ember. Ezen benső szívbeli érzés által óv meg az evangélium minden kárvallástól. Igyekszik az önérzetet úgy rendbehozni, hogy az egyén ne csak benső megnyugvást nyerjen, hanem az életeseményeket és cselekedeteket is ez irányítsa. Luther sem ismert ennél fontosabbat, mint ezen benső érzelmek sorozatát: béke, benső összhang, Istennel és önmagával való lelki béke, a lelkiismeret nyugalma. Az ilyen derült önérzet áldáshozó a keresztény ember életére, mert a megpróbáltatások között rávezeti az apostoli meggyőződésre: „sem halál, sem élet... nem szakaszthat el Isten szerelmétől”. Keller szerint a lelkigondozó figyelmét terjessze ki az életeseményekkel kapcsolatos hibákra is. A tévelygő lelkiismeretű, vallásos érzésben visszamaradt egyént vezesse a helyes útra; az érzékeny túllelkiismerettest szabadítsa fel a teher alól; mindig segítségére lenni az egyeseknek abban, hogy Istenről és munkáiról az evangélium alapján helyes felfogást nyerjenek.

Nem sorolhatom fel e helyen azokat a változatos életeseményeket, kérdéseket, melyekkel a lelkipásztort az egyesek felkeresik; azokat a kívánságokat, amelyeknek társalgás közben kifejezést adnak, mert ezek előadási részlet kérdések, itt csak Niebergall figyelmeztetését hangsúlyozom: A lelkipásztor mindenkit hallgasson meg, de ezekből folyó kérdéseknek és teendőknek határa van, melyen túl a lelkigondozó sem mehet, mert könnyen más mezőre tévedhet.

2. Lelkigondozói cselekmények. A lelkigondozás nem fegyelmezés, hanem a lélek épülésére, erősítésére irányuló szolgálat, ezért olyan eszközöket vagy módszereket, melyek erre emlékeztetnének, nem szabad igénybe venni, pld. fenyegetés, személyes érvényesüléstől való elzárás, előnyök ígérgetése stb. nem helyes, sőt ártalmas. A lelkigondozásnál kizárólag benső mozgató erőket lehet igénybe venni. Ilyen hatásos eszköz e célra régóta istenigéje, melynek az evangélium alapján hiterősítő tulajdonsága elvitathatatlan. De nem prédikációi erővel és páthosszal előadva, hanem a személyiség érvényrejuttatása által személytől-személyhez, kereszténytől-keresztényhez irányozva. Emellett a kényszernélküli beszélgetés, közös ima, bibliaolvasás, urvacsora. Ha valakit a bűn terhe, a lélek vádja nyom s elakarja mondani, a lelkigondozó azt is át kell, hogy vegye.

A leghasználatosabb, legközvetlenebb eszköz a lelkigondozó számára: a *beszélgetés*. Általános tárgyú kérdéssel indítja be rendszerint, hogy aztán átvezesse vallásos irányba. Az átmenet sokszor nehéz, csak hosszas beszélgetés után sikerül vagy kezdő lelkigondozónak nem is sikerül. Mégis nem lehet mindig — *in medias res* — belevágni, mert ezzel esetleg útját vágjuk a további beszélgetéseknek, ugyanis, ha a falusi gyülekezet tagjával egyszerre olyan vallási vagy egyházi kérdésről kezdünk beszélgetni, mely előtte ismeretlen, megakad a beszélgetés, visszariad. Ezért van szükség átmenetre és a kapcsolat megtalálására. A betegekkel való beszélgetésnél könnyebb a vallásos tárgyra áttérni, mint az egészségeseknél. A beszélgetések idejét, tartalmát, a körülmények határozzák meg, azonban a hosszadalmas beszélgetés kerülendő.

A lelkigondozás munkaterén merült fel olyan javaslat is, hogy minden beszélgetés végződjék *imával*. Ez, mint általános követelmény nem állhat meg, mert az imának csak akkor van helye, ha a benső érzelem közössége erre rávezet, ez pedig a beszélgetés lefolyásától függ. Ha a gyülekezeti tag kifejezi ez iránti óháját, vagy a lelkész alkalmasnak találja a helyzetet, akkor végezhető az ima. Az ilyen ima szabadon, rögtönözve mondandó és alkalomszerű kell, hogy legyen. Ha a lelkész esetleg nem tud imádkozni, akkor — Schian azt ajánlja —

olvasson egy zsoltárt, mert a könyvből olvasott imának zárt-körben nincs semmi személyes vonatkozása.

Igen sokszor és igen sokan kívánják, hogy a lelkipásztor külön részesítse *urvacsorában* a gyülekezet egyik-másik tagját. Különösen a betegek- és haldoklókra nézve van szokásban ez a kíváncsi. Erről a kérdéstről a betegek gondozásával kapcsolatban szólunk. Itt arra térünk ki, hogy az urvacsora gyülekezeti közösségi szertartás, tehát a templomban a helye. Külön urvacsora csak akkor adható, ha valami különleges ok miatt — öregkori gyengeség vagy betegség — valakinek nem volt alkalma ünnepen részesülnie. Ilyenkor háziistentisztelet keretében a család, hozzátartozóival együtt, részesítendő urvacsorában, hogy a közösség jellege meg legyen.

A lelkigondozói *látogatás* mikor és milyen időközökben történhetik és mennyi ideig tartson? Erre vonatkozólag az ünnepek és azok az időpontok alkalmasak, amelyeken a gyülekezet tagjai otthonukban találhatók. A látogatási időköz kis- és közép nagyságu gyülekezetekben évenként vagy két évenként megismételhető, ha előbb nem kerül alkalom. Ha látja a lelkész, hogy szívesen fogadják és belemelegednek a társalgásba, akkor tovább időzhet; ahol az ellenkezőjét tapasztalja, ott rövidítse az időzést. Ahol a gyülekezet nagysága, terjedelme nem engedi meg a hivek gyakori felkeresését, ott a lelkipásztor tűzőn ki időpontot (hivatalos óra), amelyben naponként otthon található.

A lelkigondozás kiegészítendő és alátámasztandó vallásos *iratok*, füzetek által, melyek vallásos, hiterősítő tartalmukkal tovább vezetik és elmélyítik a szóbelileg megkezdett munkát. Az ilyenek a lelkipásztornál mindig készenlétben legyenek, esztési alkalmakra, betegek látogatásakor, hitben megingottak, kételkedők részére s általában a vallás ellen törő s a lelkeket megmételvező szennyes iratok, rémregény füzetek ellensúlyozására. Az egyházi folyóiratok ilyen irányu rovatval feltétlenül kellene, hogy rendelkezzenek, ha a népnek való vallásos lapot nem tudnak kiadni.

4. §. A lelkigondozás különleges esetei.

1. **A betegek.** Különlegesebb figyelmet és lelkigondozást igényelnek, de nem olyan túlzott mértékben, mint a róm. kath. egyházban, hol a lelkigond mindenekfelett a betegekre irányul. Úgy is mondhatjuk, hogy a halálra való előkészítésben (*praeperatio ad mortem*). Az Istennel való megbékülés, a bűn és vétek megbánása, elhagyása, melyre segítő eszköz a haldokló szentségek felvétele. Bár Luther e szertartás ellen volt, mégis lassanként gyakorlatba jött a lutheránus egyházban is a nehéz betegeket, a haldoklókat urvacsorával ellátni. Ez aztán kiterjedt az összes protestáns egyházakra s így ezekben is úgyszólván a végórára előkészítés lett a beteglátogatás főcélja. Sok helyen még ma is úgy tekintik a beteglátogató lelkészt, mint a halál követét. A beteglátogatásoknál végzendő eljárásokat a „Lelkigondozás” tankönyvei részletesen leírják. Itt inkább az érdekel, hogy a gyakorlati teológia újabb irányelvei szerint milyen felfogás alakult ki.

Baumgarten azt hangsúlyozza, hogy a régi felfogás szerint hangoztatott megbékülés, megtérés nem annyira alkalmas eszköz, mint ama vigasztalás, hogy a szenvedés Isten látogatása. Ha a lelkipásztor megtudja győzni a beteget arról, hogy e szenvedésben vele együtt érez s megosztja a lélek fájdalmait, akkor emellett a szokásos erkölcsi érvelések és a sokszor eredménytelen vigasztalások elenyésznek. De mindezek mellett sokkal fontosabbnak tartja *Baumgarten* azt a lelkipásztori munkásságot, melyben a lelkész egészséges korukban, a jó napokban felkeresi hiveit s vallásos neveléssel, gondozással úgy hat rájuk, hogy mindenben Isten gondoskodását látják. Ekkor a szenvedésben könnyebb a velük való bánás.

Hollstein szerint az Istennel való megbékülés gondolata a legfőbb cél. A lelki gondozó segítheti a beteget Isten velünk végzett szándékainak megértésére; jóságos ahhoz, hogy megnyissa szemeinket a világ megismerésére és értékelésére, a Jézus Krisztus példája és követése által pedig segít személyiségünk fel- és kiépítésére. A lelkigondozó számára fontos fel-

adat a beteg hozzátartozóinak és környezetének megnyerése, miután ezek befolyással vannak a betegre. Ha a bizalmat megnyerte, akkor — Hollstein képletes leírása szerint — a lelkipásztornak szükséges egy csomó kulcs, hogy majd az egyikkel, majd a másikkal az elzárkózni szokott beteg benső világába bejuthasson. A betegség kísérőit: szenvedést, türelmetlenséget, saját igazának hangoztatását, kétségeskedést igyekezzék lehetőleg legyőzni. Isteni segítségül szolgál erre mindaz, ami a beteg kedélyvilágára hatni tud: egy áhitatos szép ima, egy-egy szép egyházi ének, vallásos tárgyú kép vagy levelezőlap megfelelő bibliai mondással, egy pár szál virág, más apró kedves-ségek s még a humor is szívesen látott vendég a betegszobában. A haldokló ágyánál a lelkipásztor nyilatkoztassa ki őszintén, hogy Isten akaratának való teljes odaadás készíti elő az úlat az örökkévalóságra.

A betegségeknek egész más szempontból való megfigyelése kezdődött mintegy 10—15 évvel ezelőtt orvosi téren, melynek hatása a német teológiai irodalomban észrevehető. Ez a terület a lélekelemzés (psycho-analysis). Ez a tudomány-ág azt igyekszik bizonyítani, hogy a sokféle lelki-betegség kevésbbé testi eredetű, mint inkább lelki és ezért lelki módszerrel, tényezővel orvosolható. Freud S. orvos-professzor ez iskola megalapítója, teológiai téren pedig lelkes munkálója *Pfister O.* zürichi lelkész és szigorú bírálója *F. W. Foerster*. Ezek a tudósok a lelkiélet jelenségeit vizsgálva arra jöttek rá, hogyha az egyén a lelkiindulatok izgalmainak nem tud szabad kifejezést adni, előáll valami öntudatlan „elnyomott” állapot (komplex), de amelyben a tudatalattiság működik, háborgatva a gondolatot, érzést, akaratot s káros jelenségekkel zavarva a benső nyugalmat és szellemi képességet. Az eljárási mód itt abban áll, hogy a lélekelemző kérdések által az elnyomott komplexet előhívja és öntudatra hozza, hogy ezáltal vagy a tehertől szabadítsa meg, vagy kellemesebb területre vezesse át. Freud azt is állítja, hogy a lelki élet jelenségeire, az u. n. nemi érettség korától kezdve, a nemi kérdés is félre nem ismerhető befolyást gyakorol. *Pfister* ezen iskola szellemében nemcsak elméleti, hanem gyakorlati eredményeket is ért el s ezért ő azt kívánja,

hogy minden lelkész e kérdés iránt érdeklődjék és sajátítsa el úgy, hogy ne csak az orvosok segítőtje legyen, hanem önállóan tudja megmenteni hiveit a vallás-erkölcsi lelki romlásoktól.* *Dittrich* is foglalkozik e kérdéssel, azt állítva, hogy kétség, félelem és aggodalom, rossz lelkiismeret, az emberektől való félelem, az élet ziláltsága, mind az idegesség eredménye; de viszont ezen szomorú állapot, az ösztönök elnyomásából keletkezik, mert az érvényesülhetési — és nemi ösztön a legerősebb lelki hatalmakhoz sorozható. Ezen tünetek gyógyítási módja a Freud féle útra vezet, amelyen alkalmas lélekismerő útmutatása által történik a gyógyulás és amelyre a vallás-erkölcsi befolyás is gyógyító erővel munkál közre. Csakhogy nagyon óvatosan kell bánni az ilyen érzékeny és gyengeakaratu egyénekkel. Az imádság és Isten segedelmére hivatkozás erősítőleg hat.

Schian a lelkigondozóknak ez útra való lépését veszélyesnek tartja, mert a tudomány még nagyon bizonytalan erővel dolgozik, következtetései ingatag alapon állanak s nincsenek még kellőleg megvilágítva. Ezért a lelkész egymagára ne fogjon hozzá, hanem csak az orvossal együtt.

Niebergall ez egész tudományt és gyakorlatba átvitelét nem tartja újnak, mert *Feuchtersleben*-nek „Lelki diétetika“ című jeles könyve, ilyen irányban már régóta hasznos szolgálatot tett s ezt ma is nagy haszonnal tanulmányozhatja minden lelkigondozó, kinek gyülekezetében sok ideges ember van. Ettől eltekintve is — arra biztatja Niebergall a lelkészeket, hogyha az orvosok, főleg a pszichiáterek a vallás és erkölcs befolyását felhasználják betegeik gyógyításánál, tehát lelkigondozókká lettek, akkor a lelkészeknek is arra kell törekedniök, hogy a psychoanalysis ismereteiből mind többet és többet sajátítsanak el, de legalább annyit, hogy tudjanak tanácsot adni.

*

A lelkipásztor számára nagy elégtételül szolgálhat, ha lelki gondozói tevékenységének jogosultságát és áldásos voltát sikerül bebizonyítani azáltal, hogy vigasztaló szavaival, az ige ere-

* 1927-ben jelent meg „Analytische Seelensorge“ Einführung in die praktische Psychoanalyse für Pfarrer und Laien.

jével enyhíti, megkönnyíti a beteg és hozzátartozóinak lelki szenvedését, aggodalmát. Ebből a tisztelet és becsülés fénye sugárzik a lelkipásztorra, úgy is mint lelkigondozóra és úgy is, mint prédikátorra és oktatóra.

A haldokló által az örökéletre vonatkozó aggódó, kételkedő kérdésre a lelkipásztornak tisztában kell lennie az adandó felelettel. *P. Jäger* gondolata figyelembe veendő: A túlvilág először ezen a világon meg kell, hogy legyen, éljen bennünk. Az örökélet gondolata nem helyettesíthető sem a hálhatalanság, sem a feltámadás eszméjével, az benne van lelki világunkban, a Jézus Krisztus tanítása szerint minden Istenben hívő léleknek megadatott. *Baltzer* a feltámadás gondolatát az örökélet háttérébe helyezi, ami az örökéletnek tartalmát, illetve az abba való bemenetelt képezi. Ezt el lehet fogadni, ha az új testamentum képeit — melyek e gondolatot lehető legmagasabbra emelik — kellő óvatossággal vesszük kiinduló pontnak: A lélek az örökélet foglalója, tehát az örökélet maga a lélek teljessége; a testiség, amely reánk vár, olyan viszonyban van a mostanihoz, mint a növény a maghoz.

2. **A bűnösök** gondozása nagyon nehéz és kényes feladat elé állítja a lelkipásztort, mivel ők nem érzik a lelkibékesség szükségét s ezért nem keresik a lelkészt, ha pedig a lelkész keresi fel őket, igen könnyen elutasítják. Ám azért nem lehet ezt a munkakört elhanyagolni. A lelkipásztori okosság módját kell, hogy találja a hozzájuk férhetésnek. Akár a bűnös keresi fel a lelkészt, akár megfordítva történik, sohasem szabad fölényesen vagy a szigor hangoztatásával bánni a bűnösökkel. Az egész kényes területre az emberi gyarlóságot érző, a bűnös lélek szenvedésében résztvevő érzéssel lépjen a lelkipásztor és ez az érzés ne csak arcáról, tekintetéről legyen leolvasható, hanem a nyájas, jóindulatu bánásmódról is. Felébresztendő a bűnös lelkében a bizalom az iránt, hogy a megjavíthatás vágya, boldogító érzése vezeti hozzá a lelkipásztort. Kiseb esetekben rövid kérő-intő vagy rábeszélő szóval a javulás, megbánás tapasztalható, de súlyosabb esetekben hosszú évek lelkigondozói tapasztalata után lehet csak sikerrel munkálkodni. A megterés egyszerre nem történik meg, csak fokozatosan lehet célt

érni. *Niebergall* négy fokozatot állapít meg erre vonatkozólag: bűnbeismerés, megbánás, megbocsátás, jobbulási ígéret. Ezen nem lehet egyszerre végigvezetni az embert, hanem társalgás közben a figyelmét ezekre irányítani, mert ez nem megy külső parancsszóra, eléréséhez bizonyos foku művészet kívántatik meg. A bűnbeismerés nehezen megy, minden bűnös a maga igazát, ártatlanságát hangoztatja. A megátalkodottak ugyancsak szembeszállnak minden velük történő kísérettel. Baumgarten az ilyenekkel szemben az ó-testamentumi szigor alkalmazását ajánlja, de *Niebergall* nem helyesli.

Az őszinte bűnbánat nagy erkölcsi értékéről értékes intelmeket ad *Jakoby* erre vonatkozó tanulmányában. Minden bűn büntetést nyer, de nem minden bűn bocsáttatik meg. A büntetés szenvedés, de a bűnhocsánat felmagasztosuló tény. A büntetéssel a megsértett törvény érvényre jut szigorú hatalmával, a megbocsátásban meghajol a bűnös előtt. A bűnbocsátásnak sohasem szabad szolgálati vagy köteleességszerű jellege legyen, hanem a segítő készség jellegét viselje magán, mely örvend, hogy egy bűnben elveszett erkölcsi értéket nyer ismét. Ha a bűnbánat Isten előtt biztos megbocsátásra számíthat, akkor itt ezáltal az egész földi életmenet meg kell, hogy szentelődjék. A bűnbánat különösebben csak abban áll, hogy valaki az általa elkövetett jogtalanságot amennyire lehet jóváteszi és nemcsak külső következményeit igyekszik elhárítani, hanem belső következményeit is hordozza. A keresztény közösségtől egyideig távolmarad s ezzel bizonyítja, hogy ahoz való polgárjoga meg volt zavarva. Ehez járuljon, mint pozitív érték, az erkölcs új átértékelésével az istenországáért buzgó odaadással végzendő munka, amit előbbi bűnös állapotában elmulasztott. *Niebergall* örömmel üdvözli *Jakoby* ezen felfogásának jelentőségét, melyről a protestáns egyházban eddig el sok más egyébbel együtt azért nem lehetett szó, mivel katolikus felfogás lát-szata nyilvánul meg benne.

3. **A kételkedők.** A kételkedés sajátos modern jelenség, mely a régi világnézetek megrázkodtatásával van kapcsolatban. Sokáig úgy tekintették, mint a hinni nem akarásnak, vagy a bűnnek jelenségét, de ma már úgy vagyunk vele, hogy

jelentős veszélyt láthatunk benne s kell, hogy érdekeljen. Hiába akarunk elzárkózni előle, mert pusztító hatású munkája itt is, ott is látható. Mint előbb említve volt, az iskolai vallásoktatásnál a csodatörténetekkel kapcsolatban nyilatkozik meg először, mint naiv kérdés: igaz ez tanító úr? Később aztán károsan továbbfejlődhetik és makacsul belevésődik a lélekbe s mérhetetlen kárt okoz. *Starbuck* tanulmányában kifejtette, hogy az ifjui kétség mikor megkezdődik — mindkét nemű ifjúságnál — nemcsak a gyermeki bibliai fogalom köntösét veti le, hanem kutatása vizsgálódása kiterjed más kérdésekre s így Isten létezésére, a lelki élet és az érzelmek világára is. Kétkedés mindenütt ott van, ahol a hit még teljesen nem tört meg, de a hitetlenség már behurcolkodott és megkezdte romboló uralmát. Ebben a kettős csirában van a helyzet aggasztó állapota, a veszedelem kezdete és a reménye is. *J. Müller* a kétkedés járványszerű lelki betegségét a következőleg írja le: Először csak Istenben kétkedik, azután nemsokára megragadja a kétkedő egész lelki világát. Azután megjelenik a világ minden lelkiségtől megfosztottan és az élet mint valami nyomorúságos tengődés. Az ilyen benső állapot lerontja az életvágyat, a tett-készséget s megmérgezi az ember lelkét. Hatása széles területekre kiterjed, úgy, hogy az ember nem is gondolja: megfosztja a minden tekintetben annyira szükséges tárgyilagos ítélőképességtől, majd szemérmellen bántalommal illet minden tekintélyt, mely az ösztönök útjában áll vagy mérsékelni és útbaigazítani akarná azt a nyugtalanságot és szétszóródottságot, mely e felületességből keletkezett.

Hogy lehet az ilyeneken segíteni, feltéve, hogy olyan esetekről van szó, melyekben a segítséget az illető kétkedők is akarják. Legjobb, ha az ilyenek felkeresik a lelkipásztort, mint Nikodemus Jézust, mert az ilyeneket felhajszolni nem tanácsos. Természetes, hogy a kétkedést nem lehet azzal a megítéléssel kezelni, mint a bűnt; lelkipásztoroknál régi gyakorlat, hogy akik őket felkeresik, azokkal beszélgetnek. Igen sokszor az ilyen beszélgetés közben könnyen megoldást nyer egy-egy kétkedési eset, hogyha a lelkipásztor őszintén és világosan megmondja, hogy a kétkedés tárgyát képező kérdés, mint pld. a

csoda vagy imahallgatás, nem képezik a keszténység központi gondolatát. Hogyha az illető egyént fogva tartó, őt külsőleg is befolyásoló gondolatokkal szemben olyan élet- és világszemléletre tudjuk vezetni, melyek központjában a lelki-erkölcsi értékek viszik a főszerepet és amely békét és összhangot tud teremteni, akkor a tárgyalás olyan területre megy át, ahol az ész helyébe az akarat és érzelem lép. Ama gyakorlatban levő eljárás, amely szerint egyszerű emberek számára Isten lételetét a természetitűdősok vagy filozófusok szavaival vagy valamely csodálatos eseménnyel igyekeztek bizonyítani, megszüntetendő. Sokkal helyesebb a szívre hatni azért, hogy a lélek számára hiányképző bizonyítékok vagy az elmosódott vallásos képzetek az evangélium ereje által újból életre keljenek. Hogy vajjon ennek elérésére a lelki béke- vagy erő, az igaz élet vágya vagy az életöszlön lesz-e befolyással, az a Jézus Atyjában való hit-től függ, kiről még igen sok úgynevezett kereszténynek semmi, vagy téves fogalma van. A Ritschl-i iskola befolyása alatt állók hivatkozhatnak az akaratra; rá kell szánja magát, hogy a hitet higgye, mert az Istenség semmi zálogot nem előlegez; aki Isten akaratát akarja követni, annak lelkében a hitigazság kell, hogy éljen. Ez a keresztény vallás jellemző vonása. *Hilty* is joggal állítja, hogy először kísérlet teendő az Isten iránt engedelmességgel, akaratának teljesítésével s így nyerhet meggyőződést Isten igazságáról. Éppen így áll az is, hogy a jóban való hit, minden igazban való hit kezdetét jelenti. Aki magát a hitre határozza el, célhoz jut, míg a bűn és akaratgyengeségből legtöbbször hitetlenség származik. Ha így utat nyerünk a kételkedő lelkéhez, arra kell, hogy rávezessük, hogy ne várjon valami megfoghatatlan külső erőre, hanem saját belső indításából fogja fel azokat az élményeket, melyek lassanként bizonyossá teszik, meggyőzik Isten közelségéről, lelke erejéről. Ezért ajánlja J. Müller, hogy a kételkedőnek lelke mélyéig hatoljunk be, hol a kétség és hit alapjai el vannak rejtve s ha ez sikerül, akkor az Isten iránt meggyengült érzés diadalmaskodni fog. Abban az irányban is megnyugtató, amitől sok kételkedő visszariad, hogy ezt nemcsak mind a saját erejével kell, hogy leküzdje, hanem Isten lelke is megszentelő erőt ad.

4. **Tév-hitűek.** Ilyenek is vannak a hívők mellett. A szükség szerint ezek is gondozást igényelnek. *Baumgarten* azt mondja: El kell, hogy ismerjük nemcsak a hitszabadságot és a hitellenség jogát, hanem a tévedését is. Legyünk tisztában azzal, hogy a hitélet csak lassan, fokozatosan fejlődhetik igaz hitté. Azzal a felfogással is rokonszenvezhetünk, hogy az igazság keresésében való tévelygés jobb, mint a tiszta tannal való önámítás vagy szuggeszció. A hitélet fokozata abban nyilvánul, hogy ki mennyire értékeli a hitet vagyis a lelki-szellemi életet mikép fogja fel. Mennyien vannak, akik a keresztyén-életideáltól eltávolodtak. Az ilyeneknek útmutatásra van szükségük. De ezenkívül hány meg hányféle megnyilvánulása van a hitéletnek: Misztikus vágyak, melyek a katolikus érzelmvilághoz vezetnek, piétisztikus elkülönülések, ál-felvilágosodottság, túlmodern hangzatos jelszavak a vallás dolgai megítélésében, szektákhoz pártolás stb., melyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni. De a hozzájuk való közeledésnél *Niebergall* egy lényeges felfogás figyelembevételét ajánlja: Nem lehetünk mindnyájan egyforma vallásos nézetűen. Isten az embert így alkotta s nem úgy, mint azt sokszor mi akarnók. Hiába kívánjuk vagy akarjuk, hogy minden fának egyforma törzse nőjön. Ámde, ahol van egy papocská, ott van pápácska és ahol pápácska van, ott egy éretnekbíró is van. Komolyan kellene vegyük a hit- és lelkiismereti szabadságot, mely szerint minden egyes egyén a felelősséget magában hordozza. Tanuljuk meg a hit kérdéseiben az ellenkező felfogásokat megérteni, elviselni és szeretni, akik ezt nem tudják megtenni, értessük meg velük, hogy ez nem felvilágosultságra, hanem egyoldaluságra és szűkkeblűségre vall. Áll ez különösen a lelkipásztorokra. Nincs visszásabb jelenség, mint az olyan lelkipásztor, aki mindig vitatkozik, mindent mindenkinél jobban tud, mindent bírál anélkül, hogy kérdezték volna. *Niebergall* a szabadelvű teológusok és keresztyének nevében tiltakozik amaz eljárás ellen, hogy jobbról-balról történő felvilágosítás, térítés által az embereket ingereljük azért, hogy a papokat és teológusokat népszerűtlenné tegyék. Csak arra van jogunk, hogy ahol kérdeznek, feleljünk és segítsünk. A vallás úgysem a rábeszélés, hanem a meggyőződés dolga. Ahol

azonban a tévhitűekkel a foglalkozás jogos, ahol az arc tekintetéből kiolvasható a segélykérés, ott lelkigondozói készséggel igyekezzünk segíteni. Teendőnk itt, kevés eltéréssel, parallel úton halad a kétkedőkkel szemben követendő eljárással.

5. §. A gyülekezetek lelkigondozása.

1. **Egyesületi szervezkedések.** Minden politikai és társadalmi szervezkedés csak úgy alakul ki, akkor életképes, ha van egy igazi vezetője, aki éltető lelke és irányítója mindenben, mert a sokaság, a tömeg magára sohasem tud helyes és a kijelölt irányban haladni. Így van ez az egyházi gyülekezetekben, szervezetekben is. Vezetőnek lenni nehéz; nem úgy van, mint a hivatalokban a bírónak, vezetőknak, kik parancsolnak és teljesítik. Itt a parancs nem jó eszköz. Nem kis gondot és lelki küzdelmet okoz a lelkipásztornak, hogy minő magatartást, eljárást kövessen, hogy gyülekezete bizalmát annyira megnyerje, hogy hallgasson rá és kövesse őt. Az egyéni kialakításban, az önnevelésben kell valami veleszületettség, tekintélyt parancsoló vonás legyen, mellyel benyomást tud gyakorolni és befolyásolni tudja gyülekezetét. Kellő tapintattal kell, hogy rendelkezék a segítségre szükséges és alkalmas emberek kinyomozására. A tudományosság, az alapos teológiai képzettség mellett a szükséges megérzéssel kell, hogy felismerje az idők jeleinek intését: merről hallszik a harang és hányat ütött az óra. Miután a közösség ideálja ma nemcsak időszerű, hanem kikerülhetetlen, ezért szóval, tettel azon kell, hogy munkálkodjunk, hogy ez a gyülekezetek lelkiismeretébe bevésődjék és megvalósuljon. Az a lelkipásztor, ki személyiségével ebben az irányban is tekintélyt tud gyakorolni, aki kijelöli mindenkinek munkaterét s megmutatja tennivalóját s ő maga is, minden támadással szemben állja a posztot, olyan eredményt ér el, hogy az az egyházi élet megtelik tartalommal s még az ellene dolgozók is kénytelenek behódolni, látván az energikus lélekkel végrehajtott munkát, mely mind több és több embert hódít a szervezetbe. Az egyesületi szervezkedésnek ez az első lépése.

A mi időnk a közösségek, egyesületek kialakulásának ideje. Az egyházak belátták vagy legalább is az idők jeleire figyelők rájöttek arra, hogy az uralmat hiába akarja gyakorolni, mert nem lesz kiken, ha személyes kapcsolatot nem teremt a gyülekezet tagjaival és ezt nem ápolja. Az egyesületi szervezkedések ezt a célt szolgálják. Ezért a szervezkedés lényegéhez tartozik az az alapfeltétel, hogy ez ne külsőleg történjék, mert ez visszaesés, hanem belsőleg, a lélek indításából és foglalja magában a közösség lelkét. Az a szervezet, mely nem viseli magán ezt a jelleget, léleknélküli s ezért nem tud közvetlenül hatni és munkájának nincs eredménye. A lelkipásztor meg kell, érezze, ki kell, hogy tapasztalja hol, milyen szervezetre, egyesületre van szükség. Rábeszéltetni magát ne engedje. Alakításnál, szervezésnél vessen számot azzal, hogy lesz-e követője. A lelkipásztor a beszerzés után csak az indítást, ösztönzést adja meg a további munkára, legyen fül, szem, de a munka derekas részét tegye a gyülekezet vállaira, vesse öntudatukba, hogy az egyesület az övék, érettük van. A munkamegosztás elve érvényesüljön. Ha több egyleti szervezet van, ezek kölcsönös érintkezésben álljanak egymással és az egyesület maga egészében és a tagok is érezzék az egyházhoz való tartozandóságukat. Ahoz, hogy eleven, munkás egyleti élet legyen, néhány lelkes segítőtársra van szükség, kik a gyülekezetben barátaikkal, ismerőseikkel való találkozásukban buzdítsák, biztassák a részvételre, munkára, hogy ezáltal menjen át minden egyháztagnak tudatába a pártolás kötelessége.

Az egyesületi szervezkedés általánosságban három csoportban történhetik: a) ifjúság, b) férfiak, c) nők.

a) *Ifjúság.* Az ifjúság egyházi szervezésével kapcsolatban Niebergall két sötét felleget lát Németország egén. Az egyik a születések számának apadása, a másik az ifjúság neveletlensége. A háború e bajokat és azok forrásait még élesebbé tette. A falusi ifjúság nehézkes, nemesebb szellemi dolgokért, szórakozásokért nem igen lelkesedik, legfennebb a táncért. Némely ősi szokásában, mely küzdelmében a veszedelemből kisegíti, kitarató. Szívességet nem szeret tenni, amit tesz, azért a megfizetés tömegszokású követelése benne van. A családdal szoros

összeköttetésben áll. Persze a családokból is a régi vallásos nevelés elve egészen eltűnt. A szülők vagy nagyon szoros fegyelem alatt tartják az ifjakat, nem adnak kellő mozgási szabadságot, vagy ellenkező esetben nem tudnak kellő eréllyel fellépni a tulságos szabadsággal szemben. Az ősi kedves szórakozások közt a „fonókák” elvesztették szolid jellegüket, eldurvultak. Az ifjuság szórakozásai közt a korcsma igen nagy szerepet játszik. A szeszes italok használata serkenti a nemj gerjedelmet s így az erkölcstelen élet is terjed.

Még súlyosabb a helyzet olyan falukban, hol számottevő iparosság van, mely a maga tudakosságával, félműveltségével a műhelyébe szívesen gyűlő falusi ifjuság előtt egyház- és vallásellenességét fitogtatja s ezek örömet magukba szívják az ilyen beszédek és a vallási, lelki dolgokkal nem törődnek. Veszedelmes az ifjuságra az olyan sem falu, sem város hely, hol iparoskör, kaszinó van italméréssel, ezek az ivóklubok, hol az ifjuság iszik, kártyázik, cigarettázik, paráználkodik. A szülői ház tekintélye — ha volt — megsemmisül, mert az összetűzés, az ifjuság életmódja miatt, a szülők és gyermekek közt, mind gyakoribb lesz s a vége az, hogy odahagyják a szülői házat, elmennek nagy városokba, tovább züllenek és a falura nézve végleg elvesznek.

A nagy város még szomorubb arculatot mutat. *Dehn* leírja, hogy egy berlini munkáskaszárnya 200 családot magába foglaló lakóinál az ifjaknak milyen sajnálatos helyzete van. Úgy nőnek fel, mint a tövisbokor, csaknem minden szülői gondozás nélkül; ahová a körülmények, helyzetek sodorják arra mennek, mert nincs érzékük, lelki erejük az ellentállásra. A proletár-sorsból egyik-másik ha ki is emelkedik s a szellemi dolgok iránt érdeklődik, ez a műveltség csak külső máz, olyan moziképszerű jelenség. Az ilyeneknél hiányzik a kor- és tekintélytisztelőlet. Általában igazat mond *S. Schultze*, hogy a háború és következményei nyerssé, fékezhetetlenné tette az ifjakat, mert a visszatért apáktól sok ilyent láttak és tapasztaltak.

Mi a teendő e téren egyházi szempontból. Barátságos közeledés és megnyerése a szülőknek és ifjaknak. Itt együttes, összefogó munkára van szükség. Az ifjusági egyesület megszerve-

zése által nemesebb elfoglaltságot és szórakozást adni az ifjúságnak, mint csak a tánc és a korcsma. Győzzük meg őket a szellemi javak, lelki értékek becséről, szükségességéről; nem az az első és legtekintélyesebb, akinek legnagyobb testi ereje van, aki a legjobb birkózó, hanem az, akinek van lélek nemessége, szellemi kincse, tudása. Értessük meg velük, hogy ők a jövőendő egyház és hogy ez ne csak fennállhasson, hanem erősödjék és gyarapodjék, ehhez a jövőendő nemzedék testi, lelki, anyagi, szellemi gyarapodására van szükség. Az ifjúsági egyesület megszervezésénél neveljük fokozatosan önállóságra őket az által, hogy az egyesület vezetőit (elnök stb.) ők maguk válasszák meg maguk közül. A lelkipásztor és a tanító csak felügyeleti, védnöki tiszlet töltsön be. A felügyeletbe be kellene vonni a presbiterium érdeklődését is. Az ifjúságot kisebb csoportokba úgy osztani be, hogy az egyes összejövetelek programját ők rendezzék és esetleg töltsék is ki. Az összejövetelnek vallásos jellege domboríttassék ki azáltal, hogy egyházi ének, rövid ima és bibliaolvasással kezdődjék. Milyen tárgykört foglalhatnak magukban ezen összejövetelek programjai? Az egyház és nemzet múltjának története mellett, szórakoztató szavaltatok, ének, zene, írás-számolás gyakorlatok szerepelhetnek. Az előadásokat — röviden — kezdetben a lelkész, tanító tartsa, de ne legyen prédikáció jellege, hanem egyszerű, közvetlen elbeszélés, melyet élvezettel hallgatnak. Idők folytán az ifjakat nemcsak ének, szavalásra kell rászoktatni, hanem egyelőre megjelölt tárgy felolvasására. Általában az ifjúságnak a közreműködésre, szereplésre való bátorítása, biztatása szükséges. Ezért a lelkész és tanító ne az állás külső tekintélyével közeledjenek az ifjakhoz, hanem az atyai, még inkább a baráti szeretet meggyőző érzelmével. Ok nélküli aggodalom ilyen helyen a tekintély féltése, mert nem pajtasságról van itt szó, hanem a szeretet kapcsolatáról, ebben pedig megvan a tekintély arra, hogy rendet, fegyelmet tudjon tartani, mivel kétségtelenül ez is egyik főkéllék. Igyekezni kell, hogy a távolmaradókat, az utcaszeretőket vagy közvetve vagy közvetlenül nyerjük meg, mert az ilyen siker a megtéréssel vetekedik. Szórakoztató humor, vidámság legyen minden összejövetelen. Szindarabok

bemutatása is kiegészítő részét képezheti az egylet működésének, de főcél nem lehet.

Falusi egyházközségekben az ilyen egyleti életben fiu és leányifjuság együttesen vehet részt, de a leányifjussággal ezenkívül is foglalkoznia kell vagy a papnének vagy a tanítónőnek. Ők a jövő anyái. A vallásos nevelés, érzés az anyától függ. De emellett a kor haladása is ma már a jövőendő édes anyától önálló felfogást, gondolkozást, helyes ítéletet kíván egyházi, társadalmi, sőt politikai kérdésekben is. Itt a női papokra és diakonisszákra várnának szép és építő feladatok.

Az egyleti helyiség felszereléséről, fűtés, világításról csekély összegű tagdíjak szedésével, fa összeszedéssel vagy multságok jövedelméből lehet gondoskodni.

b) *férfiak.* *E. Moering, Hoepel és Stock*, kik tanulmány tárgyává tették ezt az általános egyházi érdekű kérdést: Miképen nyerhetjük meg ismét a férfiakat?, arra a megállapodásra jutottak, hogy a vallásos jellegű egyházi szervezetek kerete s azokban a vallás-erkölcsi és társadalmi kérdések megbeszélése, a legjobb eszköz a férfiak megnyerésére. A régi jellegű egyesületek ma nem felelnek meg az idők kívánalmainak, mert a mai férfiak, akik valóban azok, nem leülni és csendesen hallgatni gyűlnek össze, hanem beszélni, hozzászólni, tanulni, tapasztalni akarnak. Megbeszéléseik alapján kialakul egy-egy csoport, vagy kialakul egy egységes csoport, mely az egyházközség, polgári község vagy kisváros ügyeit megtanácskozza és olyan egységes álláspontot foglalnak el s ezt nyíltan kifejezésre is juttatják, hogy azzal szemben minden tiltakozás vagy idegesség hiábavaló. Ezért tanácsos és szükséges, hogy a lelkipásztor a férfi-egyletben is érvényesítse szavát, befolyását sőt a vezető irányítást is, mely itt a legcélszerűbb. Azonban az erőszaktól mindig óvakodjék, őrizze meg nyugodtságát, ha a kérdések egész özönével árasztják is el. Feleletében ne legyen hosszadalmas, mert minél több a megbeszélés, a tárgy annál érdekesebb. Az elmérgesedő vitatkozást legjobb, ha valami találó anekdotával elüti. Itteni munkájával igyekezzék az egyháziasságot érzővé, égővé tenni a lelkekben úgy, hogy ez ne csak a templomlátogatásban nyilvánuljon meg, hanem a lélek

minden dobbanása azt sugallja: az én egyháزامért, az én válasomért, mert az öntudatosságnak az ilyen megnyilvánulása a biztos talaj az egyházközség számára. Így lesznek az ilyen szervezetek igazán az egyház védőbástyái.

c) *Nők.* Teljes dicséret az egyház női nemének — mondja Niebergall — hogy nem mások gondoskodnak róluk, hanem ők gondoskodnak másokról. Teljes dicséret azért is, hogy először nem a jogok után tudakozódtak, hanem a kötelességeket keresték és hosszú időn keresztül csendben, buzgón teljesítették s akkor, midőn egyházi téren senkisem gondolt arra, hogy nekik jogot adjon, politikailag — sajnos — a forradalom kezéből kapták meg.* Ez a magatartás jellemző a nehézkes, mindig visszafelé tekintető, emellett hangos elővigyázattal, de nem elég okossággal dolgozó egyházra, hogy úgyszólván a kényszerre bízva, valaki milyen munkát tud elvégezni önként vagy a kísérettel mennyire halad.

A női munka értéke kiváló értéket képvisel az egyházban. A szervezet talán a legteljesebben e téren van kiépülve és a munkakör kibővülve, mert ma nem a régi kötőkeszerű csevegési időtöltésből áll a nőegyletek munkaköre, hanem olyan hasznos egyházépítő munkák végzéséből, melyeket valóban csak a nők tudnak elvégezni. Jól mondja Niebergall, hogy a valódi egyházas érzésű nő Mária és Mártha munkáját végzi.

6. §. A belmisszió és a szociális kérdések.

1. *A belmisszió.* Kiterjedés, befolyás és áldásos munka tekintetében a legteljesebb az egyházi szervezetek között. Nem igen ünnepel, nincsenek elágazásai a gyülekezetben, de azért munkája csaknem mindenfelé kiterjed. Lényegét és feladatát kifejlődési története teszi világossá, melyből látható, hogy mi-ben különbözik más egyházi szervezetektől. A szeretet tevékenységi munkától már kezdetben elkülönül két tekintetben: az egyházi tevékenységgel és az egyesekkel ellentétben szabad

* Németországban a nők választójoga.

egyesületi formája van és nagy hozzáértéssel rendelkezik a népmentési feladatok iránt. J. A. Urlsperger augsburgi papot tartják ez intézmény előfutárjának (1780), aki a keresztény népelet lelki szükségén hasznos könyvekkel és kiadványokkal akart segíteni. Az angol-bibliatársaságot ugyanez a szellem hozta létre. Az idők folyamán csatlakozott ehhez a piétizmus, melynek munkája az idők szelleme szerint humanitárius tevékenységben nyilvánult. Ennek szellemében vették gondozásukba Pestalozzi és Falk a háború szörnyűséges nyomora folytán inségbe jutott gyermekeket és alapították a gyermekmenhely intézményét. Mindezen kezdeményezések felett magasan kiemelkedik az a történeti időpont, mely 1848-ban Wittenbergben tartott egyházi összejövetelen, a vallásos érzésében megrendült, összetört nép lelki életének megmentésére, a belmisszió gondolatával megindult. Még azon évben megjelent *Wichern* alapvető munkája, melynek a keresztény szeretet gyakorlására vonatkozó programja még maig sincs kimerítve. Megindult a népmentő munka a keresztényellenes idők szellemével szemben. A keresztény szellem ujjaáteremtése szempontjából az evangélium erejével behatoltak a népeletbe. E munkában a maga rendeltetésével és lendítő erejével a belmisszió vitte a legjelentősebb szerepet. Nagyszerű cél — mondja Niebergall — melynek jelentőségét jeleni szörnyűséges helyzetünkben fel tudjuk fogni és megértjük, de nem tudunk arra a hit-magaslatra felemelkedni, mely azokat a kezdeményező hősokeket lélekmentő munkájokban lelkesítette.

— Ellenzői természetesen e mozgalomnak is voltak. Egyik oldalon a piétisztikusok kifogásolták a piétizmusnak ilyen módon való elvilágiasodását, utaltak arra, hogy az ilyen az állam feladata. A másik oldalon az orthodox egyház, mely összeüt-közést látott az egyház és a hivatallal szemben s nem tetszett az egyesület modern alakja. Mindezek ellenére az ügy haladt tovább: menedékhelyek, szegénygondozó intézmények létesítése, szövetkezeti alapon való tömörítések egészítették ki az addig végzett munkákat. Amint pedig az idők folyásában a társadalmi és gazdasági kérdések lettek homloktérbe állítva, a belmisszió ezekre is kiterjesztette gondozó munkáját: munkás telepítvények, kivándorlás, alkohol elleni küzdelem, vakok, siketnémák intézete stb.

Az egyházközségi életben gyakorlandó belmisszóra vonatkozóan Wichern határozott teendőket nem jelölt meg, de lassanként kialakult az ott végzendő munkakör is, melynek gondja a kívándorlókra, szórványokra, menhelyekre, nevelőintézményekre, irástudatlanokra terjedt ki. *Gennrich* felfogása szerint, Wichern álláspontja alapján, az egyházközségi egyesületek is a belmisszió szervei, nem az egyházközségé. Általában ma a belmisszió feladata ebben van meghatározva: úttörő munkát végez, hivatásos munkásokat képez ki és küzd a népeletet romboló pusztítások ellen. A fejlődés menete szerint a cél úgy lesz elérve, ha a belmisszió feladataiból az egyházközségek minél többet átvesznek.

2. Szociális kérdések. Egyházi szempontból is a legnagyobb figyelmet érdemelnek. Az egyes társadalmi osztályok helyzete, elégedetlensége, nyomora, kedvező életmódja stb. mind befolyással van az egyházi életre. A kapitalizmus szelleme, amelyet legvilágosabban a Mammon uralmának lehet bibliailag nevezni, a földi dolgokat és anyagi javakat az élő ember fölébe állította. Ennek folytán a holt anyag tulajdonosa a maga pénzével korlátlan ura, parancsolója lett az élő-lelkes embernek, tetszése szerint bánt és bánhatik vele. Ennek megszüntetéséért vagy méltányos szabályozásáért folyik évtizedek óta a küzdelem a munkásság és a kapitalisták közt. A küzdő munkásság a szociáldemokrata párt keretében szervezkedve vívta és vívja a küzdelmet. A háborút megelőző évtizedekben nagy tekintéllyel, csodálatos fegyelmezettséggel működött úgy, hogy a szabadelvű egyházak rokonszenveztek egyes törekvéseikkel (leszerelés, háborúk megszüntetése), de a bekövetkezett világháborúban hirdetett elveiket cserben hagyták s ma már nem tudnak azzal az egységes erővel munkálni jogaikért, mint a múltban. A szociáldemokraták szabályzataiban a vallás magánügynek van deklarálva, de azért sok támadásba részesítik az egyházakat és vallást, bár kétségtelen bizonyos, hogy tagjai közt sok vallásos érzésű ember van. Az egyház a szociálistákkal, mint pártszervezettel, nem foglalkozhatik, mivel politikai párt is, de azokkal a kérdésekkel, melyek a munkásság szociális életviszonyaira vonatkoznak, ezzel annyival inkább kell, hogy törőd-

jék, mivel a tulajdon és a munka, bér és jövedelem, pénz és munkaerő, a munkások bérmozgalma (streik) és a szolidaritás, istenországa keretébe tartozó kérdések. Mindezen kérdéseket a lelkipásztor tegye alapos vizsgálat és gondolkodás tárgyává és a régi egyoldalú felfogásból, tekintélyből kihámozva ezeket, új vallás-erkölcsi és szellemi tartalommal töltse meg (Fr. Naumann) Ezenkívül az evangélium szelleméből származó keresztény szeretet alapján is az olyan kérdésekben, mint a lakásinség, zsúfoltság, az ezekből származó betegségek, inség és nyomor stb. igyekeznie kell az egyháznak is emberségesebb helyzetek és állapotok teremtésére.

A szociális szervezetek. E pontnál Niebergall igen kedvesen bevallja, hogy „az ilyen irányu szervezetek közt, mely a maga idealizmusával vonz, kétségtelenül legkedvesebbek a *Raiffeisen szövetkezetek*, melyeknek feladata a falusi kisgazda emberek segítése, hitel- és áruval ellátása szerény keretek közt s ezáltal őket nemcsak kedvezőbb gazdasági helyzetbe juttatni, hanem összetartásra, egymás segítésére nevelni. Ez a Jézus Krisztus szellemében történő munka, mert Ő is gondolt arra, hogy a gazdasági leromlás veszélyt rejt magában a halhatatlan emberi lélekre. Ezért a szövetkezeti munka, új embert teremtő munka, akikben a szövetkezeti érzés tovább munkál s új embereket és jobb, kedvezőbb helyzeteket teremt. Ezzel a szövetkezet egy nagy nevelőintézménye és keresztényi közösséggé lesz, mely megtérést prédikál azon községeknek, hol még ezek nincsenek meg. A megerősödött szövetkezet a keresztény szeretet számos jótékony, áldozatkész munkáját végzi. Németországban számos evangélikus és katolikus lelkész vezetője, tanácsadója az ilyen szövetkezeteknek.

A szociális irányú munkálkodáshoz tartoznak: az alkohol elleni küzdelem, munkás-otthonok szervezése, az otthon ápolása, ősi viseletek, szokások megőrzése, könyvtárak létesítése, vallásos néplap kiadása stb., amelyek mind részletes fejtegetést igényelnek a falu jövőndő vezetői számára.

*

Ime az újabb teendők munkamezeje nagy, a munka szép és lelkesítő, csak lelkes munkások kellenek s Isten áldása a munkára.

TARTALOMJEGYZÉK:

Előszó	3
Bevezetés:	
1. A gyakorlati teológia jelentősége és feladata	5
2. Történeti áttekintés. Gyakorlati tanulmány	6
3. A gyülekezet	9
4. Felosztás és elrendezés	10

I. Istentisztelet.

1. §. A kultusz.	
1. A kultusz jelentősége	12
2. Az építés	14
3. A keresztény kultusz	14
4. Templom, kultusz és művészet	17
2. §. A prédikáció.	
1. A prédikációtan feladata	19
2. A prédikáció tartalma	21
3. A gyülekezet és a prédikáció	23
a) A templomlátogatók	24
b) A prédikáció hatása	24
c) A figyelem ébrentartása	26
d) A gyülekezeti tagok lélektana	27
4. A prédikátor egyéni sajátosságai	31
5. A prédikáció történetének tanulmányozása	33
6. A prédikátor, mint személyiség	37
a) A prédikátor, mint keresztény személyiség	40
7. Az élet és a prédikátori hivatal	42
8. A prédikáció különböző fajtái	45
a) Tanprédikációk	45
b) Apologetikus, hitvédelmi prédikációk	45
c) Történeti jellegű prédikációk	46
d) Erkölcsei prédikációk	46
e) Városi és falusi prédikációk	47
9. Alapige (textus) és tárgy	49
3. §. Liturgia.	
1. Az istentisztelet	58
2. Az ima	60
3. A hitvallás	61
4. Az urvacsora	62
5. A templomi ének	65
6. A keresztelezés	66
7. Konfirmáció	68
8. Házassági megáldás	68
9. Temetés	68

II. Vallástanítás.

1. §. Általános meghatározás.	
1. Bevezetés	70
2. A vallásos nevelés célja	71
3. A tanítványok lélektani megfigyelése	75
4. Közvetlen vallásos nevelés	80
2. §. A vallástanítás anyaga és a tankönyvek.	
1. A vallástanítás anyaga	83
2. Az ó testamentum anyaga	84
3. Az új testamentum anyaga	86
4. A tankönyvek	88
a) Egyháztörténet	91
b) Káté	92
5. Konfirmációi oktatás	94
6. Szemelvények	98

III. Lelkigondozás és gyülekezeti munka.

1. §. Történelmi áttekintés.	
1. Bevezetés	102
2. Óskereszténység és középkor	102
3. Reformáció idejétől	103
4. Felvilágosodás és az újkor	106
2. §. A lelkigondozás szükségessége és lényege.	
1. A személyes lelkigondozás szüksége	107
2. A lelkipásztor lelkigondozói személyisége	108
3. A lelkigondozás útjai és szervezete	109
3. §. Egyesek lelkigondozása.	
1. A személyes lelkigondozás lehetőségei	115
2. Lelkigondozói cselekmények	116
4. §. Lelkigondozás különleges esetei.	
1. A betegek	118
2. A bűnösök	121
3. A kételkedők	122
4. Tévhitűek	125
5. §. A gyülekezetek lelkigondozása.	
1. Egyesületi szervezkedések	126
a) Ifjúság	127
b) Férfiak	130
c) Nők	131
6. §. A belmisszió és a szociális kérdések.	
1. A belmisszió	131
2. Szociális kérdések	133
Zárszó	134

Átadva: O. Sz. K.-nek
35.568-1940. IV. számu
V. K. M. rend. alapján.

Az író megjelent dolgozatai:

1. Nyári vasárnapi tanítások (vezérkönyv). Ó- és újszövetségi rész I—II. 1906.
 2. Lelkeszi helyzetünk és a nép. 1909.
 3. Nyolc év Homoródszentpál község szövetkezeti életéből. 1914.
 4. A szociálizmus és a vallás. 1914.
 5. A lelkipásztori gondozás és a gazdasági szociális kérdés. 1916.
 6. A nő mai hivatása (feminista előadás). 1918.
 7. A tartós béke munkálása és a lelkeszi hivatás. 1918.
 8. Evangéliumi kereszténységünk és a jövő békéje. 1918.
 9. Az Unitárius Egyház rövid története. 1927. (Tan-
könyv). II. kiadás.
 10. Igehirdetésünk kívánalmái. 1921.
 11. Népmvelés — a falu szervezése. 1922.
 12. Egyházi szertartásaink reformja. 1925.
-

